

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Michaela Klow

Barn till förståndshandikappade föräldrar

-riskerar rättens LVU-beslut att åsidosätta barns
rätt att vara barn?

En rättsdogmatisk och empirisk undersökning

Examensarbete
20 poäng

Handledare: Titti Mattsson

Socialrätt

VT 2006

Innehåll

SAMMANFATTNING	1
FÖRKORTNINGAR	3
1.1 Inledning	4
1.2 Syfte	4
1.3 Metod	4
1.4 Disposition	5
1.5 Avgränsning	6
2 EN FULLVÄRDIG BARNDOM	7
2.1 Allmänt	7
2.2 Vad ett barn behöver	7
2.3 Vad ett barn har rätt till enligt svensk lag	8
2.4 Sammanfattning	9
3 INTRESSEKONFLIKTER MELLAN BARN OCH DERAS FÖRÄLDRAR	11
3.1 Allmänt	11
3.2 Exempel på intressekonflikter mellan barn och föräldrar	11
3.3 Intressekonflikter och Barnets bästa	14
3.4 Sammanfattning	14
4 LAGEN MED SÄRSKILDA BESTÄMMELSER OM VÅRD AV UNGA	16
4.1 Förutsättningarna för tillämpning av LVU	16
4.2 Särskilt om 2 § LVU	17
4.2.1 Brist i omsorgen	19
4.2.2 Skydd för barns rätt till fullvärdig omsorg enligt folkrätten	22
4.3 Sammanfattning	26
5 BARN TILL FÖRSTÅNDSHANDIKAPPADE FÖRÄLDRAR	27

5.1	Förståndshandikappet	27
5.1.1	Förståndshandikappets uppkomst	27
5.1.2	Grader av förståndshandikapp	28
5.1.3	Autism och autismliknande tillstånd	29
5.1.4	Vuxna med ett förståndshandikapp	29
5.1.4.1	Konsekvenser av förståndshandikapp i föräldraskapet	31
5.2	Förståndshandikappade människor och lagen	33
5.2.1	LSS	34
5.2.2	Barn till förståndshandikappade föräldrar och LVU	35
5.2.2.1	Rättspraxis	37
5.2.2.1.1	RÅ 1985 2:46	37
5.2.2.1.2	RÅ 1995 ref. 64	38
5.2.2.1.3	RÅ 1986 not 67	41
5.2.2.2	Jämförelse av praxis	42
5.2.3	Förståndshandikappade och övrig juridik	42
5.3	Sammanfattning	44
6	UNDERSÖKNING AV LÄNSRÄTTSDOMAR	46
7	ANALYS	48
7.1	Resultat och analys av den rättsdogmatiska undersökningen	48
7.1.1	Analys av relevanta rättskällor	48
7.1.2	Intressekonflikten mellan barn och förälder sett i skenet av rättskällorna	49
7.1.3	Intressekonfliktens dilemma	51
7.2	Resultat och analys av undersökningen av länsrättsdomar	54
7.2.1	Domarnas uppbyggnad och drag	54
7.2.2	Reflektion över och utveckling av domarnas uppbyggnad och drag	55
7.2.3	Slutsats av undersökningen	63
8	DISKUSSION	65
9	AVSLUTNING	69
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	70

Sammanfattning

Föreliggande uppsats är ett examensarbete i socialrätt på juris kandidatprogrammet. Uppsatsen syftar till att utreda vilka regler och förhållanden som rätten lägger vikt vid i sådana LVU-fall som rör barn med förståndshandikappade föräldrar. Som en konsekvens av denna frågeställning väcks även frågan om huruvida rättsens beslut tenderar att prioritera föräldrarnas intresse av att vara förälder framför barnets rätt att vara barn. Uppsatsens ämnesområde är alltså inte strikt juridiskt utan tangerar flera andra vetenskapsområden.

Metoden som används för att nå uppsatsens syften består dels av en rättsdogmatisk metod och dels av en empirisk undersökning. Den empiriska undersökningen genomfördes genom att jag valde ut för uppsatsen relevanta Länsrättsdomar från Malmö Länsrätt från en viss tidsperiod och analyserade domskälen i dessa. Den empiriska undersökningen syftade främst till att hitta svaret på vilka förhållanden rätten i praktiken lägger vikt vid då den ska fatta beslut om dylika tvångsomhändertagande.

Den rättsdogmatiska undersökningen visade, att den specifika situationen (att barnet har minst en förståndshandikappad förälder) är reglerad i liten mån. Det är i stället de mer allmänna LVU-reglerna som är till störst vägledning. Tydligt och grundläggande är dock det faktum att föräldrarnas förståndshandikapp i sig aldrig utgör ett tillräckligt skäl för omhändertagande. Rätten är i stället alltid tvungen att studera föräldrarnas föräldraförmåga samt barnets psykiska och fysiska hälsa, precis som i övriga LVU-fall. Den rättsdogmatiska undersökningen visade även att rätten sällan använder sig av sakkunniga i förhandlingen, trots att LVU-fall som involverar förståndshandikappade föräldrar ställer högre krav på rättsens kunskap inom andra vetenskapsområden. Rättsens resonemang i t.ex. RÅ-praxis liknar till största del det resonemang som förs i mer sedvanliga LVU-förhandlingar, vilket inte är helt korrekt eftersom situationerna mellan sådana fall och uppsatsens fall skiljer sig åt på många sätt.

Den empiriska undersökningen underströk på flera vis det resultat som den rättsdogmatiska undersökningen visade på. Länsrättsdomarnas domskäl var ofta rutinmässiga och endast i ett par av fallen tog rätten upp vikten av ett barnperspektiv eller principen om barnets bästa. Länsrätten var dock, i jämförelse med praxis, hårdare i sin bedömning gentemot föräldrarna och därför finns inget som tyder på att barnets rätt att vara barn har åsidosatts i förmån för föräldrarnas intressen. Rättsens val av viktiga omständigheter i domskälen var dock ibland förvånade. Exempelvis diskuterades sällan föräldrarnas handikapp samt konsekvenser av detta handikapp, på ett tydligt sätt.

Sammantaget visade undersökningarna att eftersom information och riktlinjer om ämnet är mycket begränsat behandlas dylika LVU-fall på samma sätt som de LVU-fall där föräldrarna inte är förståndshandikappade, trots att föräldrar som är förståndshandikappade har helt andra förutsättningar att förstå abstrakta ting eller att öva upp sin

föräldraförmåga. I praxis har det visat sig att denna felbedömning riskerar att hindra barn från att vara barn och ha en god hälsa. Försummelsen av rättsområdet bör upphöra till gagn för både barn och föräldrar. Dessutom bör det tydligare markeras att det endast är barnets behov och intressen som ska ligga till grund i beslutet.

Förkortningar

AFL	Lag (1962:381) om allmän försäkring
FB	Föräldrabalken (1994:381)
FN	Förenta nationerna
FPL	Förvaltningsprocesslagen (1971:291)
FörvL	Förvaltningslagen (1986:223)
HD	Högsta domstolen
HSL	Hälso- och sjukvårdslagen (1982:763)
LASS	Lag (1993:389) om assistansersättning
LSS	Lag (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade
LVU	Lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga
NJA	Nytt juridiskt arkiv
Prop	Proposition till riksdagen
RegR	Regeringsrätten
RH	Rättsfall från hovrätterna
RÅ	Regeringsrättens årsbok
SekrL	Sekretesslagen (1980:100)
SoL	Socialtjänstlagen (1980:620)
SOU	Statens offentliga utredningar
SvJt	Svensk juristtidning

1.1 Inledning

Barn har rätt till att ha föräldrar, men det finns ingen rättighet som garanterar föräldrar rätten att ha barn. Denna tes är en logisk slutledning från principen om att barnets bästa ska sättas i främsta rummet i alla de juridiska frågor som rör barn. Att vissa föräldrar inte är lämpliga att ta hand om ett barn är de flesta överens om. Därför finns det en skyddslagstiftning för dessa barn som har oturen att hamna hos föräldrar som av olika orsaker inte tillgodoser barnets behov. Den som styr sådana fall är lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU). Medan vissa LVU-fall är självklara, finns det andra som hamnar i en gråzon. I denna gråzon finns den situation som jag har valt att behandla i föreliggande uppsats. Situationen rör de fall där barnen har en eller flera föräldrar som är förståndshandikappade. Detta blev mer bekant för svenska folket år 2003 efter ett tv-reportage om ett sådant fall. Debatten kring fallet blev stor, eftersom barnets föräldrar framtogs omsorgen av barnet trots att de gjorde sitt bästa för att ta hand om sitt barn. Diskussionen i media rasade, och det fokuserades främst på föräldrarna och vad de hade för rättigheter. Principen om barnets bästa föll i skymundan. I ljuset av detta uppkom hos mig frågan om hur rätten resonerar kring sådana fall och om barnets rättigheter får stå tillbaka på grund av att föräldrarna har en mycket god vilja i sitt handlande. Framför oss har vi ett komplext problem som innehåller lika mycket moraliska värderingar som rättsregler.

1.2 Syfte

Genom föreliggande uppsats ska jag försöka ge svar på vilka omständigheter rätten tar hänsyn till då man tvångsomhändertar barn till följd av att deras föräldrar är förståndshandikappade och huruvida detta i sin tur leder till att föräldrarnas rätt att vara föräldrar prioriteras framför barnens rätt att vara barn. Efter det ämnar jag genom studier av länsrättsdomar undersöka hur rätten i allmänhet resonerar kring dylika fall.

1.3 Metod

Två olika metoder kommer tillsammans att användas för att ge svar på frågeställningen. Den metod som kommer att användas i uppsatsens första del är den rättsdogmatiska. Under uppsatsens andra del kommer jag att använda mig av en undersökande metod som består i studier av länsrättsdomar.

Den första delen av uppsatsen syftar till att ge läsaren nödvändig bakgrundsinformation. För att möta detta behov kommer en rättsdogmatisk metod att användas. Bakgrunden kommer i de juridiska kapitlen i grunden att presenteras genom en redovisning av gällande rätt och fyllas ut av förarbeten, praxis och doktrin. I de kapitel som inte i huvudsak är juridiska, kommer fakta att hämtas från litteratur. För att ge en rättvis bild av läget har ett så brett urval av källor som möjligt genomgående eftersträvat i valet av litteratur.

Del två i uppsatsen kommer att präglas av en empirisk undersökning. Undersökningens syfte är att få en inblick dels i hur rätten resonerar kring sådana LVU-fall som är aktuella för uppsatsen, men också i hur de regler som presenterats i den rättsdogmatiska delen av uppsatsen tillämpas av rätten i praktiken. Undersökningen görs alltså i syfte att blicka ut i verkligheten efter att ha studerat rättsområdet på ett mer teoretiskt vis. Undersökningen består i studier av domar från Malmö Länsrätt som berör tvångsomhändertagande med stöd av LVU där ena eller båda föräldrarna är förståndshandikappade. Jag kommer att studera för uppsatsen relevanta domar från åren 2005 och 2006. Anledningen till att just Malmö Länsrätts domar kommer att studeras har flera orsaker. Den huvudsakliga är att Malmö Länsrätt täcker ett geografiskt stort område och som är mycket skiftande vad gäller sociala grupper, religioner och etniskt ursprung och ekonomiska grupper. Dessutom medför valet att jag själv har tillfälle att engagera mig mer praktiskt i undersökningen genom att personligen vara på plats. Anledningen till att jag valt att genomföra en undersökning av just detta slag beror på att det finns förhållandevis riklig information och riktlinjer inom området om hur man bör handla medan praxisen på området inte är särskilt omfattande. För att få en så sann bild som möjligt är det att föredra att studera *både* förarbeten och doktrin *samt* försöka få en bild av hur domaren resonerar i praktiken. I domarna kommer särskilt domskälen att granskas för att försöka utröna hur domarna motiverar sitt beslut. Fokus ligger alltså på vilka omständigheter domarna tagit hänsyn till och vilka värden de värderar högst i dylika beslut. I analysen kommer undersökningen att mer djupgående analyseras och förhoppningsvis ge svar på frågor om vilka tankegångar som dominerar vid dylika fall och om dessa tankegångar är till förmån för föräldrarna eller till förmån för barnet.

1.4 Disposition

Uppsatsen inleds med en faktadel som redogör för komponenter som ingår i ämnesområdet. Uppsatsen är på flera sätt en tvärvetenskaplig uppsats, där den juridiska delen kompletteras av en del som är sociologisk och psykologisk och vice versa. Det finns två sidor av en och samma företeelse, en juridisk och en icke juridisk, varav det ena perspektivet är beroende av det andra. Av den anledningen finner jag det motiverat att integrera de olika vetenskapsområdena med varandra i samma kapitel. I de kapitel som kräver en genomgång av båda områdena, har jag valt att först skriva om den sociologiska dimensionen och efter det om den juridiska. Detta för att det ska bli lättare för läsaren att förstå hur de olika områdena hänger ihop. En sedvanlig uppdelning mellan bakgrund och gällande rätt är alltså inte aktuell i denna uppsats.

Ämnet som sådant kräver förhållandevis mycket information om flera lika områden för att ge läget en rättvis skildring. Målet är att ge läsaren tillräcklig inblick för att kunna bilda sig en egen uppfattning i frågan samt se komplexiteten inom ämnesområdet.

Efter delen med fakta kommer avdelningen som syftar till att dra slutsatser från det tidigare givna faktums. Först kommer en teoretisk och systematisk resultatredovisning där jag presenterar resultaten från både den

rättsdogmatiska undersökning och från undersökningen av länsrättsdomar. Efter detta analyseras resultatet. I analysen kommer mitt resultat att ses utifrån flera olika perspektiv och jag kommer även att försöka utreda vad det gällande läget kan ge för konsekvenser både inom juridiken och i samhället i stort. Det sista kapitlet kommer att bestå av en diskussion där jag själv ger mig utrymme att komma med kommentarer och åsikter.

1.5 Avgränsning

Det finns flera olika typer av förståndshandikapp och ännu fler typer av handikapp. Eftersom frågeställningen skulle bli allt för vid och svåröversiktlig om jag hade behandlat samtliga handikapp, har jag valt att avgränsa mig till att behandla de fall där den ena föräldern eller båda föräldrarna lider av ett sådant förståndshandikapp som återfinns i målgrupp ett i lag (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS) 1 §. Denna avgränsning gäller i den rättsdogmatiska undersökningen såväl som i undersökningen av länsrättsdomar. Den största delen av dessa föräldrar har den milda graden av förståndshandikapp men detta har i sig inte varit ett krav för att jag ska låta fallet ingå i min undersökning. För enkelhetens skull kommer jag dock att redogöra för samtliga grader av förståndshandikapp, dock med fokus på den mildare graden.

2 En fullvärdig barndom

I detta kapitel kommer det att redogöras för vad ett barn behöver och vad som utgör ett gott föräldraskap. Frågan kommer att belysas både från ett psykologiskt perspektiv och från ett rättsperspektiv. Kapitlet syftar till att få fram de förhållanden som är allra viktigast för att ett barn ska må bra och kunna utvecklas normalt, både mentalt och fysiskt samt vad i svensk rätt som reglerar dessa förhållanden för att tillförsäkra barnen en fullvärdig barndom.

2.1 Allmänt

De flesta människor har bestämda åsikter om vad som kännetecknar ett gott föräldraskap och vad som utgör en värdig barndom. De flesta har också ungefär samma åsikter om vad en förälder är skyldig att ge sitt barn. Det har visat sig att det som traditionellt anses vara viktigt för ett barn faktiskt är viktigt för att barnet ska kunna växa och utvecklas normalt. Skyldigheterna sträcker sig både mellan praktiska, materiella och känslomässiga uppförelser och tjänster och behoven är en kombination av främst vedertagen forskning men även samhällsvärderingar. Det barn behöver sammanfaller ofta med barns rättigheter, det barn behöver har de rätt till.

2.2 Vad ett barn behöver

Vad ett barn behöver är nu kartlagt genom forskning och undersökningar. Enligt fil. Dr. Killén finns sju så kallade ”föräldrafunktioner” som styr barnets självuppfattning och utveckling. En förälder måste enligt denna teori uppfatta barnet realistiskt och ha realistiska förväntningar på barnets förmåga. Föräldern ska också engagera sig positivt i samspelet med barnet, det vill säga lyssna på barnet, uppmuntra det till egna initiativ och så vidare. Vidare måste föräldern kunna känna empati med barnet, det som är viktigt för ett barns känslor är ibland av världslig natur, men trots detta måste föräldern kunna tänka sig in i barnets situation och sänka sig till dennes emotionella nivå och förstå att något till synes världsligt ändå kan vara väldigt viktigt för barnet självt. Föräldern måste också vara beredd att prioritera barnets grundläggande behov framför sina egna, det vill säga ibland prioritera bort sina egna behov eller lust att göra något och helt och hållet rikta sin energi åt barnet. Den sista föräldrafunktionen är förmågan att skydda barnet mot sig själv. Ett barn ska inte behöva bära föräldrarnas mentala smärta eller frustration och inte under några omständigheter har föräldern rätt att avreagera sig på barnet. Hur fyllt av negativa känslor föräldern än är, får inte barnet påverkas av, eller beskyllas för, dessa i större utsträckning.¹

Föräldrarnas omsorgsförmåga är inte något statiskt. Förmågan varierar beroende på aktuell situation. Vissa föräldrar har förmågan att ta

¹ Killén, K. *Svikna barn*, s. 144 f.f.

hand om ett litet barn som kräver mycket praktisk omvårdnad medan kravet på intellektuell stimulans är mindre. Andra klarar inte av alla de praktiska moment ett litet barn behöver men kan vara en fullvärdig förälder åt ett äldre barn som i större utsträckning klarar sig själv. Förmågan kan även ändras högst tillfälligt beroende på en depression, en livskris, missbruk etcetera. hos föräldern. Därför kan en förälder periodvis uppfylla rollen som en välfungerande förälder och under andra perioder inte fullgott kunna hantera den.²

Eftersom det finns ett starkt samband mellan föräldrafunktion och självkänsla är föräldrarnas eget välmående av stor vikt även för barnet. Självkänslan grundas till stor del i barndomen och på den bekräftelse man får av sina föräldrar. Det är svårt att ge något man själv inte fått eller känner till, därför har de föräldrar som själva har haft en otrygg barndom sämre utgångsläge och sämre förutsättningar att leverera trygghet till sina egna barn.³

Andra faktorer som påverkar föräldraförmågan är ekonomiska förhållanden, boendet, huruvida föräldern har ett arbete samt det sociala nätverket. Ju mindre styrka och trygghet föräldern har på de olika områdena desto mer ökar risken att föräldraskapet blir lidande eftersom familjen då står lite utanför samhället och har ett svagt inflytande över sådant som innebär trygghet för både barn och förälder.⁴

2.3 Vad ett barn har rätt till enligt svensk lag

Det finns i svensk rätt ingen lag som reglerar barns samlade rättigheter. Reglerna är i stället utspridda över olika rättsområden. Reglerna är dock relativt samstämmiga i fråga om vad rätten ska ta hänsyn till och vad ett barn har för behov då det ska göras en bedömning som rör ett barn. I Föräldrabalken (1949:381) (FB) 6:1 står det att barn har rätt till ”omvårdnad, trygghet och god fostran”. Vidare står att barn inte får agas eller kränkas. Vid till exempel en LVU-förhandling ska rätten beakta de behov som finns uppräknade i FB 6:1. Men för att göra en korrekt bedömning måste rätten också skilja mellan barns behov (det vill säga vad samhället anser att barn i allmänhet behöver) och barns intressen (vad barnet själv anser att det behöver). Ett avgörande efter beaktande av båda dessa delar torde ge den flest fördelar för ett barn.⁵

Det åligger i första hand föräldrarna att se till att barnets behov blir tillgodosedda. I ett delbetänkande beskrevs vårdnadshavarens plikt som ”att sörja för barnets psykiska och fysiska omsorg”. Fysisk omsorg innebär näring, utbildning och bostad. Psykisk omsorg innebär omtanke, gränssättning, trygghet och förståelse. Enligt utredningen ska barnets behov gå före föräldrarnas.⁶ En proposition bekräftade detta.⁷ Detta återspeglas också i FB 6:2 och 6:11 som stadgar

² Killén, K *Barndomen varar i generationer*, s. 37.

³ Killén, K *Barndomen varar i generationer*, s. 36.

⁴ Hindberg, B *Barn till utvecklingsstörda föräldrar*, s. 40 f.

⁵ Mattsson, T *Barnet och rättsprocessen*, s. 37 f..

⁶ SOU 1979:63 s. 62 f.f..

⁷ Prop. 1981/82:168 sid 18 f..

föräldrarnas skyldigheter. Reglerna får ses som en utgångspunkt då barns alla behov av praktiska skäl omöjligt kan täckas i ett lagrum.

Då föräldern inte kan tillgodose barnets behov enligt FB ska vårdnaden ändras.⁸ Barn i dylika mål är dock oftast aktuella *både* i sociallagstiftningen *och* FB.

I Sverige avgör socialtjänsten och förvaltningsdomstolen huruvida ett barn får sina behov tillgodosedda. Ofta måste barnets olika behov då vägas mot varandra. Till skillnad från övriga nordiska länder så kallar man i svenska LVU-förhandlingar inte per automatik in sakkunniga som ska yttra sig angående barns behov. Möjligheten finns men utnyttjas relativt sällan.⁹ I en rapport från Socialstyrelsen skrevs att det skulle vara till barnets förmån om rätten hade för vana att involvera sakkunniga i större utsträckning. Enligt Socialstyrelsen bör socialnämnden begära detta som stöd för sin talan, då föräldrarna oftare kallar in vittnen som till exempel ska vittna om föräldrarnas skötsamhet. Vidare skrevs att en rättssal inte är socialnämndens naturliga arena, varför de ofta blir nervösa och ibland inte får fram barnens risk för skador på ett tydligt och korrekt sätt. En sakkunnig hade därför kunnat hjälpa socialnämnden att understryka vissa förhållanden som tydde på att barnet for illa.¹⁰

Barns rättigheter regleras även folkrättsligt, till exempel genom FN:s Barnkonvention. För en utveckling av barns rätt enligt folkrätten, se nedan under kapitel 4.2.2.

2.4 Sammanfattning

Vad ett barn behöver kan framföras genom att man redovisar de så kallade föräldrafunktionerna, vilka belyser de delar som är viktigast hos en förälder för att barnet ska må bra. Genom dessa föräldrafunktioner fastställs bland annat att ett barn behöver en förälder som är osjälvisk i fråga om sina egna behov och därför sätter barnens behov och intressen först. En förälder måste även ha förmåga att kunna tyda barnets subtila signaler och anstränga sig för att den mycket viktiga anknytningen mellan barn och förälder blir normal så att barnet känner sig tryggt. Vidare läggs det stor vikt vid att barnet blir förstått på sin nivå och vid att föräldern känner empati med barnet. Även vissa omständigheter som inte har med föräldrarnas direkta egenskaper att göra kan spela stor roll, som till exempel föräldrarnas egen psykiska hälsa, familjens ekonomiska situation och familjens sociala nätverk.

Vad ett barn har rätt till finns inte samlat på ett och samma ställe, men huvudsakligen kan man säga att ett barns rättighet tar sin grund i FB 6:1, där det står att barn har rätt till ”omvårdnad, trygghet och god fostran”. Vårdnadshavarens plikt anses vara ”att sörja för barnets psykiska och fysiska omsorg”, det vill säga att svara för både kärlek och omtanke såväl som bostad och mat. Enligt förarbeten ska barnens behov prioriteras framför föräldrarnas. Reglerna i FB kompletteras av regler på andra

⁸ FB 6:7.

⁹ Hindberg, *Barn till utvecklingsstörda föräldrar*, s. 30.

¹⁰ Socialstyrelsen: *Barnet i rättsprocessen. LVU-mål i Kamrarrätten; beslutsunderlag och domar*, s. 75.

områden, framför allt av LVU, som rör fall där barn behöver omhändertas av staten eftersom föräldrarna brister i sin föräldraroll på olika sätt. Vad ett barn har rätt till regleras även nedan i kapitel 4.2.2.

3 Intressekonflikter mellan barn och deras föräldrar

I detta kapitel ämnar jag ge läsaren en inledande inblick om förekomsten juridiska intressekonflikter mellan barn och föräldrar. Anledningen är att uppsatsen ur ett större perspektiv handlar just om en intressekonflikt mellan barnens behov och föräldrarnas behov. För många låter det ologiskt att barn och föräldrar inte alltid strävar mot samma mål och just därför vill jag belysa några situationer som kan komma att göra barn och föräldrar till varandras juridiska motparter. Dessutom vill jag visa att intressekonflikterna kan variera mycket i fråga om art och huruvida de är direkta (att parterna förstår att de utgör varandras motparter) eller indirekta. En introduktion i situationen hjälper läsaren att förstå uppsatsen på ett bredare plan.

3.1 Allmänt

I flera rättsfrågor som rör förhållandet barn och föräldrar finns det också utrymme för intressekonflikter mellan dessa båda grupper. Vems intresse som ska prioriteras och av vilken anledning, är något som är reglerat både med generella rättsprinciper, som till exempel principen om barnets bästa, och med detaljregleringar beroende på situationen. Barns grundläggande behov är den främsta prioriteringen vid en lag som är ämnad att skydda barn. I de fall en intressekonflikt uppkommer om barnens och föräldrarnas behov, måste barnens behov därför ges företräde enligt lagstiftaren. Annars hade en lag som exempelvis LVU, vars syfte är att skydda och hjälpa barn, varit verkningslös.¹¹

Nedan följer exempel på intressekonflikter i syfte att illustrera hur förhållandevis vanligt förekommande dylika konflikter är och hur mycket de kan skilja sig åt i sak.

3.2 Exempel på intressekonflikter mellan barn och föräldrar

Umgängesrätt blir aktuellt i de fall då den ena föräldern har ensam vårdnad, men då barnet ändå ska få sitt umgängesbehov till den andra föräldern tillfredsställt. Det är inte föräldrarna som har rätt till umgänge med barnet, utan tvärtom. Det är alltså föräldrarnas *skyldighet* att umgås med sitt barn.¹² Huruvida umgängesrätt ska utövas och i så fall i vilken utsträckning, är det i huvudsak principen om barnets bästa som ska avgöra. Hänsyn ska tas till barnets ålder, mognad och inställning. Vid avgörandet ska även föräldrarnas inbördes förhållande och barnets relation till föräldern beaktas.¹³ Vårdnadskommittén har understrukit vikten av att umgänget ska

¹¹ Prop 1989/90:28 s. 59.

¹² FB 6:15.

¹³ NJA II 1983:22.

ske på barnets villkor och att om det föreligger en risk för att barnet utsätts för fara under umgänget ska umgängesbehovet generellt ge vika.¹⁴ Trots detta finns det flera exempel på där föräldrarnas önskan om umgänge trots sin uppenbara olämplighet gått före barnets önskan eller barnets säkerhet. Till och med vid fall av våldsamheter och personlighetssvängningar har föräldern beviljats umgänge.¹⁵ Ofta är barnen själva för små för att deras åsikt ska kunna tillmätas någon betydelse. Föräldern, som inte har vårdnad, är ofta mycket fäst vid sitt barn och vill därför umgås med barnet. Svårigheten uppkommer då rätten måste ta ställning till vad som egentligen är bäst för barnet. Är det under alla omständigheter barnets bästa att ha en bra kontakt med båda sina föräldrar? Vad är föräldrarnas uppfattning om vad som är barnets bästa och vilken är barnets egen? Barn kan på detta sätt hamna mitt i en intressekonflikt utan att själva veta om det, där deras säkerhet och välmående finns på ena sidan och den andra föräldrarnas behov av att få tillbringa tid med sitt barn finns på den andra sidan. Dessa fall är otroligt komplexa och väcker frågan om föräldrars rätt att vara föräldrar kontra barns rätt att vara barn.¹⁶

I ett LVU-mål är barn och föräldrar olika parter i en förvaltningsprocess. Huvudregeln i en förvaltningsprocess är att parterna har rätt till partsinsyn, det vill säga rätt att se det material som motstående part åberopar för sin sak. Även läkarintyg och andra handlingar som kan vara av känslig natur ingår i partsinsynen. Dessa bestämmelser regleras i 43 § Förvaltningsprocesslagen (1971:291), FPL. Regeln ger en ömsesidig rätt att ta del av samtliga uppgifter som motparten tillfört målet och som kan vara relevanta i målet, därmed optimeras chanserna till rättvis rättegång.¹⁷ Rätten till partsinsyn är mycket stark och dominant.¹⁸ I (bland annat) förarbetena till sekretesslagen anfördes att det är en grundläggande princip i ett rättssamhälle att åtnjuta fri insyn i de förhållanden som kan komma att läggas till grund för ett avgörande mot en.¹⁹ Från denna huvudregel kan det dock göras undantag, då det är av stor vikt att den unge döljer ett visst faktum för sin förälder. Det kan vara i fall där barnet vistas på annan ort för att skyddas från en förälder, eller att ett äldre barn har en detalj i sin journal från läkarbesök eller psykologsamtal som den unge vill dölja (exempelvis en genomförd abort).²⁰ Regeln är att det ska vara av synnerlig vikt att inte uppgifterna röjs för att partsinsynen ska begränsas. I detta fall finns därför en tydlig intressekonflikt; barnets rätt till integritet och vissa fall fysiskt skydd, mot föräldrarnas rätt till en rättvis rättegång i ett fall som rör dennes rätt att vårda sitt barn.²¹

Med dagens genombrott i forskning om människokroppen kan barnlösa par få hjälp med att bli föräldrar på flera sätt som tidigare var otänkbara. Med detta följer dock vissa rättsliga problem. Ett av dessa

¹⁴ SOU 2005:43 s. 29 f.

¹⁵ Se t.ex. NJA 1995:727.

¹⁶ Saldeen, Å *Barn- och föräldrarätt*, s. 190 f.f..

¹⁷ Strömberg, H *Allmän förvaltningsrätt*, 2003, sid. 109.

¹⁸ Wennergren, B *Förvaltningsprocesslagen m.m. En kommentar*, 2001, sid.385 f.f..

¹⁹ Prop. 1979/80:2 A, sid. 332 f.f..

²⁰ Clevesköld, L Thunved. A *Sociallagarna i praktisk tillämpning*, s. 331.

²¹ Sekretesslagen (1980:100). 14:5, 7:1 samt 7:3.

problem utgör ett tydligt exempel på intressekonflikt mellan barn och föräldrar. Barnlösa par kan skaffa barn med hjälp av donation, det vill säga antingen insemination eller genom att befruktning av moderns ägg sker utanför hennes kropp, så kallad IVF. I båda fall innebär det att paret tar emot antingen sperma eller ägg från en utomstående.²² Donatorns personuppgifter lagras i en journal på sjukhuset.²³ I förarbetena till InsemL understryks att det är viktigt att barnet känner till sitt ursprung och att det ligger på föräldrarna att berätta om givarinseminationen när de anser att barnet är moget för detta. För att barnet ska kunna hitta sin identitet och för att dess integritet inte ska kränkas, krävs att det får kännedom om både sitt sociala ursprung *och* sitt biologiska ursprung.²⁴ Dessutom kan det vara av stor vikt att känna till sin genetiska sjukdomshistoria för att till exempel vara extra vaksam över speciella sjukdomssymptom etcetera.²⁵ Barn har också en rätt, enligt barnkonventionen, att så långt som är möjligt få vetskap om sina föräldrar.²⁶ Men för att barnet ska kunna ta reda på mer om donatorn krävs det först och främst att föräldrarna berättar för barnet om inseminationen, det är alltså föräldrarna som sitter med avgörandet i handen, oavsett vad lagen skriver. I en studie som undersökte föräldrarnas benägenhet att berätta för sina barn om donationen visade det sig att endast 10 % av föräldrarna hade underättat barnen om deras ursprung.²⁷ Intressena, som i dessa fall står emot varandra, är föräldrarnas rätt till privat- och familjeliv kontra barnets rätt till sitt genetiska ursprung. Ska barnets behov av vetskap om sina gener och sitt ursprung gå före föräldrarnas intresse av att få undanhålla informationen om deras egen hälsa och beslut?²⁸ På båda sidor finns intressen att skydda och på båda sidor finns behov att tillfredsställa.²⁹

Intressekonflikter kan som synes vara av helt skilda slag. Vissa rör särskilt hem med turbulenta sociala förhållanden medan andra kan uppkomma i vilken för övrigt stabila familj som helst. Gemensamt är dock att barn och föräldrar hamnar som motparter till varandra eftersom de förespråkar olika intressen och behov. Det rör sig dock inte alltid om en uttalad konflikt, utan i samtliga fall kan barnet som individ sympatisera helt och hållet med sin förälder. I de fallen befinner sig konflikten på en mer teoretisk nivå, och de som förespråkar barnets behov utgör motparten mot föräldrarna. Huruvida barnet sympatiserar med sina föräldrar kan bero på okunskap, mognad, manipulering eller helt enkelt på att barnet efter ett seriöst övervägande ändå sympatiserar med föräldern.

²² Ryrstedt, E *Den genetiska utvecklingens familjerättsliga komplikationer*, SvJT, s. 555 f..

²³ Lag (1984:1140) om insemination 3:3.

²⁴ Prop 2001/02:89 s. 23.

²⁵ Prop 1984/85:2 s. 27.

²⁶ Barnkonventionen artikel 7.

²⁷ Ytterligare 40 % av föräldrarna avsåg att berätta för sina barn i framtiden, medan 20 % var direkt negativa till att berätta överhuvudtaget.

²⁸ Ryrstedt, E *Den genetiska utvecklingens familjerättsliga komplikationer*, SvJT, s.574 f..

²⁹ Saldeen, Å *Barn- och föräldrarätt*, s. 95.

3.3 Intressekonflikter och Barnets bästa

Då det uppstår intressekonflikter mellan barn och förälder har rätten som princip att döma till förmån för barnets bästa. Principen om barnets bästa är en huvudprincip i FN:s konvention om barnets rättigheter.³⁰ I samband med att Sverige ratificerade konventionen beslöts att principen skulle börja beaktas på flera lagstiftningsområden i Sverige än tidigare. Bestämmelsen återfinns numera bl.a. i 2:1 Socialtjänstlagen (1980:620) (SoL) samt i FB. Bestämmelsen i FB fungerar som en portalparagraf som ska sätta ton för vilka utgångspunkter man ska ha vid tillämpning av lagen i frågor rörande vårdnad och umgänge.³¹ Vad begreppet exakt betyder finns dock inte att läsa någonstans i lagen. I förarbetena till FB menade lagstiftaren att allt som rör barnets fysiska och psykiska välbefinnande och utveckling ska beaktas för en samlad bedömning. Lagstiftaren var inte främmande för att medge att det i slutändan är domstolens subjektiva bedömningar som blir avgörande.³² I förarbetena till SoL underströks att begreppet ska ha en dynamisk karaktär. Det förklarades att det inte finns en given tes om vad som är det bästa för ett barn utan att detta förändras beroende på situationen och barnet. Dessutom måste begreppet kunna vara gångbart trots att samhället förändras genom tiden.³³

Principen om barnets bästa är på flera sätt ett diffust begrepp, men icke desto mindre ska det vara grunden för beslut i samtliga av de ovannämnda intressekonfliktsituationerna, antingen direkt eller indirekt. Då det råder jämviktsläge mellan föräldern å sin sida och barnet å sin sida ska begreppet vara vägledande och utslagsgivande. Då det ofta är vanskligt för rätten att bestämma vad som är det bästa för ett visst barn är det lätt hänt att begreppet förlorar sitt egentliga syfte och det kan vara svårt att avgöra huruvida rättens uppfattning är deras egen, barnets eller föräldrarnas.³⁴

Ovannämnda situationer är ett försök att illustrera att barnets intresse inte alltid är lika med föräldrarnas intresse. Oavsett varför parterna har olika intressen –om det är på grund av föräldrarnas oförmåga att förstå vad barnets bästa egentligen är eller att föräldern handlar i första hand för egen vinning –måste man komma ihåg att varken föräldrars och barns viljor eller deras behov inte alltid går hand i hand.

3.4 Sammanfattning

Det råder ingen tvekan om att barnens intressen ibland inte är likställda med deras föräldrars intressen. Intressekonflikterna kan ibland vara mycket uppenbara, till exempel i de LVU-fall där den unge vill dölja en omständighet för sina föräldrar och barn och föräldrar ser då varandra som juridiska motparter. Det finns även fall där man ibland spontant tänker att konflikten pågår främst mellan föräldrarna och staten, till exempel i LVU-

³⁰ FN:s barnkonvention artikel 3.

³¹ FB 6:2 a.

³² Prop. 1997/98:7 s. 104.

³³ Prop. 1996/97:124 s. 100.

³⁴ Mattsson, T *Barnet och rättsprocessen*, s. 37 f..

fall eller i vissa umgängesrättsfall, men eftersom staten för barnets talan och har som mål att sätta barnets behov i främsta rummet blir konflikten indirekt mellan barn och förälder. I dessa fall kan det också hända att barnet tar parti för sina föräldrar och anser att det bästa för dem själva är att bo/ha umgänge med sina föräldrar. Ytterst är det dock ändå en fråga om barnens *behov* och inte barnets vilja, därför kan man ändå betrakta dessa fall som en konflikt mellan barn och föräldrar. Slutligen finns det även intressekonflikter som är helt dolda och som uppträder i familjer utan några sociala problem, till exempel frågan om rätten att få veta sitt ursprung. Således uppträder intressekonflikter mellan barn och föräldrar i flera skepnader. Gemensamt är dock att konflikterna ska lösas med hjälp av principen med att barnets bästa alltid ska prioriteras framför föräldrarnas behov.

4 Lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga

I föreliggande kapitel ämnar jag att redogöra för den lag som reglerar statens rätt att omhänderta barn med tvång, då föräldrarna har brustit i sin föräldraroll, vilket leder till risker för att barnets hälsa och utveckling skadas. Frågorna som ska besvaras rör vad som krävs för att tillämpning av LVU ska bli aktuellt och på vilka olika grunder man kan omhänderta barn som far illa i sin hemmiljö. Särskilt fokus kommer att ligga på vad som kännetecknar brister i omsorgen, till exempel vanvård. Slutet av kapitlet kommer att ägnas åt det folkrättsliga perspektivet på barns rättigheter och behov, eftersom även flera folkrättsliga regleringar är aktuella och tillämpliga i Sverige numera.

4.1 Förutsättningarna för tillämpning av LVU

Barn i samhället är skyddade av det övriga samhället. Skyddet består i att rätten till en trygg uppväxt garanteras i möjligaste mån och regleras i SoL. För att tillgodose dessa rättigheter kan stöd och hjälp både i hemmet och utanför bli aktuella. Metoden att föredra vid dylika situationer är att barnet, vårdnadshavaren och socialtjänsten samarbetar för att hjälpa barnet. Tyvärr uppstår det ibland situationer där parterna inte är överens om att ett problem föreligger eller överens om hur man ska gå till väga för att lösa problemet. I dessa fall kan stödåtgärderna från samhället avstanna på grund av att antingen vårdnadshavaren eller barnet inte vill samarbeta och detta riskerar att äventyra barnets hälsa och utveckling. Av denna anledning är det därför stundtals befogat att bereda barnet vård trots att tillstånd inte kan erhållas från vårdnadshavaren och/eller barnet. En sådan tvångsmässig åtgärd kan också komma på fråga trots att vårdnadshavaren och/eller barnet har samtyckt till vården, men då det finns anledning att misstänka att samtycket kan komma att ta tillbaka eller att det kommer att finnas stora samarbetssvårigheter. Det är först i detta skede LVU kommer in i situationen. Alla möjligheter att hjälpa barnet genom frivilligt samarbete ska alltså vara blockerade och LVU fungerar då som en sista utväg. De frivilliga åtgärderna sker enligt SoL och då möjligheterna till hjälp enligt SoL slutar tar LVU vid.³⁵

Tre förutsättningar måste vara uppfyllda för att LVU ska vara tillämplig. Det ska för det första föreligga ett missförhållande med anknytning till barnets hemmiljö eller barnets beteende (se nedan). Detta missförhållande ska i sin tur medföra att risken för att barnets hälsa eller utveckling skadas är påtaglig. Den sista förutsättningen är att vården av barnet inte kan ske på frivillig väg. Den frivilliga vägen måste inte ha prövats utan det räcker att man kan konstatera att situationen inte kan lösas

³⁵ Thunved, Nordström, *Nya sociallagarna med kommentarer, lagar och författningar*, s. 207 f..

med frivilliga insatser. Då dessa kriterier är uppfyllda har socialtjänsten inte bara en rätt att omhänderta barnet utan då också en skyldighet att ingripa.³⁶

Fallen som föranleder ett ingripande enligt LVU delas in i två olika grupper; miljöfallen som regleras i 2 § och beteendefallen som regleras i 3 §. I det första fallet, miljöfallet, är det barnets hemmiljö som är skälet till ingripande. Exempel på skadliga hemmiljöer är våldsamma vårdnadshavare, vårdnadshavare med drogmissbruk, psykiskt sjuka vårdnadshavare och liknande problem som riskerar att skada den unges fysiska eller psykiska hälsa samt hämma dess utveckling. Omhändertagande av barn på grund av hemmiljön är vanligast bland unga barn eftersom barnets självständighet och redlighet ökar med ålder och mognad. I de andra fallen, de så kallade beteendefallen, är det barnen själva som är problemet. Nästan alltid är barnet tonårigt och ägnar sig åt verksamhet som kan skada både hälsa och utveckling. Beteendet handlar ofta om drogmissbruk, brottslig verksamhet eller att den unge har ett socialt nedbrytande beteende.

Ett omhändertagande eller en placering ska aldrig vara det slutgiltiga målet i ett LVU-ärende. Målsättningen ska alltid vara att barnet ska kunna återvända antingen hem till sin familj eller, om barnet är äldre, ett eget boende. En återförening med föräldrarna och en godare relation dem emellan är alltid att sträva efter i första hand. Omhändertagandet ska endast se som ett tidsbegränsat delmål som möjliggör det större målet. Trots detta finns det fall där en återflyttning och återförening ter sig orealistisk och onåbar inom en överskådlig framtid. I dessa fall får man i stället överväga en vårdnadsöverflyttning med stöd av föräldrabalken.³⁷

4.2 Särskilt om 2 § LVU

Barn har enligt svensk lag rätt att få vissa grundläggande behov tillgodosedda av sina föräldrar. Dessa grundläggande behov är omvårdnad, god fostran och trygghet. Vidare har barn rätt till att behandlas med beaktning av dess egenart. Barn ska inte kränkas eller utsättas för fysisk bestraffning.³⁸ Bestämmelserna anger således två viktiga ståndpunkter inom svensk rätt. Dels att ett barn inte ska kränkas eller behandlas illa, dels att det i första hand ligger på föräldrarnas ansvar att se till att barnen fått åtnjuta dessa rättigheter. Då föräldrarna inte uppfyller sina skyldigheter som föräldrar och kränker sina barns rättigheter på ett sätt som inte är ringa får samhället en rätt att ingripa mot familjen och omhänderta barnet. Detta omhändertagande sker då troligtvis enligt 2 § LVU, vilken också sätter förutsättningarna för när ett ingripande är befogat.³⁹

Det huvudsakliga problemet då ett barn omhändertas enligt 2 § är hemmiljön. Flera företeelser i hemmet kan vara ogynnsamt och/eller direkt skadligt för barnet. I lagrummet nämns ”misshandel, otillbörligt utnyttjande, brister i omsorgen eller något annat förhållande”. Sett från ett annat perspektiv kan man säga att det är fall där vårdnadshavaren inte klarar

³⁶ SOU 1990:52 s. 11.

³⁷ SOU 1990:52 s. 11.

³⁸ FB 6:1.

³⁹ Prop 1989/90:28 s 57.

av att sköta sin föräldraroll fullt ut. Vårdnadshavarens beteende gentemot barnet kan brista dels i att de skadar sina barn fysiskt, men även att de skadar sina barn psykiskt genom att skrämma dem, ge dem för lite kärlek och uppmärksamhet eller genom oförmåga att stimulera dem socialt och intellektuellt. I vissa fall kan delar av ett barns behov bli mycket väl uppfyllda medan andra delar blir undantryckta eller negligerade. Nedan följer en utveckling av rekvisiten i 2 §.

Som misshandel räknas både psykisk och fysisk misshandel. Psykisk misshandel innebär att den unge frekvent utsätts för kränkningar, personliga påhopp och allmänt degraderande beteende. Fysisk misshandel kan vara ett stort problem även då misshandeln endast är att anse som ringa, i synnerhet om ett litet barn drabbas. Misshandeln ska dock vara relativt frekvent, enstaka handlingar är inte skäl nog för att tvångsomhänderta ett barn, trots att handlingen är kriminell i lagens mening. Ett rättsfall som illustrerar detta är RÅ 1996 ref. 91. I fallet visade fyra syskon mellan 1 och 11 år tecken på att bli misshandlade i olika grad. Det minsta barnet hade tydliga skallskador efter hjärnblödningar som med stor sannolikhet sades komma från att föräldrarna hade skakat barnet hårt. Pojken hade även hörnfrakturen på skenbenen. Skadorna var dock inte tillräckligt allvarliga för att pojken skulle bli föremål för omhändertagande, ditiräknat att det även gått lång tid sen skadorna uppkom. (Processen varade under drygt 2 år.) I domskälen betonade RegR. särskilt att ett omhändertagande är en mycket ingripande åtgärd och att lagen ska tolkas restriktivt. Vid minsta tvekan till om föräldrarna är orsaken till ett barns ohälsa ska man alltså, enligt domarna, hellre undvika omhändertagande. Rätten hänvisade till förarbeten såväl som till praxis som stöd för detta.⁴⁰

Begreppet ”otillbörligt utnyttjande” har flera innebörder. Den huvudsakliga innebörden är att ett barn utnyttjas sexuellt i hemmet men begreppet kan även betyda att föräldrarna utnyttjar barnet på andra sätt i hemmet. Tunga hushållssysslor är ett exempel på sådant utnyttjande, vilket kan störa barn i deras utveckling eftersom barn har ett behov av att leka och inte utföra alltför mycket sysslor i hemmet. Ett annat exempel på ett dylikt utnyttjande är då ett barn tvingas –direkt eller indirekt- ta väldigt mycket ansvar för yngre syskon eller föräldrar. Ett sådant tungt ansvar gör inte bara barnet fysiskt trött utan är dessutom mycket jobbigt psykiskt för barnet eftersom det tvingas ta en roll som det ännu är inte moget för.

Också begreppet ”brister i omsorgen” är ett begrepp där det finns både en fysisk och psykisk risk för att barnet är involverat. Rent fysiskt så kan ett barn nekas adekvat hjälp med ett handikapp eller en sjukdom av olika anledningar. Föräldrarna kan också medvetet eller omedvetet neka ett barn känslomässig trygghet och stimulans. Även vanvård är en uppenbar brist i omsorgen. Brister i omsorgen behandlas mer utförligt nedan under 3.3.1.

I lagrummet krävs också att missförhållandena i hemmet ska utgöra en påtaglig risk för barnet. Detta betyder att problemet inte ska vara av tillfällig eller ringa art. Ett övergående problem är till exempel aldrig skäl nog för ett omhändertagande. Man måste även kunna se ett tydligt samband

⁴⁰ RÅ 1987 ref. 160.

mellan företeelsen i hemmet och skadan på barnets hälsa eller utveckling. Om ett barn exempelvis visar tecken på allvarlig misshandel genom frakturer och stora blåmärken kan man inte automatiskt förutsätta att det är föräldrarna som misshandlat barnet trots att vissa förhållanden pekar på det. Rätten måste i stället utreda andra möjliga orsaker till skadorna och utesluta dem, *samt* finna bevis för att föräldrarna tillfogat barnet skadorna. Misshandelsfallen är jämförelsevis mycket konkreta. I de fall där man befarar att ett barns utveckling skadas är det ofta föräldrarnas livsföring som ifrågasätts, till exempel narkotikamissbruk. Att hitta ett klart samband mellan en förälders missbruk och ett barns psykiska ohälsa är långt svårare. Trots att det ligger nära till hands att dra en parallell mellan att ett barn mår dåligt psykiskt och att dess förälder missbrukar narkotika måste andra källor till barnets ohälsa uteslutas, samtidigt som rätten konkret ska kunna peka på vad i föräldrarnas missbruksproblem som orsakar skadan.

Samhällsvärderingar och andra subjektiva antaganden är strängt förbjudet vid bedömningen.⁴¹ Sakkunnigutlåtande om dylika fall får heller inte vara för allmänna. Fakta om riskerna måste kunna preciseras och härledas direkt till situationen och omständigheterna i fråga.⁴²

Det är inte enbart problem mellan vårdnadshavare och barn som det tas hänsyn till vid bedömningen. Allt som sker i hemmet ska enligt 2 § beaktas och således kan även en styvförälder eller vårdnadshavarens sambo vara ett tillräckligt problem.⁴³

4.2.1 Brist i omsorgen

Föräldrar kan brista i omsorg gentemot sina barn på flera sätt. En situation är vanvård. Barnet får då inte hjälp med sina rent praktiska behov. Hygien, ätande och sömn eftersätts. Andra behov, till exempel behov av kläder, negligeras också och barnet har kanske för tunna kläder, smutsiga kläder, trasiga kläder eller kläder i helt fel storlek. Var för sig är dessa försummelser ibland bagatellartade men då flera försummelser uppträder tillsammans, bidrar de till vanskötsel av barnet.⁴⁴

Barn har också rätt att få lämplig sjukvård och föräldrarna är skyldiga att praktiskt bidra till att vården blir genomförd. Ibland kan problemet bestå i att föräldrar inte bryr sig om att medverka och engagera sig i den mån som behövs för att ett barn ska bli friskt, återhämta sig från en olycka etcetera och andra gånger kan föräldrar medvetet och aktivt begränsa vården, till exempel genom att inte tillåta blodtransfusion.⁴⁵

Ett barn kan även misskötas på ett sådant sätt som ligger bortom det praktiska och fysiska. Då ett barns emotionella trygghet och stimulans eftersätts på grund av förälders psykiska sjukdom, förståndshandikapp eller missbruksproblem kan barnets utveckling och hälsa skadas. Barn behöver stabila vuxna förebilder som tar ansvar för

⁴¹ Mattsson, T *Barnet och rättsprocessen* s. 74.

⁴² RÅ 1995 ref. 46.

⁴³ Thunved, Nordström, *Nya sociallagarna med kommentarer, lagar och författningar*, s. 214.

⁴⁴ Prop 1989/90:28 s 65.

⁴⁵ Socialstyrelsens allmänna råd 1997:15 s. 27.

barnet och är ett stöd då barnet självt inte är moget eller starkt nog för att tackla en viss situation. Föräldern måste kunna göra uppoffringar och avkall på vissa delar av sina egna behov för att tillfredsställa barnet samt ha energi och motivation för att stödja barnet. Det är även i hemmet som barnet får grunderna till sin sociala kompetens. Ett barn som växer och utvecklas har ett återkommande behov av att få bekräftelse och uppmuntran som ett bevis på att det utvecklas åt rätt håll, samt vägledning som till exempel gränssättning när barnet inte själv förstår vad som är rätt och fel. Även i de fall där föräldrarna ger barnet kärlek, bekräftelse och sköter barnet praktiskt helt riktigt kan det finnas områden för barn som är kraftigt eftersatta. Då handlar det om att föräldern inte har möjlighet att stimulera barnet intellektuellt eftersom barnet har uppnått en högre mogenhetsgrad än föräldern eller om att föräldern på annat sätt inte har möjlighet, trots sin vilja, att vara en förebild för sina barn intellektuellt sett.⁴⁶

En ytterligare brist i omsorgen som inte är lika frekvent förekommande som de övriga men som ändå förekommer är den situation att barnet inte behandlas på ett adekvat sätt i förhållande till sin ålder.⁴⁷ Det förekommer både att föräldern behandlar barnet som äldre än vad det är samt som yngre än vad det är. I fallet *RA 1995 ref. 39* (se nedan för utförligare referat) var detta problem aktuellt, bland flera andra problem. Föräldrarna behandlade i fallet en fem- respektive tvååring som om barnen innehade en vuxens intellekt. De förmanade barnen som om barnen vore vuxna och ställde dessutom krav på barnen att de skulle ha ett mer eller mindre vuxet beteende. Föräldrarna hade både bristande insikt samt bristande respekt mot barnens ringa ålder och mognad. Då barnen inte betedde sig på ett vuxet sätt, exempelvis då de inte satt stilla på stolen, blev ena föräldern mycket aggressiv. En omvänd situation förekommer också. Föräldrar kan då behandla ett relativt vuxet och moget barn som om det vore mycket yngre och i större behov av omvårdnad. Detta beteende hos föräldrarna hämmar barnets utveckling och mognadsprocess. För lite såväl som för mycket omsorg kan alltså vara ett problem.⁴⁸

Förarbetena poängterar noga att en sådan allvarlig åtgärd som ett tvångsomhändertagande inte bör vidtagas utan tungt vägande skäl. Då rätten ska fastställa huruvida en risk för att bristerna i omsorgen orsakar fara för barnet eller inte ska de inte ta hänsyn till oklara eller bagatellartade faror utan uppenbara sådana.⁴⁹

Generellt är kvaliteten på ett barns omsorg en viktigare fråga ju yngre barnet är. Ett yngre barn är mer beroende av sina föräldrar än ett äldre barn, både vad gäller psykiska behov och fysisk omvårdnad. Som huvudregel ska varje barns behov och tillstånd bedömas individuellt och utifrån en helhetssyn på barnet. Barns utveckling, beteende och reaktioner skiftar starkt mellan olika individer. Olika barn kräver därför olika resurser

⁴⁶ Prop 1989/90:28 s 65.

⁴⁷ Socialstyrelsens allmänna råd 1997:15, s. 27.

⁴⁸ SOU 1997:15 s. 27 f..

⁴⁹ Prop 1989/90:28 s 62.

oavsett ålder, även om man generellt kan säga att ett yngre barn är mer utlämnat till samhället om det finns problem i hemmet.⁵⁰

Genom praxis visas att det generellt krävs relativt grava brister i omsorgen för att rekvisiten ska anses uppfyllda. I fallet *RA 1995 ref. 39* hade föräldrarna till två barn under fem år stora problem med att tillgodose barnens omsorgsbehov. Makarna hade dels svårigheter med att praktiskt sköta barnen dels stora brister i förmågan att se barnens behov ur emotionell synvinkel. Barnen var understimulerade, kontaktsökande och distanslösa gentemot andra människor. Utöver detta hade barnen fysiska problem såsom viktnedgång, talsvårigheter och kräkningar. RegR. upphävde trots detta KamR. beslut om tvångsomhändertagande. Det fanns enligt rätten inte belägg för att barnens skador och ohälsa uppkommit p.g.a. föräldrarnas bristande omsorg och trots att föräldrarna inte hade samarbetat med socialtjänsten tidigare, bedömdes det inte som helt uteslutet att de skulle göra det i framtiden. RegR. vitsordade att det förelåg stora problem i relationen mellan barnen och föräldrarna, men underströk att lagen ska tolkas restriktivt och användas som en sista utväg.

Ett fall som innehåller liknande resonemang är fallet *RA 1992 ref. 6*. Den treåriga flickan i fallet hade i likhet med barnen ovan både sociala och emotionella problem. Hon var mycket kontaktsökande som en konsekvens av att hon inte fick sina känslomässiga behov tillfredsställda. Även fysiska åkommor, såsom långtgående kariesangrepp, sårig hud till följd av dålig hygien m.m. förekom i hög grad. Flickan bodde med sin mamma, som hade egna stora problem med bl.a. aggressivitet. Överhuvudtaget hade mamman en mycket ansträngd livssituation både vad gäller konflikter med andra samt hennes komplicerade personlighet. RegR. började med att understryka att en förälders problem inte ensamt kan utgöra skäl för omhändertagande. Det är först då det kan påvisas ett tydligt samband mellan barnets ohälsa och problem och förälderns problem. Det räcker inte med att man kan anta att barnets problem härstammar från förälderns beteende och brister i omsorgen. Dessutom gick meningarna isär vad gällde relationen mellan flickan och mamman. Medan vissa uppgav att förhållandet dem emellan var kärleksfullt menade andra att mamman inte gav flickan emotionell trygghet och uppmärksamhet. Vad gäller brister i den psykiska omvårdnaden var rekvisiten alltså inte uppfyllda, eftersom det inte gick att bevisa dels att flickan verkligen hade skadats och uppvisade en ogynnsam emotionell utveckling, dels att denna ogynnsamma utveckling i så fall skulle vara en konsekvens av mamman. RegR. medgav dock att den fysiska omsorgen hade vissa brister. Bristerna bedömde dock inte vara av så allvarlig karaktär att det skulle vara nödvändigt att omhänderta flickan. Än en gång hänvisade rätten till förarbetena och underströk att för att ett barn ska omhändertas på grund av brister i den fysiska omsorgen krävs djupa missförhållanden; att ett barn, som i detta fall, har oregelbundna sömnvanor och är smutsigt är inte ett dylikt missförhållande.

Ovanstående fall är relativt lika varandra. I båda fallen är det frågan om föräldrar som behandlar sina barn på ett sätt som ligger utom gängse uppfattning om hur barn bör behandlas. Rätten har i dessa situationer

⁵⁰ SOU 1997:15 s. 26 f.

två huvudfrågor. Den första frågan handlar om huruvida barnets problem är en följd av föräldrarnas bristande omsorg. Trots att det kan vara rimligt att anta att ett barn som lever med en förälder som exempelvis lider av stora problem med att tala rent själv fått sina talfel på grund av att föräldern inte kan tala rent, är det inte med allra största sannolikhet säkert att det är så. En förälders problem är inte nödvändigtvis synonymt med orsaken till barnets problem.

Ytterligare ett problem då man ska använda ”brister i omsorgen” som skäl för ett omhändertagande är att begreppet som sådant är vagt. Vid förberedelsen av lagen var det flera remissinstanser som kritiserade begreppet av den anledningen. Vissa remissinstanser tyckte att begreppet var för vitt. Brister i omsorgen och faror av olika slag förekommer i nästan alla familjer i olika utsträckning. Dessutom kan uppfattningen om vad en brist i omsorger faktiskt är vara mycket varierande. Eftersom ett omhändertagande är så ingripande ökar kravet på att lagen är tydlig och lätt att förstå även för människor som inte är vana vid att läsa och tolka lagtext. I föreliggande situation är det viktigt att reglerna inte kan missuppfattas eller vara så oklar att det finns utrymme för skönsmässig tolkning. Remissinstanserna uttryckte alltså en oro över rättssäkerheten. Därför förtydligades det när bl.a. ”brister i omsorgen” förelåg.⁵¹ Begreppet vållar dock fortfarande problem tidvis, något som tar sig i uttryck främst i praxis.

4.2.2 Skydd för barns rätt till fullvärdig omsorg enligt folkrätten

Det dominerande internationella dokumentet som styr barns rättigheter är FN:s konvention om barnens rättigheter. Sverige har ratificerat denna konvention som började gälla i Sverige 1990. Den har inte status som lag i rättslig mening i Sverige. Det finns inget organ som automatiskt ansvarar för sanktioner då en stat inte lever upp till konventionen. Staten får dock ett ansvar för att rättigheterna ska bli genomförda i samband med att de ratificerar konventionen. För att övervaka att staterna tar sitt ansvar för rättigheterna finns en kommitté för barnens rättigheter som rapporterar och följer upp situationer i staterna. Konventionens uppgift är att värna om barns grundläggande rättigheter och skydda dem mot övergrepp och utnyttjande. Konventionen hyser rättigheter av olika slag; ekonomiska, sociala, medborgerliga, politiska, kulturella samt rättigheter som skyddar barn från övergrepp och utnyttjanden.⁵²

Flera artiklar i FN:s barnkonvention skyddar ett barn mot bristande omsorg i hemmet. I preambeln konstateras att familjen är den grundläggande enheten med det primära ansvaret och särskilt viktig för barnets utveckling och välfärd.⁵³ Flera artiklar kan bli aktuella i fall som rör tvångsomhändertagande av ett barn till följd av bristande omsorg. Här följer en kortare redogörelse för dessa artiklar.

⁵¹ Prop 1989/90:28 s 64.

⁵² Ek, Liljeblad, Winberg *Bokslut – de tio första åren med barnkonventionen*, sid. 8 f.f..

⁵³ SOU 1997:116 s. 54.

Artikel 3: Barnets bästa skall alltid komma i första rummet: Principen om barnets bästa är den bärande tanken och portalparagraf i konventionen. Samhället ska alltid låta barnets intresse komma i första rummet då ett beslut i huvudsak rör ett barn – vad än beslutet gäller. Principen härleds ur två fundamentala tankar i konventionen, den ena handlar om barnets behov av skydd och stöd p.g.a. deras sårbarhet och den andra om barnperspektivets vikt vid beslutsfattande (p.g.a. deras fulla och lika människovärde). Då man framhäver ”barnperspektivet” sätter man barnet i fokus och försöker se konsekvenserna av en situation genom barnets ögon, men för den sakens skull överlåter man inte beslutsfattandet till barnet själv.

Under förarbetena underströks särskilt att artikel 3 skulle vara vid i sitt användningsområde, det diskuterades t.o.m. att artikeln skulle vara ännu vidare än i nuläget. Artikel 3 skulle också kunna verka medlande då två rättigheter kolliderar.⁵⁴ Artikeln har använts på de sätt den var ämnad för och har fått stort gehör. FN-kommittén har efteråt funnit att principen om barnets bästa har åberopats i 80 % av alla fall som stödde sig på konventionen.⁵⁵ I en rapport om Barnkonventionen och utlänningslagen gjorde utredningsgruppen en sammanfattande bedömning angående vilka behov som ska ingå i en bedömning av barnets bästa. Den viktigaste aspekten var enligt rapporten att barnet hade ett gott förhållande till sina föräldrar. Vikten av föräldrarnas stöd bedömdes vara proportionellt med åldern (ju yngre barn, desto större stödbehov) men även i tonåren är stöd av högsta vikt, fast på ett sätt som skiljer sig sedan tidigare. Sakkunniga bekräftade i rapporten att ett barns goda förhållande med sina föräldrar var av högsta prioritet.⁵⁶

Artikel 6: Barns rätt att överleva och utvecklas: Vid fokus främst på den sista delen av artikeln kan man konstatera att barnet har rätt till en miljö som står i relation till barnets fysiska, psykiska, moraliska, psykologiska, andliga, personliga och sociala utveckling.⁵⁷ Barndomen är en träningsperiod tills barnet självt är vuxet och redo för självständighet. Enligt förarbetena är en viktig del av barnets utveckling kärlek, trygghet, stabilitet och varaktighet till föräldrarna. Det primära ansvaret för denna utveckling har de båda föräldrarna, enligt artikel 18.⁵⁸

Artikel 9: Barns rätt till föräldrar: Grundregeln är att barn har rätt till båda sina föräldrar om det inte är bättre för barnet att vara ifrån sina föräldrar. Aspekten om barnens rätt till god kontakt med sina föräldrar som den viktigaste aspekten vid beslut, har tidigare nämnts i samband med artikel 3. Föräldrarna är det mest centrala för ett barn och påverkar barnets trygghet, mognad och utveckling i hög grad. Barnens rätt att vara barn ska alltid prioriteras framför föräldrarnas rätt att vara

⁵⁴ Détrick, S *The United Nations Convention on the rights of the child – a guide to the travaux préparatoires*, s. 132.

⁵⁵ SOU 1997:116 s.125 f.f..

⁵⁶ SOU 1996:15.

⁵⁷ Détrick, S *The United Nations Convention on the rights of the child – a guide to the travaux préparatoires*, s. 123.

⁵⁸ SOU 1997:116 s.167 f.f..

föräldrar. För att gå emot regeln krävs det att det bevisas att barnet skulle må bättre utan sina föräldrars inflytande, t.ex. i fall om misshandel, vanvård etc..⁵⁹

Artikel 31: Barns rätt till vila och fritid: Barndomen har ett egenvärde och barnens rätt att vara barn är stark. Fram till att vuxenlivet tar vid är barnets främsta uppgift att öva sig inför framtiden genom lek, vila och fritid på olika sätt beroende på ålder. Artikel 31 ska ses i relation med artikel 6 om rätt till utveckling. Det barnet sysselsätter sig med på fritiden, får inte medföra några risker som kan hämma utvecklingen och utbildningen, eller väcka ohälsa.⁶⁰

Till skillnad från FN:s barnkonvention som endast är ratificerad i svensk lag, så är Europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna inkorporerad i svensk rätt. Medborgerliga och politiska rättigheter dominerar i konventionen, men det finns även andra sorters rättigheter som går strax utanför dessa områden. För att övervaka hur konventionen efterlevs finns en domstol som prövar både mellanstatliga och enskilda fall där konventionen kränkts. Om en stat döms av domstolen innebär det att statens lagstiftning står i strid med vad konventionen föreskriver och staten ombeds undanröja denna lagstiftning.⁶¹ Konventionen föreskriver på flera sätt rättigheter som indirekt kan bli aktuella i fall som rör tvångsvård. I artikel 1 slås människors lika värde fast. Barns skyddsbehov har indirekt befästs i artikel 6 (rätt till domstolsprövning) och artikel 8 (rätt till privat- och familjeliv, se nedan). Det finns inget uttryckligt extra starkt skydd mot barn, som till exempel föreskrifter om hur ett barns autonomi bör behandlas i en process. Likväl tenderar domstolen att i allmänhet tillämpa konventionen till barnens förmån då det går. Domstolen har i praxis markerat vikten av att besluta i enlighet med barnens intressen då det råder ett jämläge i processen.

I artikel 8 skyddas privat- och familjelivet och med det avses rätten att ha vårdnad av och umgänge med sina barn. Föräldrarna har enligt konventionen en bestämmanderätt över barnen, en rätt som förvisso är begränsad i vissa fall. Barn har rätt att komma till tals samt utöva ett visst inflytande i fall som rör umgänge och vårdnad. Om ett umgänge mellan barn och förälder väldigt tydligt strider mot ett barns vilja ska föräldern vägras umgänge enligt artikeln samt praxis.⁶² Samma resonemang torde kunna användas i fall som rör barn och vårdnad. En begränsning av föräldrarnas bestämmande rätt kan även bli aktuell i omhändertagandefall, då föräldern har ”förverkat sin rätt till inflytande”. Denna begränsning rättfärdigas av hänsyn till barnets hälsa. Samtidigt skyddar konventionen föräldrarnas rätt till en rättvis rättegång i omhändertagandefall. Domstolen fastslog i två mål, som rörde omhändertagande, att man måste väga barnets behov och intresse av att

⁵⁹ SOU 1997:116 s.230 f.f..

⁶⁰ Pape, K *Social kompetens i förskolan*, s. 56 f..

⁶¹ Se lagen (1994:1219) om den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna samt RF 2:23.

⁶² Se fallet Hokkanen mot Finland, där barnets intresse samt ålder och mognad tillmättes betydelse i en umgängesfråga.

vara omhändertaget mot föräldrarnas intresse av att få vara föräldrar och därmed ta hand om sina barn. Särskild vikt ska fästas vid barnets intresse vilket i vissa fall kan ges företräde framför föräldrarnas intresse.⁶³

Även Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna är relevant ur vissa synvinklar i fall då barn blir tvångsomhändertagna. Stadgan grundas särskilt på Europakonventionens fri- och rättigheter och utgör en utvidgad version av denna. Till skillnad från Europakonventionen så skyddar denna stadga uttryckligen barn som grupp. I artikel 24 skyddas barnens rätt till bl.a. skydd och god omvårdnad. Vidare klargörs att barnets bästa alltid ska styra vid beslut som rör åtgärder där barn är involverade och i slutet av artikeln sägs indirekt att barnets bästa inte nödvändigtvis är ett förhållande med föräldrarna. Förvisso sägs först att ett bra förhållande med sina föräldrar är eftersträvansvärt för alla barn, men senare i samma mening poängteras att förhållandet kan göras avkall på till förmån för barnet.⁶⁴

Europarådet har framställt en konvention som förkortas Europarådskonventionen (egentligen Den europeiska konventionen om utövandet av barns rättigheter). Konventionen är undertecknad men ännu inte ratificerad i Sverige.⁶⁵ Den syftar till att förbättra barnens rättsliga ställning i familjerättsliga processer och ska utgöra ett komplement till FN:s konvention om barns rättigheter så att FN-konventionens rättigheter får en chans att förverkligas.⁶⁶ I en omhändertagandeprocess hade exempelvis barnets rätt att få uttrycka sina egna intressen kunnat återopas med hjälp av konventionen.⁶⁷

I folkrättsliga sammanhang dominerar inom området om tvångsomhändertagande två rättigheter som båda är starka men som även kan stå emot varandra i flertalet situationer. Dessa rättigheter är rätten till privat- och familjeliv samt rätten för ett barn att uttrycka sin åsikt, som också är intimt förknippad med principen om att barnets bästa ska väga tungt vid avgöranden som involverar barn. I en situation om tvångsomhändertagande kan samtliga av dessa rättigheter vara aktuella. Dels är det av vikt att barn i möjligaste mån får växa upp och fostras av sina föräldrar och att föräldrarna känner att det finns ett visst utrymme för dem att själva bestämma hur deras barn ska fostras. Men det är också viktigt att någon i rätt ögonblick ser till barnets behov och barnets rättighet att få ha åsikter om sin egen familjesituation. Rätten måste i dessa fall balansera mellan att kränka familjelivet samt familjens integritet och att ta barnens rättigheter i beaktning åt de barn som inte har möjlighet att göra detta själva.

Barns grundläggande rättigheter som rätt till föräldrar och rätt till vila skyddas av FN-konventionen. Men då konventionen inte gäller

⁶³ Mattsson, T *Barnet och rättsprocessen*, s.137.

⁶⁴ Mattsson, T *Barnet och rättsprocessen*, s. 140 f..

⁶⁵ http://www.manskligarattigheter.gov.se/extra/document/?instance=1&action_show_document.66.=1 6/3 2006, 16:03.

⁶⁶ Mattsson, T *Barnet och rättsprocessen*, s. 138.

⁶⁷ Artikel 1 samt artikel 3.

som lag i Sverige och inte heller har någon rätt att sanktionera enskilda som kränker konventionen riskerar den möjligen att bli tandlös och endast fungera som ett mål eller ideal.

4.3 Sammanfattning

Då barns hälsa eller utveckling riskerar att skadas har staten en skyldighet att gripa in och utreda huruvida barnet behöver vård. Finner man att barnet behöver vård, ska denna vård i första hand ges i samarbete med föräldrarna. Samtycker föräldern inte till vården kan det ibland finnas skäl att tvångsomhänderta barnet och detta sker då genom LVU. Barn och ungdomar kan översiktligt omhändertas av två skäl; på grund av hemmiljön eller på grund av den unges eget beteende. Den vanligaste orsaken till att barn till förståndshandikappade föräldrar omhändertas beror på brister i hemmiljön. Flera företeelser i hemmet kan vara ogynnsamt och/eller direkt skadligt för barnet. I lagrummet nämns ”misshandel, otillbörligt utnyttjande, brister i omsorgen eller något annat förhållande”. Begreppet ”brister i omsorgen” är det begrepp i 2 § som förekommer mest frekvent i LVU-fall som rör barn som har föräldrar med förståndshandikapp. Begreppet inbegriper både en fysisk och psykisk risk för barnet. En av de vanligaste situationerna är vanvård. Barnet får då inte hjälp med sina rent praktiska behov. Hygien, ätande, kläder och sömn eftersätts. Ett annat exempel är att barnets behov av medicinsk vård negligeras. Var för sig är dessa försummelser ibland bagatellartade men då flera försummelser uppträder tillsammans bidrar de till vanskötsel av barnet. Ett barn kan även misskötas på ett sådant sätt som ligger bortom det praktiska och fysiska. Då ett barns emotionella trygghet och stimulans eftersätts på grund av förälders psykiska sjukdom, förståndshandikapp eller missbruksproblem kan barnets utveckling och hälsa skadas. Barn behöver stabila vuxna förebilder som tar ansvar för barnen, gör uppoffringar för dem, motiverar och stimulerar dem samt ger barnen grunderna i vad som är rätt och fel och en allmän social kompetens.

Även folkrättsliga skydd förekommer i relativt stor omfattning. Dominerar gör FN:s konvention om barnens rättighet som säkerställer bl.a. barns rätt att hamna i första rummet och barns rätt till föräldrar. Också andra folkrättsliga regleringar förekommer som, i synnerhet indirekt, skyddar barns rättigheter.

5 Barn till förståndshandikappade föräldrar

Kapitel 5 syftar till att ge läsaren en kunskapsbas rörande förståndshandikappade människor. Den första delen i kapitlet behandlar ämnet på ett övergripande sätt ur ett sociologiskt, medicinskt och psykologiskt perspektiv. Uppkomsten till handikappet och konsekvenser av handikappet kommer här att redogöras för. Komplikationer runt föräldraskapet hos förståndshandikappade föräldrar hamnar i särskilt fokus. Andra delen av kapitlet har ett juridiskt perspektiv där jag, förutom att studera rätten som rör en förståndshandikappad människas vardag, kommer att ägna en del åt de fall där barn till förståndshandikappade föräldrar omhändertagits av LVU och vad som reglerar detta område.

5.1 Förståndshandikappet

Det finns flera olika grupper av intellektuellt handikapp enligt LSS. Det finns också flera olika grader av förståndshandikapp. De förståndshandikappade personer som blir föräldrar är främst de som tillhör den första personkretsen enligt LSS och har en lindrig utvecklingsstörning. Det är denna grupp som det fokuseras på i denna uppsats. För helhetens skull informerar jag dock även om andra grupper och grader.

5.1.1 Förståndshandikappets uppkomst

Ett förstånds handikapp definieras i LSS som en intellektuell funktionsnedsättning. Förståndshandikappet är nästan alltid en följd av en hjärnskada. Skador i det centrala nervsystemet och hjärnbarken kan försvåra eller hindra lagring av information. Utöver begåvningshandikappet så kan skadan också ge motoriska störningar som blindhet, rörelsehinder eller dövhet. Ett sådant funktionshinder hämmar personen ytterligare eftersom det då blir svårare att uppleva omvärlden. En förståndshandikappad människa som även har en motorisk störning kommer inte i kontakt med samma vardagssituationer som den utvecklingsstörda som inte har ett motoriskt handikapp gör, exempelvis att känna, lyssna, balans, smaka, se orsakssamband med mera. Det är därför viktigt att förståndshandikappade personer som har ett motoriskt handikapp stimuleras redan från tidig ålder så att de får chansen att bilda sig en uppfattning om sin omgivning och andra basala faktum genom sina erfarenheter. Personen kan då exempelvis lära sig att koppla ihop sina sinnen och minnen. Ju mindre personen stimuleras och får chansen att lära sig desto mer begränsad blir den i sitt begåvningshandikapp. Ett motoriskt handikapp kan därmed begränsa begåvningen hos en människa ytterligare eftersom intrycken begränsas. En förståndshandikappad människa behöver också upprepa en handling fler

gånge r än en normalbegåvad människa eftersom den behöver längre tid på sig för inlä rning. Samtidigt som det är viktigt att stimulera en förståndshandikappad samt repetera lä randet är det dock viktigt att man förstår att handikappet är livslångt och konstant. Visst kan de lä ra sig och ä ven gö ra stora framsteg, men man måste också acceptera begrä nsningarna.⁶⁸

Diagnostiseringen sker genom att man studerar psykologiska, pedagogiska och sociala faktorer för att därefter gö ra en bedö mning av den intellektuella fö rmå gan. Förståndshandikappet är ofta så allvarligt att den handikappade behöver hjälp och stöd för att vardagslivet ska kunna fungera normalt.⁶⁹

5.1.2 Grader av förståndshandikapp

Huruvida någon anses som förståndshandikappad eller inte avgö rs med hjälp av intelligensprov. Människor som har en intelligens under 70 anses som förståndshandikappade. Intelligenskvoten kompletteras dessutom med andra faktum som är tecken på begå vning. Ä ven internationellt anses en IQ mellan 65 och 75 vara grä nsen mellan förståndshandikappad och normalbegå vad. (Det skiljer mellan olika lä nder men den absolut vanligaste nationella grä nsen brukar ligga mellan nämnda värden.)⁷⁰ Det finns olika grader av förståndshandikapp; lindrigt, må ttligt samt svårt förståndshandikapp. Psykologen Piagets kallar dessa begå vningsstadier för A-, B- samt C-nivå , där A står för ”svårt förståndshandikapp”.

Personer med lindrigt förståndshandikapp (personer med en IQ mellan 70 och 50) skiljer sig inte alltid sä rskilt mycket från andra människor. De behöver längre tid på sig att lä ra sig saker. Motoriska uppgifter så väl som språkliga. De har också svårare att sätta sig in i hur andra människor tänker eller fö reställa sig. Ett problem som dessa personer ofta mö ter är att det inte alltid direkt syns eller märks utåt att de har ett intellektuellt handikapp. Således får de sådana krav på sig som de skulle ha fått om de inte hade haft ett handikapp. Exempelvis kan personerna ofta lä sa men har svårigheter att förstå vad de egentligen lä ser om. Samspelet med omgivningen kan också vara problematiskt. Mer om både de praktiska och teoretiska problemen för lindrigt förståndshandikappade tas upp i kapitel 5.1.4.1 om förståndshandikappade förä ldrar.

Personer med ett må ttligt förståndshandikapp (personer med en IQ mellan 50 och 35) har svårigheter med att generalisera från en situation till en annan. De har ofta talsvårigheter och kan sällan lä sa. För att den förståndshandikappade ska kunna fungera ute i vardagslivet får personen lä ra sig vissa saker utantill, t.ex. känna igen vissa ord, känna igen sedlar, uppskatta lä gre antal etc.. Det är ofta så att personen förstår uppmaningen men misslyckas rent praktiskt p.g.a. motoriken. Precis som bland de lindrigt förståndshandikappade så uppkommer ofta ä ven fler

⁶⁸ Grunewald, K Bakk, A *Omsorgsboken*, s. 19 f.f..

⁶⁹ Grunewald, K Bakk, A *Omsorgsboken*, s. 19.

⁷⁰ Grunewald, K Bakk, A *Omsorgsboken*, s. 26.

funktionshinder som blindhet eller dövhet, vilket ytterligare hämmar personen i dess begåvning och förmåga att bilda sig.

Den svåraste formen av förståndshandikapp (de personer som har en IQ under 35) skiljer sig tydligt från de första två grupperna eftersom de ofta är oförmögna att styra sina rörelser själv. Därmed är de fullkomligt beroende av sin omgivning när de ska utforska en miljö. Sinnesintrycken är begränsade och hjärnan har svårt att samordna dessa till helheter. I stället blir intrycken diffusa och personen har svårt att utnyttja dessa för att skaffa sig erfarenhet och uppfattning. Stimulans är ändå viktigt för människor med ett dylikt svårt förståndshandikapp. Om en människa inte stimuleras så att sinnena får upplevelser sänks vakenhetsgraden, oavsett förståndshandikapp eller inte.⁷¹

5.1.3 Autism och autismliknande tillstånd

I både personkrets ett och i gruppen med personer som har ett lindrigt förståndshandikapp återfinns personer med autism eller autismliknande tillstånd. Denna grupp av människor känns ofta igen genom att de är kontaktstörda och har stora problem med det sociala samspelet bland andra människor. Det finns olika former och grader av autism. Gemensamt för dessa är svårigheter med ömsesidig kommunikation, begränsningar i fantasi- och föreställningsförmågan samt, den kanske mest tydliga svårigheten, begränsningar av förmågan till ömsesidigt socialt samspel, det vill säga kontaktstörningen. Människor som lider av autism har en rad utmärkande egenskaper. De skyggar ofta för kroppskontakt, hakar ofta upp sig på detaljer, har svårt för bildligt språk, ogillar förändringar mycket starkt och har vanligen rubbade sömn- och matvanor. De saknar även förmågan att inse faror och verkar uppleva smärta på ett annat sätt än andra. En av de vanligaste formerna av autism är sjukdomen Aspergers syndrom. Människor som lider av Aspergers syndrom har ofta samtliga typiska autistiska drag fast i mindre omfattning. Likväl har de stora problem som inte alltid till en början uppfattas. Deras sinnesintryck är annorlunda jämfört med andras. Många personer med Aspergers syndrom beskriver sin värld som en ”platt kuliss” – de kan alltså inte se mer än två dimensioner – och uppfattar inte alltid att det finns något bakom kulissen. Därför kan det vara svårt för dessa personer att läsa andra människors ansiktsuttryck, eftersom den autistiske till stor del saknar psykologiskt djupseende. Det faktum som på många sätt problematiserar den autistiskes situation är att autism förekommer på alla begåvningsnivåer. De som lider av så kallad infantil autism är nästan alltid förståndshandikappade medan de som lider av Aspergers syndrom oftast är normalbegåvade men har svårt att använda sin begåvning. Autism drabbar oftare pojkar än flickor.⁷²

5.1.4 Vuxna med ett förståndshandikapp

Vuxna människor som har ett lindrigt förståndshandikapp står någonstans mitt emellan att vara som de flesta andra och ändå inte riktigt känna sig som

⁷¹ Grunewald, K Bakk, A *Omsorgsboken*, s. 24 f..

⁷² Grunewald, K Bakk, A *Omsorgsboken*, s. 112 f.f..

en del av oss. De har begränsningar i sitt abstrakta tänkande men kan genom sina erfarenheter lära sig att tackla många situationer som de annars skulle ha svårt att möta. Denna grupp vet ofta om att de har något som skiljer dem åt från andra och önskan att inte skilja sig är stark. Till skillnad från grupperna med måttligt respektive svårt förståndshandikapp är de medvetna om sina begränsningar, även om de inte alltid förstår hur de skiljer sig från andra eller av vilken anledning.⁷³ Detta i sin tur är en konsekvens av att förståndshandikappade har en bristande förmåga att sätta sig in i andras situation och därmed har de inget att direkt jämföra med. Huruvida de accepterar att de är olika eller inte varierar kraftigt. Vissa får hjälp med detta och kan därför komplettera sina svårigheter med stödinsatser, men många accepterar inte att de är förståndshandikappade eftersom de anser att detta är något skamligt. Denna grupp förnekar att de är handikappade. Förnekandet frambringar en dålig självkänsla och ett dåligt självförtroende, eftersom de ständigt strävar efter att vara som alla andra. Av den anledningen känner sig många förståndshandikappade sig kränkta av att bli erbjudna hjälp och insatser från kommunen. De vill inte medge att de har ett behov av hjälp eftersom hjälpen bekräftar att de är oförmögna till att leva självständigt och som alla andra.⁷⁴ Enligt LSS kan ingen bli påtvingad hjälp mot sin vilja. Den förståndshandikappade kan således avböja den erbjudna hjälpen.⁷⁵ Andra godtar en viss del av hjälpen, den del som handlar om det praktiska som städning och ekonomi, eftersom det oftast känns som ett mindre misslyckande att förlora inflytande över dessa delar, i jämförelse med hur det skulle kännas att förlora inflytandet över fostran av sina egna barn. Det är ofta sådana lägen som leder fram till ett LVU-ingripande. Ett problem som är en konsekvens av den handikappades oförmåga att tänka abstrakt är att de ibland kan inse sina praktiska hjälpbehov men inte de sociala och emotionella. Det kan därför vara svårt att få en utvecklingsstöd att förstå att de sociala och emotionella konsekvenserna av ett förståndshandikapp ibland är långt allvarigare än de praktiska. Social och emotionell förmåga är också något som är svårt att öva upp, till skillnad från den praktiska förmågan som man på flera sätt kan träna. På samma sätt är det ibland lättare att tala om sitt fysiska handikapp än sitt mentala, trots att det är följer av samma skada.⁷⁶ Ännu svårare blir det då man inte fått diagnosen förståndshandikappad, men är märkbart svagbegåvad. Många vuxna saknar diagnos vilket leder till att de inte har någon rätt att få hjälp enligt LSS. På detta sätt finns det en grupp som ”faller mellan två stolar” eftersom de inte får den hjälp de egentligen skulle behöva.⁷⁷ Ett exempel på detta utgör delar av socialstyrelsens rapport ”Barnet i rättsprocessen”. Socialstyrelsen fann i en undersökning vid en studie av kammarrätternas LVU-domar, att det endast i ett fåtal stod uttryckligen att en eller båda föräldrarna var förståndshandikappade. Vid en närmare studie visade det sig att det i ett högre antal av fallen förekom dylika problem, fast att det av flera

⁷³ Grunewald, K Bakk, A *Omsorgsboken*, s. 40 f..

⁷⁴ Hindberg, B *Barn till föräldrar med utvecklingsstörning*, s.69 f.f..

⁷⁵ LSS 8 §.

⁷⁶ Hindberg, B *Barn till föräldrar med utvecklingsstörning*, s.123.

⁷⁷ Hindberg, B *Barn till föräldrar med utvecklingsstörning*, s. 77.

olika andledningar inte stod uttryckligen. Detta försvårar förstås möjligheterna att få hjälp ytterligare, både för föräldrarna och för deras barn.⁷⁸

5.1.4.1 Konsekvenser av förståndshandikapp i föräldraskapet

Att ett förståndshandikapp ger konsekvenser för de intellektuella funktionerna är väl dokumenterat och undersökt. Vad handikappet ger för konsekvenser på de sociala funktionerna är dock relativt lite utforskat. Därför är det svårt att säga exakt vad det innebär att en förståndshandikappad människa är förälder. Området är heller inte helt enkelt att utforska eftersom föräldraskap och relationer är något mycket komplext. Dessutom är området känsligt för många involverade och frågan kan ibland uppfattas som tabubelagd.⁷⁹ Antalet barn som varje år föds i en familj med minst en förståndshandikappad förälder varierar mycket kraftigt. Uppgifter om allt från 20 barn per år upp till 800 barn per år har förekommit de senaste 15 åren. Anledningen till att antalet är svårt att fastställa kan vara att inte alla vuxna har fått en diagnos eller att man har olika riktmärken för när en människa anses som förståndshandikappad. Dessutom kan även denna fråga vara påverkad av tabun.⁸⁰ Nedan följer exempel på det som av erfarenhet brukar anses som problematiskt då förståndshandikappade människor är föräldrar.

Något av det allra viktigaste i förhållandet mellan barn och föräldrar är att anknytning och samspel fungerar bra. Anknytningen skapas mellan framförallt mamman och barnet i barnets tidiga ålder och är grunden till att barnet känner en inneboende trygghet. Det är av stor vikt att ett barn genom subtila tecken, till exempel blickar, kan göra sig förstådda med sina föräldrar. Detta är något som är mycket svårt att öva in.⁸¹ Det har dock visat sig att de förståndshandikappade som själva vuxit upp med kärleksfulla föräldrar har lättare att knyta an till sina egna barn, samtidigt som en trygg uppväxt inte är tillräckligt eftersom förståndshandikappade har svårt att sätta sig in i andra människors känslor och behov. Denna svårighet är även grunden till ett annat problem för en förståndshandikappad förälder. Då de har svårigheter med att sätta sig in i andra människors situation medför detta att det även har svårt att prioritera andras behov framför sina egna. Bristande empati tar sig i uttryck både praktiskt och mentalt. Exempelvis kan det vara roligare att se på film än att laga mat till sina barn eftersom föräldern inte själv är hungrig, eller också kan föräldern bli arg då barnet är sjuk och behöver hjälp, eftersom föräldern själv är trött och vill sova. Detta handlande handlar alltså inte alls om ”elakhet” utan enbart om att föräldern inte har förmågan att se sig själv i en annans situation. Naturligtvis ska barnens behov komma i första hand medan de är så små så att de är beroende av sina föräldrar.⁸²

⁷⁸ Socialstyrelsen: *Barnet i rättsprocessen. LVU-mål i Kammarrätten: beslutsunderlag och domar*, s. 36.

⁷⁹ Hindberg, B *Barn till föräldrar med utvecklingsstörning*, s. 105.

⁸⁰ Pipping, L *Kärlek och stålull; att växa upp med en utvecklingsstörd mamma*, s. 195.

⁸¹ Killén, K *Svikna barn*, s. 193 f.f..

⁸² Hindberg, B *Barn till föräldrar med utvecklingsstörning*, s. 108 f.f..

Många förståndshandikappade kan läsa och är duktiga på att lära sig både praktiska och teoretiska kunskaper utantill. Problemet uppstår då kunskaperna ska tillämpas. En svårighet är att omvandla en teoretisk kunskap till något praktiskt, eftersom förståndshandikappade oftast inte förstår en läst text på samma sätt som andra gör. En annan svårighet är att kunna projicera en praktisk kunskap på andra liknande situationer, så fort situationen och premisserna förändras lite faller kunskapen bort. Alltså, förmågan att generalisera saknas. Dessutom förändras kraven på föräldern allt eftersom barnet blir äldre. En femåring äter t.ex. inte samma sak som ett spädbarn. Ett problem som härstammar från en kombination av samtliga ovanstående svårigheter är att den dagen barnet ”växer om” föräldern mentalt får föräldern ännu svårare att tillfredsställa barnets behov, eftersom föräldern själv aldrig varit och heller aldrig kommer att vara i den situationen.

För de som arbetar med att underlätta vardagen för barn och förälder genom t.ex. insatser i hemmet är det ofta svårbedömt vad föräldern klarar av. Ibland kan det verka som om föräldern förstår en instruktion mycket bra, men sedan visar det sig att föräldern endast lärt sig hur man låtsas att förstå, eftersom man skäms och inte vill dra till sig någon negativ uppmärksamhet.⁸³

Barn prövar ständigt tålmodet hos vuxna människor. Detta ställer till problem i hemmet då en förståndshandikappad förälder har betydligt lägre toleransnivå för stress. Dels kan förståndshandikappade bli irriterade av stress, men kanske ett ännu större problem är det att de blir perplexa och handlingsförlamade av stressiga situationer. Det kan vara svårt att fokusera på två saker samtidigt, exempelvis att telefonen ringer medan man badar sitt barn. Risken finns att man då glömmer bort barnet i badet.

Vardagen ställer högra krav på en förståndshandikappad. Förmågan att förstå abstrakta ekonomiska begrepp som ”dyrt” eller ”planera ekonomiskt” är svårt liksom att följa instruktioner för mediciner, matlagning etc.. Praktiska hushållsbestyr som tvättning, handling och städning är sammantaget för mycket att hålla reda på för många förståndshandikappade.

Vid en viss ålder växer barnet om sin förälder. Föräldern kan då inte längre stimulera barnet intellektuellt och barnet riskerar därför att avstanna i sin intellektuella utveckling eftersom det inte ställs inför nya utmaningar. Det kan också vara besvärligt för dessa föräldrar att förstå barnens behov av fritidsaktiviteter och vänner och att uppmuntra dem till sådana sysselsättningar.⁸⁴

Det absolut vanligaste problemet som uppkommer då en förståndshandikappad person blir förälder är att föräldern försummar eller vanvårdar barnet. Barn behöver någon som både förebygger skador och faror, till exempel sköter barnets hygien eller ser till att det inte leker på farliga ställen i hemmet till exempel runt varma spisar eller i trappor *samt* någon som vårdar skador t.ex. då barnet är sjukt. Detta för att det inte ska bli ännu värre. Det är oftast för avancerat för en förståndshandikappad att se

⁸³ Hindberg, B *Barn till föräldrar med utvecklingsstörning*, s.112 f.f..

⁸⁴ Hindberg, B *Barn till föräldrar med utvecklingsstörning*, s. 117 f.f..

orsak och verkan; de förstår inte att om barnet får en ensidig kost blir det sjukt och behöver medicin.⁸⁵

Många förståndshandikappade människor är ensamma eftersom de har sociala begränsningar. Tyvärr finner de ofta vänner i sådana som utnyttjar deras naivitet, exempelvis missbrukare. Det är därför inte ovanligt att förståndshandikappade får sina barn tillsammans med en missbrukare. Det finns också flera exempel på barn som råkat ut för övergrepp av andra vuxna eftersom föräldrarna litat blint på sina vänner. Vid ett intellektuellt funktionshinder kan det vara svårt att avgöra när en relation bygger på omtanke och när den bygger på något osunt, både vad gäller sina egna relationer eller när andra har relationer med deras barn. På dessa sätt hamnar barnen i riskmiljöer.⁸⁶

Ibland får förståndshandikappade föräldrar förståndshandikappade barn och detta förvärrar förstås problemet ytterligare. De barn som föds av förståndshandikappade föräldrar men är normalbegåvade får även dessa stora problem, eftersom barnen själv i tidig ålder får ta vuxenansvar, ibland inte bara för sig själv utan även för yngre syskon och sina föräldrar. Dessa barn berövas på flera sätt sin barndom.⁸⁷

1989 utkom en doktorsavhandling som utredde ämnet föräldraskap och förståndshandikapp. Denna avhandling är den enda adekvata forskningen som gjorts på frågan. Forskaren menade att den sociala bakgrunden och det psykiska välmåendet är viktigare som den kognitiva förmågan. Ett bra socialt nätverk tillsammans med en bra barndom för föräldrarna själva kan vara det viktigaste för att de senare själva ska kunna bli en bra förälder trots sitt förståndshandikapp. Samtidigt underströks att bara för att en förälder inte kan läsa eller skriva är det inte parallellt till att föräldraförmåga saknas.⁸⁸ Avhandlingen kan dock angripas på så sätt att författaren inte undersökt förståndshandikappade människor i egentlig mening. Undersökningsgruppen bestod av människor som hade mellan 73 och 93 i IQ. För att räknas som förståndshandikappad i Sverige ska man ha en IQ på ca 70 eller lägre, och därför kan forskningen sägas vara irrelevant för min uppsats, som ju rör barn vars föräldrar har under 70 i IQ. Grupperna kan således inte jämföras med varandra.⁸⁹

Det har i praktiken visat sig att en viktig förutsättning för att socialnämndens hjälp ska fungera, är att föräldern har insikt i sitt handikapp. Då föräldern känner och accepterar sina begränsningar är det lättare för socialnämnden att samarbeta med föräldern, något som i slutändan kommer barnet till gagn. Insikten i sitt intellektuella handikapp kan alltså vara betydande när ett beslut om tvångsomhändertagande ska tas, eftersom detta kan vara av största vikt för att den frivilliga vården ska fungera.⁹⁰

5.2 Förståndshandikappade människor och

⁸⁵ Killén, K *Svikna barn*, s. 136 f.

⁸⁶ Hindberg, B *Barn till föräldrar med utvecklingsstörning*, s. 121 f.f.

⁸⁷ Hindberg, B *Barn till föräldrar med utvecklingsstörning*, s. 141.

⁸⁸ Kollberg, Evy *Omstridda mödrar, en studie av mödrar som betecknas förståndshandikappade* Nordiska hälsovårdshögskolan 1989.

⁸⁹ Pipping, L *Kärlek och stålull; att växa upp med en utvecklingsstörd mamma*, s. 195.

⁹⁰ Pipping, L *Kärlek och stålull; att växa upp med en utvecklingsstörd mamma*, s. 196.

lagen

5.2.1 LSS

Lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade reglerar den rätt till hjälp som förståndshandikappade människor åtnjuter. Lagen vilar på vissa etiska grundvalar. Dessa etiska grundvalar ger tonen för vilken människosyn svensk lag ska styras av. Enligt lagen ska dess verksamhet främja jämlikhet i levnadsvillkor och att den förståndshandikappade kan delta i samhällslivet precis som alla andra.⁹¹ LSS är en rättighetslag. Detta innebär att om man ingår i lagens personkrets (se nedan) så har man rätt till sådant stöd och sådan service som lagen föreskriver. För den enskilde är detta viktigt på så sätt att lagen blir lätt att förstå och lätt att tolka. SoL är i motsats till LSS enbart en ramlag. Dessutom är LSS i förhållande till SoL en plus-lag, det vill säga att om SoL givit den enskilde en rättighet enligt lag så kan denna rättighet inte inskränkas av LSS. På detta sätt är LSS ett komplement till SoL.⁹²

Lagen skriver att personens integritet och självbestämmande ska respekteras och att den enskilde ska tillförsäkras goda levnadsvillkor. Även de som inte kan utöva rätten själv innehar fortfarande rätten och därför läggs ett stort ansvar på personer i den förståndshandikappades omgivning, så att de kan bevaka rättigheterna och ta de i beaktning åt dem. Självbestämmandet och integriteten står i proportion till varandra, ju mer nedsatt självbestämmandet är desto mindre integritet får en människa.⁹³ Insatserna och verksamheten som den förståndshandikappade tillförsäkras genom lagen vilar dessutom på tre särskilda principer; kontinuitetsprincipen, (den enskilde måste kunna lita på att hjälpen garanteras) helhetssynsprincipen (inga insatser ska ges isolerade från varandra) samt närhetsprincipen (insatserna ska inte tvinga den enskilde att ändra sin vardag för att få hjälp, t.ex. ska man inte tvingas flytta).⁹⁴ För att åtnjuta rättigheterna i LSS måste man tillhöra någon av de tre personkretsarna som nämns i 1 §. Första personkretsarna omfattar personer ”med utvecklingsstörning, autism eller autismliknande tillstånd”, vilket är detsamma som förståndshandikappade personer.⁹⁵ Andra och tredje personkretsen omfattar den grupp som fått sitt handikapp i vuxen ålder (exempelvis genom en bilolycka där hjärnan skadades allvarligt), respektive har ett varaktigt psykiskt eller fysiskt funktionshinder som inte beror på åldrande men förorsakar betydande svårigheter i vardagslivet. I den sistnämnda gruppen ingår bland andra personer med långvariga psykiska störningar t.ex. de som lider av demenser.⁹⁶ Den personkrets som innehar

⁹¹ LSS 5 §.

⁹² LSS 4 §.

⁹³ Grunewald, K Leczinsky, *C Handikappslagen LSS*, s. 115 f..

⁹⁴ LSS 6-7 §§.

⁹⁵ LSS 1 § 1 p..

⁹⁶ Grunewald, K Leczinsky, *C Handikappslagen LSS*, s. 271 f.f..

absolut flest personer är personkrets ett. Det är denna personkrets som jag i min uppsats syftar på och benämner ”förståndshandikappad”.

Kommunerna ansvarar för samtliga insatser som den enskilde har rätt till enligt LSS förutom för rådgivning och personligt stöd, vilka i stället landstinget ansvarar för. Landsting och kommun kan dock komma överens om en annan uppdelning.⁹⁷ Enligt 15 § LSS är det kommunens skyldighet att hålla sig underrättade om vilka personer i kommunen som behöver hjälp och hur dessa ska hjälpas. Kommunen är även skyldig att informera dessa personer och dess anhöriga om vad för hjälp de har rätt till och hur de tar sig denna rätt. I LSS 9 § samt 9 § a, b, anges vad för stöd och service som en person som ingår i en personkrets har rätt till. Exempel på sådana rättigheter är rådgivning och stöd, biträde av en personlig assistent, kontaktperson, korttidsvistelse utanför det egna hemmet, bostad samt daglig verksamhet. För att ha rätt till en personlig assistent krävs att man är gravt funktionshindrad och således är detta inget som vanligen är aktuellt för personer i personkrets ett. För dessa personer med lindrigare handikapp är biträde av kontaktperson vanligare. Kontaktpersonens biträdande ska dels syfta till att bryta den förståndshandikappades isolering och dels hjälpa den enskilde med vissa sysslor som den på grund av sitt handikapp inte ensam klarar av. Det är viktigt att den enskilde kommer ut i samvaro med andra människor, får chansen att utöva ett fritidsintresse eller be om goda råd i enklare situationer. Det finns även ett ansvar enligt 9 § att ordna med en meningsfull sysselsättning till den förståndshandikappade. Sådan daglig verksamhet kan vara förlagd till reguljära arbetsplatser såväl som hos Samhall. Arbetet ska syfta till att utveckla den enskilde samt ge denne meningsfulla arbetsuppgifter.⁹⁸ Det ligger på kommunens ansvar att skaffa fram denna typ av arbeten som kan främja till att förbättra den enskildes situation och levnadsstandard.⁹⁹

Den enskilde har rätt till insatserna om han begär det. Detta innebär en rätt att få hjälp, men även en rätt att själv avgöra huruvida man vill ha hjälp eller inte. Insatser enligt LSS ges till den enskilde endast då den enskilde själv uttrycker denna vilja. Således är det inte möjligt att via LSS påtvinga någon en hjälp eller en stödinsats då personen avstått hjälpen. Alla insatser ska ske på frivillig väg.¹⁰⁰

5.2.2 Barn till förståndshandikappade föräldrar och LVU

Lagen uttrycker inte en specifik ståndpunkt vad gäller förståndshandikappade föräldrar. Det finns ingen regel som reglerar denna situation direkt, utan i stället berörs frågan indirekt av främst LVU-reglerna om bristande omsorg. Att en förälder, oavsett om denna är ensamstående eller inte, har ett förståndshandikapp är aldrig i sig ett skäl för tvångsomhändertagande.

Då socialtjänsten får signal om att det kan finnas risk att det brister i omsorgen, eftersom föräldern eller föräldrarna är

⁹⁷ LSS 2 §.

⁹⁸ Grunewald, K Bakk, A *Omsorgsboken*, s.239 f.f..

⁹⁹ LSS 15 §.

¹⁰⁰ LSS 8 §.

förståndshandikappade, finns det flera olika möjliga vägar. Först och främst ska socialtjänsten försöka att på frivillig väg lösa problemet. Det är socialtjänsten som har det yttersta ansvaret för att familjen får den hjälp och de resurser de behöver. Märker socialtjänsten att situationen inte förbättras i tillräcklig mån, utan trots hjälpinsatser så finns det fortfarande betydande brister i omsorgen, är det även socialtjänstens plikt att ta initiativ till att ansöka om vård. I vissa fall samtycker föräldrarna till att barnen placeras någon annanstans på grund av föräldrarnas egen oförmåga att ta hand om sina barn och då behöver socialtjänsten inte ansöka om detta. Samtycker inte föräldrarna måste socialtjänsten ansöka om vård hos Länsrätten. Därefter ansvarar rätten för att avgöra huruvida det föreligger sådana brister i omsorgen som leder till ett omhändertagande av barnen mot föräldrarnas vilja, precis som i alla andra LVU-situationer. Det är dessa bestämmelser som blir aktuella i dylika fall.

I socialstyrelsens allmänna råd 1981:2 berörs situationen då förståndshandikappade människor är föräldrar. Socialstyrelsen menar dock att dessa föräldrar kan bli bra och fullgoda föräldrar med tillräckligt mycket stödåtgärder.¹⁰¹ Rättens uppgift blir alltså dels att bestämma om det är möjligt att föräldrarna överhuvudtaget kan bli funktionella föräldrar med hjälp av stödåtgärder. Dels ska rätten även dra gränsen mellan de fall där familjen fungerar bra med stödåtgärder och de familjer som behöver så mycket stödåtgärder så att dessa tenderar att inverka negativt på familjelivet i stället. Bedömer rätten att stödåtgärderna är alltför omfattande är det ibland bättre att barnen omhändertas. Är detta omhändertagande mot föräldrarnas vilja sker det med hjälp av LVU.

Det finns även de situationer där föräldrarna antagligen hade kunnat hantera sin föräldraroll med en viss hjälp utifrån, men som inte är villiga att ta emot hjälp. Enligt LSS såväl som enligt SoL och LVU kan man inte påtvinga någon hjälp och därför kan föräldern tacka nej till hjälpen trots att socialtjänsten tagit beslutet att den behövs för att säkra barnet en god omsorg. De fallen utgör också skäl för omhändertagande.

Socialstyrelsen har utkommit med en artikel som behandlar hur förståndshandikappade föräldrar ser på omhändertagande av barn på grund av att föräldrarna har ett intellektuellt handikapp. Artikeln är skriven i intervjuform och de intervjuade föräldrarna är överens om att de tycker att tvångsomhändertagande på de grunderna är helt fel. Samtliga klagade över att de kände sig övervakade och uttryckte indirekt att deras integritet kränktes. Den allmänna meningen var att man som förälder själv har rätt att bestämma hur barnen ska fostras, och att man också vet detta bäst själv som förälder. En man sa att det ”var en sak mellan mamman och barnet” och inte något som angick socialnämnden eller rätten. En kvinna hade slagit sitt barn men visste inte att det var förbjudet. Hon tyckte dock inte att det därför var motiverat att hon skulle fräntas vårdnaden från barnet. Vidare tyckte hon att det inte ”var någon idé att vara förälder längre”. En annan kvinna medgav att det praktiska i hemmet sällan sköts men att det är hur man betar sig mot

¹⁰¹ Socialstyrelsens allmänna råd 1981:2 s. 33.

sitt barn som är det enda viktiga och det som ska bestämma huruvida man får ha kvar vårdnaden om sitt barn eller inte.¹⁰²

5.2.2.1 Rättspraxis

5.2.2.1.1 RÅ 1985 2:46

Fallet gällde en familj som bestod av två lindrigt förståndshandikappade föräldrar, tre barn mellan åtta och fyra år samt ett spädbarn, Gunilla, som var fem månader. Frågan var huruvida Gunilla skulle bli föremål för tvångsvård enligt 1 § andra stycket punkt 1 LVU på grund av brister i omsorgen.¹⁰³ Familjen hade sedan ett år tillbaka haft kontakt med en kontaktfamilj och fick dessutom hjälp 1-2 ggr i veckan av en familjevårdare. Samtliga av dessa vittnade om att familjen var i behov av stort stöd utifrån. Föräldrarna saknade förmågan att sätta gränser samt att stimulera barnen intellektuellt. Som sakkunnig hördes en kurator som vittnade om att generellt är prognosen för förståndshandikappades barn dålig eftersom det känslomässiga inte förmår väga upp det intellektuella. Vidare sa hon att då föräldrarna är i behov av mycket insatser utifrån, kan just denna hjälp bli svår för barnen eftersom hjälpen innebär att det ständigt är nya vuxna och mycket människor i familjen. Länsstyrelsens socialkonsulent höll med ovannämnda personer om att ett tvångsingripande var att föredra eftersom problemen tenderar att öka då barnet blir äldre, samt på grund av det faktum att det redan finns tre äldre barn i familjen och att föräldrarna inte orkar med mer påfrestningar.

Länsrätten yttrade att då det finns brister i ett barns omsorg och erforderlig vård inte kan ges med föräldrarnas samtycke blir barnet föremål för LVU. Länsrätten hänvisade till prop. 1979/80:1 då de markerade att även då föräldrarna med sina personliga egenskaper framkallar fara för barnets psykiska hälsa är lagen tillämplig. Ett ytterligare användningsområde var de fall då föräldrarnas personliga egenskaper kan bidra till att stävja barnets mentala utveckling och hälsa. Utöver detta så täcker lagen också de långt vanligare fall, som handlar om fysiska brister i omsorgen, som vanvård. Länsrätten hänvisade vidare till SoU 1979/80:44¹⁰⁴ för att finna stöd i det faktum att bara för att ett barn har förståndshandikappade föräldrar är detta inte ett skäl för att barnet automatiskt har mindre rätt att få en god omsorg. Att föräldrarna är förståndshandikappade kan aldrig ursäktas att ett barn utsätts för bristande omsorg. Oavsett om föräldrarna är förståndshandikappade eller ej så är det lika illa att ett barn inte får sina och grundläggande behov tillfredsställda och socialtjänsten har lika stort ansvar för alla barn i samhället. Samtidigt är föräldrarnas förståndshandikapp aldrig ensamt skäl nog för omhändertagande. Sist påpekades att lagen inte ger utrymme att ta hänsyn till föräldrarnas förståndshandikapp då man ska avgöra om de brister i omsorgen till sitt barn.

¹⁰² Socialstyrelsen: *Det viktiga är hur man är mot sitt barn*. Artikelnummer 2002-124-1.

¹⁰³ Regeln återfinns i den föregående LVU, lagen (1980:621) med särskilda bestämmelser om vård av unga.

¹⁰⁴ SoU 1979/80:44 s. 34.

Länsrätten gjorde bedömningen att skäl för omhändertagande förelåg eftersom Gunilla löpte stor risk att inte utvecklas normalt i sitt nuvarande hem och att en tidig fosterhemsplacering i stället var ett bättre alternativ. Inga tydliga tecken hade vid den tidpunkten upptäckts, men Länsrätten resonerade på så sätt att det var bättre att förebygga mot risken att det uppkom problem i form av understimulans eller psykosociala problem än att vänta på problemen och att sedan agera, eftersom vissa problem inte går att lösa i efterhand.

Föräldrarna och deras ombud överklagade till Kammarrätten. Under tiden hade föräldrarna blivit erbjudna ytterligare hjälp varav de accepterat en del och avböjt en annan. Inga övriga omständigheter hade tillkommit. Kammarrätten fastställde Länsrättens dom. En assessor och en nämndeman var dock skiljaktiga.

Föräldrarna och deras ombud överklagade till Regeringsrätten. Regeringsrätten började med att hänvisa till samma faktum i prop. 1979/80:1 som Länsrätten tidigare hade gjort. Vidare hänvisade de även till Socialstyrelsens allmänna råd 1981:2 för att understryka att lindrigt förståndshandikappade föräldrar har möjlighet att ge sina barn en fullgod omsorg i vissa fall om de får tillfälle att åtnjuta hjälp utifrån.

Efter detta konstaterade Regeringsrätten en del nya faktum. Gunilla var vid denna tid 9 månader gammal och hade hittills utvecklats normalt. Förhållande mellan Gunilla och hennes föräldrar var gott rent känslomässigt. De nya stödåtgärderna som hade satts in har fungerade bra. Erfarenheter grundade på de äldre syskonen visade att föräldrarna hade förmågan att fostra barn som inte fick men av föräldrarnas eget handikapp. Inga omständigheter talade enligt Regeringsrätten för att det förelåg fara för Gunillas hälsa och utveckling. Regeringsrätten avslutade sedan med att förklara de tidigare domarna undanröjda. Det förelåg inte tillräckliga skäl för att omhänderta Gunilla enligt LVU.

5.2.2.1.2 RÅ 1995 ref. 64

Fallet rörde en familj bestående av två barn, två resp. fyra år gamla samt deras mamma som är lindrigt förståndshandikappad. Mamman hade till följd av en hjärnskada i samband med förlossningen bestående handikapp i form av stresskänslighet, omognad, bristande ork, koordinationsstörningar och begränsade intellektuella resurser. Målet initierades av kommunalnämndens individskott vilket ansökte om omhändertagande av barnen p.g.a. brister i omsorgen enligt 2 § LVU. Mamman levde med barnens far under två år, men lämnade honom sedan eftersom han inte accepterade hjälpinsatser utifrån, något som mamma själv ansåg att de behövde för barnens bästa. Mamman och barnet fick komma till ett familjehem tillsammans. Där påvisades att mamman inte kunde lära sig att ge barnen den mest grundläggande omsorgen inom rimlig tid. Efter ett halvår gavs mamman en chans att bevisa sina nya kunskaper. Hon och barnen flyttade till en egen lägenhet där fyra heltidsanställda personer skulle hjälpa dem i vardagen som efter 6 månader kunde minskas till tre heltidsanställda personer. Barnen var under dagtid hos en dagmamma. Individutskottet anförde att trots insatserna så förelåg brister i omsorgen. De menade att mamman inte kunde tillgodose barnens fysiska

omvårdnadsbehov och att hon inte hade förmågan att bedöma vad i vardagen som kunde vara farligt för barnen. Mamman hade lärt sig att utföra vissa praktiska göromål men var mycket bunden vid mönster och hade därför svårt att vara flexibel och tackla en situation om den skilde sig något från de hon hade lärt in. Hon hade dessutom svårt att förstå barnens naturliga oförmåga som åldern förde med sig. Vidare anförde utskottet att mamman p.g.a. sitt handikapp inte förmådde sätta gränser för barnen men heller inte sätta deras behov framför sina egna. Barnen fick ingen intellektuell stimulans och heller ingen emotionell sådan, då mamman helt saknade naturlig fysisk kontakt med barnen samt förmågan att förmedla kärlek. Under den tiden det äldsta barnet levde ensam med sin mamma kunde man konstatera en allvarlig utvecklingsförsening hos barnet. Utöver de problem som hänför sig direkt till mammans förmåga såg individutskottet även ett problem i att det var en stå stor personalomsättning i familjen. Barnen behövde ett fåtal vuxna att knyta an till och lita på, men i fallet var det ständigt ny personal och alltid flera vuxna människor på en gång i hemmet. Vardagssituationen blev därför ofta orolig och stressig för barnen. Mamman medgav sina problem och oförmågor, exempelvis låg stresstålighet. Hon anförde dock att sedan de fått ökad hjälp hade barnens negativa utveckling avstannat. Däremot tyckte hon att ett familjehem för veckosluten kunde vara en bra lösning. En läkare vitsordade att det äldsta barnet var vid fysisk god hälsa men något sen i sin mentala utveckling, flickan hade uppträtt passivt och ängsligt. En barnpsykolog uttalade sig om flickan och sa att hon var försenad i tal och motorik, men att båda barnen hade gjort framsteg sedan omfattande åtgärder i hemmet satts in. Dessa åtgärder bedömdes dock som *för* omfattande och som något som riskerade att påverka barnen negativt. Mammans sida förnekade vidare vissa av de omständigheter som utskottet anförde, exempelvis det faktum att mammans riskmedvetande var lågt, och underströk samtidigt de framsteg som barnen och även mamma själv gjort under tiden som familjen fått hjälp.

Länsrätten underströk i sin bedömning att risken för skada som enligt rekvisiten ska komma som konsekvens av omsorgsbristen inte ska vara ringa utan påtaglig. Övergående risk eller en minde betydande risk är alltså inte nog för att ett ingripande enligt LVU ska bli aktuellt. Vidare måste man enligt förarbetena kunna se konkreta omständigheter som talar för att det föreligger en risk för skada, subjektiva antagande är inte nog. Länsrätten fortsatte med att markera att föräldrarnas sjukdom eller handikapp i sig aldrig ensamt utgör grunden för att rekvisiten i 2 § LVU ska vara uppfyllda. Ett samband mellan risken för en viss skada och föräldrarnas handikapp måste kunna påvisas. Länsrätten menade att det inte förekom några brister i omsorgen. Dagmammor, distriktssköterska med flera hade vittnat om att barnen mår bra och att deras utveckling inte var eftersatt. Förhållandet mellan mamman och barnen sades vara kärleksfullt. Länsrätten hittade inget tecken på att någon allvarlig fara för barnets hälsa eller utveckling förelåg. Länsrätten avtog därför individutskottets begäran om omhändertagande av de båda barnen.

Kommundelsnämnden överklagade till Kammarrätten och begärde att de båda barnen skulle omhändertas enligt 2 § LVU. Nämnden åberopade samma grunder som i Länsrätten. Mamman bestred yrkandet och

menade att barnen ”kommit i fatt” det som de tidigare saknat i utveckling och hälsa, efter att familjen fått hjälp med insatser utifrån. Mamman beräknade även att hon skulle klara sig med mindre hjälp i framtiden. Barnens offentliga biträde tyckte inte heller att det förelåg något vårdbehov för de båda barnen.

Kammarrätten började med att påpeka att en så ingripande åtgärd som ett tvångsomhändertagande endast utnyttjas i nödfall då alla andra utvägar har blockerats. För att det ska finnas stöd för att tvångsomhändertagande någon krävs att det föreligger en allvarlig och konkret risk för skada. Kammarrätten tyckte inte att det hade funnits bevisat att det förelåg en sådan risk. Inte heller den personalomsättning som kommunalnämnden hade sett som en risk för barnens trygghet och utveckling kunde enligt rätten bedömas som en fara. Begäran om tvångsomhändertagande avslogs därför.

Kommundelsnämnden överklagade till Regeringsrätten. Nämnden anförde att omfattningen av den frivilliga hjälpen nu är så stor att det inte längre är frågan om hjälp enligt SoL, eftersom ansvaret för barnen huvudsakligen ligger på den anställda personalen. Därmed, menade nämnden, så ankommer det inte längre på Regeringsrätten att pröva vårdformen. I andra hand ville nämnden göra gällande att just den stora omfattningen av insatser kunde ge motsatt effekt på barnen, eftersom insatserna innebar att det ständigt var nya vuxna omkring barnen. Som skäl för sin talan pekade nämnden på att omfattningen av insatserna bestod av dagmamma, vårdpersonal konstant i hemmet samt kontaktfamilj och därför kunde mamman inte sägas ha den varaktiga skötseln av barnen. Förhållandena i hemmet blev närmast institutionsliknande och inte en trygg familj som ett barn behöver för att inte barnens grundläggande trygghet och tillit ska skadas.

Mamman yrkade på avslag av begäran. Hon vitsordade att hon behöver mycket hjälp men ville inte direkt medge att hon led av ett förståndshandikapp. Hemmet hade inte någon institutionskaraktär utan präglades av kärlek mellan barnen och mamman. Barnen behövde dessutom växa upp där de var vana att bo. Mamman bedömde att i takt med barnens stigande ålder så skulle behovet av insatser minska. Hon trodde inte att personalomsättning och dylikt var något som påverkade barnen. En överläkare undersökte mamman och yttrade att mamman hade en mental ålder som var lägre än hennes biologiska, att hon inte kunde utföra två saker samtidigt, att hon vart långsam och stresståligheten låg, men att hennes logiska förmåga fungerade. Läkaren menade att mamman inte led av ett förståndshandikapp.

Socialstyrelsen yttrade sig i frågan. En psykolog belyste då riskerna för barn som växer upp under dylika förhållanden. Eftersom modern hade svårt för att tolka barnens behov är hon ingen fast punkt i deras tillvaro. Då barnen växer upp minskar vissa svårigheter, men samtidigt tillkommer ännu fler, som mamman kommer att ha svårt att tackla. En familjehemsplacering för barnen vore därför att föredra.

Rätten skulle nu avgöra om situationen i barnens hem – inkluderat de omfattande insatserna -var sådan att den föranledde omhändertagande. Rätten började med att konstatera att insatserna i hemmet

var sådana som omfattades av SoL, till skillnad från vad nämnden menat. I andra hand skulle rätten nu bedöma riskerna för barnen att växa upp i ett sådant hem. Rätten hänvisade då till förarbetena för att tolka vad ”brister i omsorgen” innebar, och fastställde att det kunde röra sig om både fysiska brister i skötseln av barnen och otillräcklig stimulans. För att omhändertagande ska komma i fråga ska det föreligga en tillräcklig risknivå. Barnen utsattes inte för en sådan risk. Mamman gjorde sitt bästa efter sin förmåga och när det inte räckte till samtyckte hon till stödåtgärder. Flera vittnen i barnens omgivning hade vittnat om en god relation mellan mamma och barn. Även sakkunniga hade vittnat om att barnens utveckling och hälsa nu har förbättrats avsevärt. Det råder ingen tillräcklig risk för skador på hälsa eller utveckling hos barnen att det skulle föranleda omhändertagande. Regeringsrätten avslog därför yrkandet.

Två regeringsråd var skiljaktiga. De tyckte att det förelåg samstämmighet bland expertisen i frågan om att barnen utsattes för stora risker i mammans vård. Att skadorna ännu inte visat sig i sina fulla omfattningar ligger i sakens natur. Därför tyckte råden att ett vårdbehov låg för handen.

Fallet utgjorde även ett exempel i en bok som handlar om barn till handikappade föräldrar. Författaren har inför bokens skrivande tagit kontakt med familjen för att följa upp hur det gick. Efter att Regeringsrätten avgivit domen så avsåg sig barnens kontaktfamilj all fortsatt kontakt med barnen. Sju år efter domen uppstod en kris i familjen. En ung man började vistas i familjen eftersom mamman och mannen hade ett förhållande. Situationen inverkade skadligt på det yngsta barnet. Detta barn regredierade kraftigt, exempelvis genom att använda napp och blöja. Mamman och barnet placerades på ett utredningshem, varifrån mamman rymde ihop med barnet. Ett omedelbart omhändertagande kom till stånd, eftersom det ena barnet blivit bortfört och det andra övergivits. Mamman och det ena barnet förde ett omkringflackande liv i sex veckor tills polisen hittade dem.. 2002 ansökte socialnämnden om vård enligt LVU för fjärde gången. Denna gång fann Länsrätten att vårdbehov förelåg och att barnens hälsa och utveckling skadats.¹⁰⁵

Bokens författare kommenterade Regeringsrättens dom. Hon konstaterade att domarna inte lagt någon vikt vid socialtjänstens kunskap om familjen, trots att det var de som hade haft den vardagliga kontakten med familjen och sålunda kände till hur familjen fungerade i praktiken. Barnpsykiatrisk expertis tillmäts heller ingen större betydelse, menade författaren. Vidare reagerade hon över att rätten inte funnit det anmärkningsvärt att barnen blir fostrade och skötta av professionella och att rätten inte tagit hänsyn till den vedertagna kunskap det finns om barns behov av trygghet, kärlek och kontinuitet.¹⁰⁶

5.2.2.1.3 RÅ 1986 not 67

RÅ 1986 not 67 föregicks av ett omedelbart omhändertagande. Fallet rörde en utvecklingsstörd mamma och hennes son. Informationen är knapphändig

¹⁰⁵ Hindberg, B *Barn till föräldrar med utvecklingsstörning*, s. 99 f..

¹⁰⁶ Hindberg, B *Barn till föräldrar med utvecklingsstörning*, s. 98 f..

och det står varken vad för typ av förståndshandikapp mamman lider av eller hur gammal pojken är. Fallet gick upp i samtliga instanser, och i lika många instanser så beslutades det att pojken var i behov av vård. Det förelåg brister i den fysiska såväl som den psykiska omvårdnaden. Mamman hade fått hjälp utifrån men inte visat några framsteg i sin omhändertagande förmåga. Mamman undersöktes på ett utredningshem. På utredningshemmet noterade man att de stora stöd- och hjälpresurser som krävdes för att bistå mamman i vården av barnet under vistelsen på hemmet bedömdes som ett direkt hinder för hans hälsa och utveckling. Mamman fick även frekvent affektiva utbrott i sonens närvaro som ansågs kunna skada sonen. Pojken bedömdes ha ett vårdbehov som inte kunde tillgodoses på frivillig väg.

5.2.2.2 Jämförelse av praxis

Praxis på området är knapphändig. De två förstnämnda fallen skulle generellt kunna sägas visa på att det ställs mycket höga krav på oegentligheter för att ett omhändertagande ska komma till stånd. Olyckligtvis är informationen i det enda fall som faktiskt genererade ett omhändertagande mycket begränsad. Eftersom det i fallet inte står något om mammans diagnos och endast mycket lite om situationen i hemmet är det svårt att se vad som skiljer detta fall i jämförelse med de andra. Inte heller barnets ålder går att utläsa, en omständighet som kanske skulle kunna vara relevant då man ska studera olikheterna mellan fallen. Överhuvudtaget beskrivs sistnämnda fall i högst allmänna ordalag och det är därför svårt att göra en jämförelse.

Då praxis är så knapphändig är det också svårt att uppställa några allmänna och generella drag för hur domarna resonerar. Resonemangen är dock likartade i främst de två första fallen. Här tar rätten inledningsvis hänsyn till vad som krävs för att 2 § LVU ska vara aktuell. De understryker att kraven är högt ställda, det måste vara frågan om en konkret risk för en skada som inte är ringa på hälsa och utveckling. Vidare markerade rätten att det ska gå att utläsa ett samband mellan föräldrarnas handikapp och barnets skada, eftersom ett förståndshandikapp inte per automatik resulterar i en skada av barnets hälsa eller utveckling. Båda fallen avslog begäran om tvångsomhändertagande eftersom bristerna i omsorgen inte bedömdes som tillräckliga. Detta är ett bevis på att rätten tagit fasta i förarbetenas uttalade krav på att riskerna ska vara stora och tydliga eftersom ett omhändertagande är ett sådant stort ingripande i den enskildes privatliv. I båda fallen hade rätten använt förarbeten samt socialstyrelsens allmänna råd som vägledning i sitt beslut.

5.2.3 Förståndshandikappade och övrig juridik

Förutom LSS finns det ytterligare några lagar som kan bli aktuella för personer som har ett förståndshandikapp. Nedan följer en kort översikt av dessa.

Sedan 1989 så har det inte funnit något som heter otillräckelig i svensk lag. Alla människor som är över 18 år i Sverige bedöms som tillräckliga och blir därmed myndiga i samband med sina 18-års dagar. Förståndshandikappade människor är således inte omyndiga i motsats till vad som ibland hävdas. De kan däremot ibland behöva hjälp med vissa

uppgifter som deras handikapp hindrar dem ifrån. Förståndshandikappade har problem med sitt abstrakta tänkande. Förmågan att uppskatta antal eller tänka i flera led och med framförhållning är ofta eftersatt. Därför är det i huvudsak med uppgifter som kräver dessa förmågor som den förståndshandikappade behöver hjälp. Många förståndshandikappade har därför hjälp av en god man. Den goda mannen hjälper till med att bevaka rätten trots att personen har kvar sin rättshandlingsförmåga. Den handikappade har bestämmanderätt över sin egendom men den goda mannen har rätt att förvalta den. Den goda mannen ska även ”sörja för person” åt den förståndshandikappade. I detta ingår att säkerställa att personen får de insatser de behöver till exempel rätt att utöva fritidsintressen eller möjlighet till rekreation. Trots att det är den förståndshandikappade som ytterst själv bestämmer så hjälper den goda mannen denne att ta den handikappades rättigheter i beaktning när han själv inte har kapacitet att göra detta. Det är tingsrätten som beslutar om förordnande om en god man.¹⁰⁷ Vissa förståndshandikappade har dock inte tillräcklig förmåga att kunna hantera sin rättshandlingsförmåga. I dessa fall får de i stället hjälp av en förvaltare. Förvaltaren har ensam bestämmanderätt över personens egendom, även om den måste inhämta personens mening, innan handlande, om det är möjligt. Trots att personen i detta läge saknar rättshandlingsförmåga är den fortfarande myndig. Det är antingen personen själv eller en anhörig till denna som ansöker om att en förvaltare ska förordnas. Det är tingsrätten som beslutar om förordnandet.¹⁰⁸

En rad ytterligare lagar berör den förståndshandikappade direkt eller indirekt. Exempel på sådana lagar är SoL, lag (1993:389) om assistansersättning (LASS), Sekr.L., Förvaltningslagen (1986:223) (Förv.L), och Hälso- och sjukvårdslagen (1982:763) (HSL). LASS reglerar hjälp av personlig assistent. För att få personlig assistans enligt LSS krävs att man har behov av hjälp för de grundläggande behoven, d.v.s. personlig hygien, måltider o.s.v.. Då man har ett lindrigt förståndshandikapp klarar man vanligtvis av dessa uppgifter och sysslor på egen hand och biträde av personlig assistent är därför inte vanligt förekommande i denna grupp.

Få förståndshandikappade klarar av att ha ett normalt förvärvsarbete att försörja sig genom. Därför har de rätt till sjukersättning enligt lag (1962:381) om allmän försäkring, AFL. Ersättningen söks hos Försäkringskassan och grundar sig på i vilken mån arbetsförmågan är nedsatt och förmågan att kunna försörja sig själv. Yngre förståndshandikappade försörjer sig med så kallat aktivitetsstöd.¹⁰⁹

För övrigt är det viktigt att den förståndshandikappades omgivning tar sitt ansvar och informerar om och bevakar personens rättigheter men även skyldigheter. Förståndshandikappat medför en nedsatt förmåga att bedöma vad som är rätt och fel, orsak och verkan och möjlighet att kunna tillgodogöra sig lagar och regler. För samhällets och omgivningens skull, men mest för personens egen skull är det därför av

¹⁰⁷ FB 11:4.

¹⁰⁸ FB 11:7.

¹⁰⁹ AFL 7:2, 7:3.

yttersta vikt att även den förståndshandikappade är införstådd i regler och lagar.¹¹⁰

5.3 Sammanfattning

I LSS delas förståndshandikappen in i tre olika personkretsar för att avgöra vilken typ av förståndshandikapp det rör sig om. Denna uppsats behandlar sådana förståndshandikapp som hänförs till personkrets 1. Ett sådant förståndshandikapp kan vara av tre olika grader. De förståndshandikappade som får barn har nästan uteslutande den milda graden av förståndshandikapp. Det som kännetecknar den milda graden av förståndshandikapp är att det ibland inte syns utåt att personen lider av ett förståndshandikapp men trots det har stora svårigheter i vardagen. Den abstrakta tankeförmågan är kraftigt nedsatt, vilket gör att personen har svårt att tackla tid, pengar och orsakssamband. De har vidare en bristande förmåga i att sätta sig in i andras situation och utgår således från sig själva. En del av de som lider av ett förståndshandikapp har inte insikt i att det är utvecklingsstörda. Andra vet om det, men förnekar det. Därför kan de ibland känna sig kränkta av att bli erbjudna hjälp, till exempel i hemmet eller med sina barn. Många vuxna saknar också en diagnos. I föräldraskapet ger förståndshandikappet effekter både på det praktiska planet och på det emotionella planet. Att utföra vissa sysslor i hemmet, till exempel att hålla rent och laga mat, kan vara problematiskt. Träning kan lära den förståndshandikappade att uträtta sådana sysslor, men kunskapen faller lätt bort om en situation förändras eller präglas av stress. Eftersom många av dessa föräldrar har brister i empatin kan anknytningen mellan barn och föräldern vara ofullständig och föräldern saknar förmåga att tolka barnens signaler och tillfredsställa deras behov. Dessutom kan barnen bortprioriteras frekvent till förmån för föräldrarnas egna behov och intressen. Riskmedvetandet har också visat sig var lågt hos föräldrarna. De flesta av de förståndshandikappade föräldrarna älskar sina barn och gör sitt bästa. Tillsammans med insatser från socialnämnden kan föräldraförmågan ibland uppnå en duglig nivå, medan man andra gånger tvingas acceptera att det inte räcker att göra sitt bästa.

Förståndshandikappades rätt till hjälp styrs av LSS. I Sverige omyndigförklarar man inte förståndshandikappade människor, men vissa uppgifter läggs ofta på goda män eller förvaltare, till exempel ekonomiska uppdrag. Barn till förståndshandikappade blir ibland föremål för LVU på grund av föräldrarnas oförmåga att sköta barnen. I de flesta fall är det frågan om vanskötsel enligt 2 § LVU. Området är inte specialreglerat utan lyder under LVU, eftersom man i Sverige är noga med att ett förståndshandikapp hos föräldern i sig aldrig kan utgöra en faktor som leder till ett omhändertagande. Det är konsekvenserna av handikappet som ska bedömas. Rättspraxis på området finns i mycket liten omfattning, endast ett par fall har avgjorts av RegR. Socialstyrelsen har utgivit ett par allmänna råd på området och fallen är i mindre utsträckning diskuterade i vissa förarbeten och offentligt tryck. I övrigt hänvisas till förarbeten och offentligt tryck om

¹¹⁰ Grunewald, K Bakk, *A Omsorgsboken*, s.269.

LVU i allmänhet. Även viss praxis om till exempel vanvård kan vara intressanta trots att föräldrarna i de fallen inte lidit av ett förståndshandikapp.

6 Undersökning av länsrättsdomar

Två olika metoder används tillsammans i uppsatsen för att ge svar på frågeställningen. Den metod som nu använts i uppsatsens första del är den rättsdogmatiska. Under den kommande andra delen är det nu dags för en undersökande metod som består i studier av länsrättsdomar.

Undersökningen omfattar domar från sammanlagt cirka tolv månader under 2005 och 2006. Syftet med undersökningen är att få en inblick dels i hur rätten resonerar kring sådana LVU-fall som är aktuella för uppsatsen, men också i hur de regler som presenterats i den rättsdogmatiska delen av uppsatsen tillämpas av rätten i praktiken. Undersökningen görs alltså i syfte att blicka ut i verkligheten efter att ha studerat rättsområdet på ett mer teoretiskt vis. Undersökningen består i studier av domar från Malmö Länsrätt som berör tvångsomhändertagande med stöd av LVU där ena eller båda föräldrarna är förståndshandikappade. Anledningen till att just Malmö Länsrätts domar studerades har flera orsaker. Den huvudsakliga är att Malmö Länsrätt täcker ett geografiskt stort område och som är mycket skiftande vad gäller sociala grupper, religioner och etniskt ursprung och ekonomiska grupper.

Under den aktuella perioden fanns 10 fall som handlade om huruvida skäl för tvångsvård förelåg eller inte. Stämningen kunde vara initierad antingen av socialnämnden i den aktuella kommunen eller av föräldrarna själva. Då socialnämnden initierade var syftet att få till stånd ett omhändertagande av barnen på grund av problem i barnens hemmiljö enligt 2 § LVU. Då föräldrarna initierade målet var syftet att avbryta en pågående tvångsvård som kommit till stånd eftersom föräldrarna på grund av sitt handikapp brast i omsorgen enligt 2 § LVU. De två olika typerna av mål kan vid första anblicken vara helt olika, men eftersom kärnfrågan ändå är identisk i båda måltyperna, det vill säga ”föreligger det tillräckliga brister i omsorgen för att barnen ska vårdas med stöd av LVU” har båda måltyperna medtagits i undersökningen. Att måltyperna i grunden innehade samma fråga märktes även på fallens domskäl som alltid hänvisade till samma förarbeten och i övrigt mycket lika domskäl.

Vid urvalet av domarna fann jag att domarna och dess fall uppträdde i huvudsak två olika skepnader. Den första gruppen domar består av de fall där det uttryckligen nämns att minst en förälder har ett förståndshandikapp. Hur detta nämndes ordagrant skiftade något, men gemensamt var att man använde ord som ”förståndshandikapp”, ”utvecklingstörning” och ”begåvningshandikapp”. Den andra gruppen består av de domar där det inte uttryckligen står att föräldern är förståndshandikappad, men att man ändå väl kan utläsa detta ur den övriga beskrivningen. För att ändå vara säker på att det faktiskt existerade ett förståndshandikapp, satte jag upp vissa kriterier med hjälp av kapitlen 5.1.4 samt 5.1.4.1. Enligt dessa kapitel kännetecknas ett förståndshandikapps föräldraskap av: oförmåga till abstrakt tänkande, dåligt riskmedvetande,

oförmåga att skapa anknytning med barnet genom ögonkontakt etc., svårigheter i den praktiska skötseln som visar sig genom till exempel bristande hushållsrutiner, oförmåga att tolka barnets signaler, låg stresstålighet och otålighet, bristande insikt i förhållandet mellan handling och orsak, svårigheter med att tillämpa teoretiska kunskaper i praktiken, låg insikt i sina egna problem och oförmågor samt förnekande av dessa, och oförmåga att sätta andra i första rummet eller tänka sig in i hur andra känner det i en situation. Även hos barnen förekommer vissa återkommande tecken som är en följd av föräldrarnas förståndshandikapp. Dessa tecken kunde jag utläsa med hjälp av kapitel 5.1.4.1 samt rättspraxis i kapitel 5.2.2.1. De vanligaste effekterna som barnen får som konsekvens av föräldrarnas förståndshandikapp: distanslöshet, fysisk vanvård, till exempel hälsoproblem till följd av bristande hygien eller dålig viktuppgång, långsam mental och motorisk utveckling, apati, gnällighet samt låg social förmåga som konsekvens av låg stimulans och låg uppmärksamhet. För att jag skulle dra slutsatsen att åtminstone den ena föräldern var förståndshandikappad krävde jag att den absolut majoriteten av kriterierna skulle vara representerade i beskrivningen av situationen. I flertalet av fallen nämndes också andra omständigheter som indikerade kraftigt på att det förelåg ett förståndshandikapp på föräldrassidan som till exempel förekomsten av insatser från sociala myndigheter i hemmet, ofta mycket omfattande sådana. Flera av barnen hade dessutom själva en somatisk utvecklingsförsening. Sådana uppträder i större utsträckning hos föräldrar som själva har ett förståndshandikapp eftersom förståndshandikapp i viss mån är genetiskt och i viss mån är en följd av mycket låg stimulans i tidig barndom.

Jag övervägde att utöka respondentmaterialet till ytterligare ett år, men då jag fann att domskälen alltfjämt var likadana, beslöt jag mig för att de domar jag utgått från väl tjänade sitt syfte.

7 Analys

7.1 Resultat och analys av den rättsdogmatiska undersökningen

7.1.1 Analys av relevanta rättskällor

Rättsområdet regleras inte av några specifika regler som gäller endast i fall där barns föräldrar lider av ett förståndshandikapp. Reglerna om tvångsvård av barn då föräldrar samtycke saknas, LVU, blir i stället det tillämpliga regelverket. Då rätten ska bedöma om ett barn far illa till följd av föräldrarnas förståndshandikapp får de således använda sig av 2 § LVU för att se om rekvisiten för bristande omsorg är uppfyllda. Dessa barns familjesituation behandlas alltså på samma sätt som de barn som lever med liknande brister i hemmiljön men som dock inte har en förälder som är förståndshandikappad. Det faktum att föräldern är förståndshandikappad utgör aldrig någon direkt grund i sig till att barnet ska omhändertas med stöd av LVU, utan det krävs att rekvisiten ska uppfyllas och att tillräckliga skäl ska föreligga. Toleransen för hur omfattande bristerna ska vara måste vara lika stora oavsett om föräldern är förståndshandikappad eller inte. Förståndshandikappet ska alltså inte påverka rättens beslut i sig, *men* det kan ändå finnas med i domskälen för att ge stöd åt rättens beslut. För att illustrera detta kan man tänka sig två förhållandevis identiska fall sånär som på ett område. I båda fallen förekommer brister i omsorgen eftersom föräldrarna inte kan byta blöjor, laga mat, städa, tvätta barnet eller förutse risker. Skillnaden mellan fallen är att i det ena paret är föräldrarna förståndshandikappade och i det andra är föräldrarna mycket unga, i femtonårsåldern, men dock normalbegåvade. Det sistnämnda paret brister i omsorgen på grund av att de inte är vuxna och mogna nog att bli föräldrar och inte haft tid att öva på att ta ansvar i tillräcklig mån. Det förståndshandikappade parets brister är en konsekvens av just deras handikapp och de har kanske fått adekvat träning och instruktioner men har fortfarande svårigheter med den praktiska tillämpningen. Medan det unga parets problem med att sköta sitt barn antagligen är övergående kan man inte säga detsamma om det förståndshandikappade. Trots att paret kanske har viljan att lära sig att sköta sitt barn brister det i deras förmåga. Därför kan det vara en fördel att i domskälen nämna att utsikterna om att problemet är övergående inte är goda och anledningen därtill.

Frågan har inte behandlats i vidare utsträckning i förarbeten och annat offentligt tryck. Socialstyrelsen har uttalat sig mycket kort i frågan och viss rättspraxis inom området har kommenterats på ett allmänt sätt. För att finna vägledning genom offentlig tryck får man studera texter som handlar mer allmänt om LVU och barns rättigheter och sedan försöka tillämpa dem på den aktuella situationen.

Omfattningen av rättspraxis på området är liten. Frågan om vilka omständigheter rätten tar hänsyn till och hur den rent allmänt resonerar då barn har förståndshandikappade föräldrar kan inte alltid med framgång jämföras med rättsfall där föräldrarna brister i omsorg av andra anledningar om man är ute efter att studera rättens resonemang och vad som får rätten att fatta ett visst avgörande. Detta beror bland annat på att felmarginalerna vid sådana jämförelser blir väldigt stora. Visst kan man jämföra exempelvis vanskötsel i de olika fallen och på så sätt finna var rättens toleransnivå för detsamma ligger, men är man ute efter att specifikt studera verkningarna av förståndshandikappet och rättens inställning till detta är det svårare.

Doktrin har knappt i någon mån alls behandlat ämnet om man ser till den strikt rättsvetenskapliga litteraturen. De avsnitt som dock behandlar frågan är ofta mycket kortfattade och lika varandra. Däremot representeras ämnet i litteratur från andra vetenskapsområden t.ex. socialvetenskap, pedagogik och psykologi i relativt hög utsträckning. Denna litteratur behandlar dock sällan ämnet i förhållande till juridik, annat än på mycket grundläggande nivå. Med hjälp av litteraturen kan man således mestadels studera frågorna kring att vara barn till en förståndshandikappad förälder och vad detta ger för konsekvenser. Litteraturen behandlar ofta dessa sociala och psykologiska aspekter mycket utförligt och väl. Ur detta perspektiv får frågan anses vara mer utredd och studerad och man kunde därför med enkelhet dra paralleller mellan dessa fakta och LVU-mål. Exempelvis visade forskning att barn i sådana familjer ofta är understimulerade och eftersatta i sin språk- och begreppsutveckling, och understimulans är ett exempel på bristande omsorg i förarbeten till LVU. Avsnitten om vanskötsel i LVU:s förarbeten är ett annat exempel som var lätt att koppla till både forskning och mer allmänna erfarenhetsmässiga berättelser från människor som stött på problemet i sitt ämbete.

7.1.2 Intressekonflikten mellan barn och förälder sett i skenet av rättskällorna

Att ställa barn och föräldrar mot varandra i en tvist är för många ologiskt och spontant ”fel”. Ofta utgås det ifrån att barn och föräldrar alltid har samma mål och strävar mot dessa gemensamt. Barn ses ibland som en förlängning av föräldern och det anses vara fullständigt upp till var och en hur man vill fostra sitt barn. Lyckligtvis har denna syn förändrats och stävjats något på senare tid, men man stöter ändå förvånansvärt ofta på situationer där barns ses som ägodelar till sina föräldrar utan några egna behov, åsikter eller intressen. Att barn och föräldrar faktiskt har olika intressen är något som knappast något varken ovanligt eller onormalt, men oftast brukar dessa meningsskiljaktigheter kunna lösas genom kompromisser. Ibland är meningsskiljaktigheterna dock mycket djupare än så och handlar om barns grundläggande behov och intressen. Vissa av dessa konflikter kan sluta med att barn och förälder ställs mot varandra i en rättsprocess. Intressekonflikter mellan barn och föräldrar existerar alltså, precis som intressekonflikter mellan alla andra parter i samhället.

Då ett barns intressen strider mot barnets föräldrars intressen är situationen nästan alltid mycket känslig och ibland väldigt svår att avgöra. I vissa fall är det dock enklare att erkänna ett barns dåliga situation och försöka göra något åt den. När barnet uppenbart lider på grund av att föräldrarna av själviska orsaker försakar sina barn, tenderar omgivningen att reagera starkare än då föräldern inte uppenbart och medvetet sviker sitt barn. Föräldrar som misshandlar sina barn eller använder droger och därmed skapar en otrygg tillvaro för sina barn tillerkänns inte mycket medkänsla i samhället. Även om dessa fall naturligtvis inte heller alltid är självklara i sin utgång eller endimensionerade måste man anse att dessa fall sällan skapar opinion för föräldrarna som mist sin rätt att vårda sina barn. Ett betydligt mer komplext och känsligare dilemma är de fall som jag valt att behandla i denna uppsats, nämligen detta att en eller flera föräldrar är förståndshandikappade och de av denna anledning brister i sin omsorg till barnet. Det som förvärrar problemet är att föräldrarna ofta har mycket goda avsikter och intentioner med hur de handlar. Här är det inte längre frågan om svart eller vitt, utan om människor som gör sitt bästa och vill sina barn väl, men ändå inte räcker till för att barnen ska må bra. Plötsligt är det inte längre självklart vad som bör förkastas och vad som bör tyckas. För rätten är frågan svår på åtminstone två olika sätt. Dels är den känslig till sitt ämne och dels är den inte alltid så lätt juridiskt sätt eftersom den kräver insikt inom flera andra vetenskaper, till exempel medicin, socialt arbete, psykologi med flera. Utöver de svårigheterna är det förstås viktigt att rätten är sakligt objektiv i sin bedömning. Ämnet är känsligt därför att det är så enkelt att känna sympati för båda parterna samt för att man vet att hur än utgången blir, är det någon som blir mycket ledsen. Då rätten är van vid denna typ av mål med den skillnaden att föräldrarna har uppfört sig uppenbart illa eller har missbrukat sina chanser kan det kanske vara svårt att vara lika hård mot de föräldrar som både uppfört sig väl (det vill säga utan drogproblem, etcetera) samt försökt ta alla de chanser som givits dem mot målet att bli bättre föräldrar. Dilemmat som rätten då ställs inför är huruvida dessa föräldrar, som åtminstone har den goda viljan att ge sitt barn det bästa, få samma ”straff” (eftersom ”straff” är vad föräldrarna oavsett handikapp kommer att se omhändertagandet som i de flesta fall) som de som inte alls gjort sitt bästa. Efter att ha studerat förmågorna hos förståndshandikappade vuxna människor har vi genom doktrin ovan funnit att de har stora svårigheter med att tänka abstrakt. Således förstår de inte alltid när de begår felaktiga handlingar, exempelvis då de struntat att ge sitt barn mat eftersom de själva inte var hungriga. Deras sanning är alltså att de inte gjort något fel eftersom de inte förstår det felaktiga i att endast utgå från sig själv i sina beslut, enligt de är det inte logiskt. Ett liknande problem kan vara att eftersom de inte alltid har förmågan att se orsakssamband kan de ha svårigheter med att sätta ett samband mellan att strunta i att ge barnet medicin och barnets sjukdom – trots att föräldrarna absolut inte vill att deras barn ska vara sjukt. Deras logik är alltså lika verklig för dem, som vår logik är för oss. Detta visas även av en artikel från Socialstyrelsen. Där intervjuades förståndshandikappade föräldrar om föräldraskapet. Den allmänna meningen var att de gjorde sitt bästa och ofta blev mycket ledsna när det inte räckte. De kunde inte förstå hur de kunde uppfattas som

undermåliga som föräldrar när de faktiskt försökte.¹¹¹ De tyckte heller inte att staten hade någon rätt att ha synpunkter på deras föräldraskap. När det råder brist på en förmåga som en människa inte kan hjälpa, kan detta förhållande naturligtvis ibland skymma rättens avsikt; att vara objektiv och rättvis. Detta kan givetvis få förödande konsekvenser för barnet i fråga, som oavsett hur mycket dess föräldrar älskar det, ändå inte får sina grundläggande behov tillfredsställda. Även den motsatta situationen är möjligt, det vill säga den att rätten ser förståndshandikappet men inte den faktiska förmågan och de faktiska förhållandena för barnet. Antagligen är det för att försöka motverka sådana domar som socialstyrelsen i sina allmänna råd understryker vikten av att bortse från själva handikappet och att endast se till handikappets konsekvenser för barnet. Det finns inget i någon av de två undersökningarna uppsatsen genomfört som tyder på att rätten har haft förutfattade meningar om förståndshandikappade föräldrar, utan fallen har prövats på sedvanligt sätt. Den andra svårigheten för rätten vid dylika beslut är att det krävs en hel del sakkunskap för att kunna bedöma målet helt rättvist. För att göra en helt riktigt bedömning, kanske i synnerhet i frågan huruvida vården kan ges på frivillig väg eller inte, krävs insikt i en mängd förhållanden, till exempel möjligheten att träna bort vissa beteende, möjligheten att lära sig praktiska och abstrakta saker, vanliga reaktioner i olika mindre vanliga sammanhang med mera. Besitter inte rätten dessa kunskaper och kan ta med dem i sin bedömning, föreligger risk för att målet blir avgjort på felaktiga premisser. Ytterligare en risk som kan vara svårt att undvika är att i ett LVU-fall ska rätten endast ha *barnens* behov som vägledning och endast *barnens* bästa som mål. Att föräldrarna blir väldigt ledsna och kanske försämrade i sitt handikapp av brist på motivation ska inte spela någon som helst roll. Två identiska fall sånär som på att det ena fallet gäller en förälder som är oerhört intresserad och engagerad i sitt barn och det andra fallet gäller en förälder som är fullständigt ointresserad av sitt barn, ska alltid bedömas lika eftersom förhållandena för barnet är helt lika. Föräldrarnas vilja eller engagemang ska aldrig tillmätas någon betydelse eftersom det rätten har att utreda och fatta ett beslut om är huruvida barnets situation är draglig nog för att få stanna i sitt hem.

7.1.3 Intressekonfliktens dilemma

Frågan huruvida föräldrars rätt att vara föräldrar ibland inkräktar på barnets rätt att vara barn kvarstår. Uttrycket ”barnets rätt att vara barn” uttrycks implicit både i FB och FN:s barnkonvention och anses vara en grundläggande rättighet för barn. I denna rättighet ingår att barnets bästa ska komma i första rummet, att barn har rätt till föräldrar, att barn har rätt till vila och fritid och att barnen har en rätt att utvecklas, för att ge några exempel på rättigheter som har ett samband med omhändertagande enligt LVU 2 §. Det finns däremot ingen rättighet för en förälder att vara förälder, utan endast en skyldighet. Skyldigheten är dock helt på villkor av barnets behov. Finner man, som i vissa LVU-mål, att föräldern inte kan tillfredsställa barnens behov, fräntas de ansvaret för omsorgen. En förälder

¹¹¹ Socialstyrelsen: *Det viktiga är hur man är mot sitt barn*, Artikelnummer 2002-124-1.

kan alltså aldrig hävda att den har rätt att ”göra vad den vill” med sitt barn eller att den har rätt att umgås med sitt barn eftersom föräldern själv mår bra av det.

Förståndshandikappade vuxna människor känner ofta att de står vid sidan av samhället. De känner ett utanförskap och en drift av att passa in och vara som andra. I sin strävan efter att kunna känna gemenskap med samhället anstränger de sig hårt för att inte särskilja sig från alla andra. Detta kan göras på flera sätt; man kan vara anställd på en arbetsplats och således se sig som en i gänget och man kan försöka få sitt utseende att passa in bland andra. Det är heller inte ovanligt att förståndshandikappade människor är mycket intresserade av att ha kärleksrelationer delvis av denna anledning, eftersom kärleksrelationer är ett tecken på att någon tycker om en och är något naturligt i samhället. Dessutom kan det vara så att dessa människor misslyckats på andra områden i livet, till exempel att gå ut skolan, att skaffa sig ett jobb eller att ha ett rikt socialt nätverk. Då blir längtan efter en egen familj att känna trygghet hos ännu större, och det händer att förståndshandikappade ser familjebildandet som ett bevis på att de är normala och som alla andra, trots att de inte klarade av att gå i vanlig skola, att de ser lite annorlunda ut etcetera. Att skaffa barn som de kan ta hand om och som bevisar att man ”är någon” kan därför vara viktigt. Föräldraskapet blir ens nya identitet, då man inte kan finna någon annan genom exempelvis ett yrke. Av den anledningen blir frågan huruvida föräldrarna är dugliga som föräldrar eller inte om möjligt ännu känsligare för förståndshandikappade föräldrar, eftersom föräldraskapet är en del av beviset på att de som personer duger och räknas. Att då få reda på att man anses oförmögen att ta hand om sina barn blir en bekräftelse för det man innerst inne kanske vetat men försökt att motbevisa. Det är inte svårt att förstå det faktum att vara en duglig förälder är mycket viktigt för vissa förståndshandikappade människor och något som kan hjälpa dem att känna sig tillräckliga och dugliga trots sitt handikapp. Men det är i detta skede ännu viktigare att komma ihåg att frågor som rör LVU ska ha ett *barnperspektiv* och rätten ska ha *barnets bästa* som riktmärke. En LVU-förhandling är ingen sådan förhandling som syftar till att skipa rättvisa så långt som möjligt mellan parterna. En LVU-förhandling får heller inte innehålla några kompromisser eller tvinga barn att göra avkall på sina grundläggande behov och intressen. En dylik förhandling syftar snarare till motsatsen; att se till att säkerställa barnets behov. Barnets ska garanteras tillräcklig omsorg oavsett vilka effekter detta beslut kommer att ge på förälderns situation. Att föräldrarna har ömmande skäl som i och för sig kan verka viktiga är aldrig nog för att ett barn ska behöva nekas det som det behöver. Ett barn ska aldrig behöva få tjäna som medel till att förverkliga sina föräldrar. Det är i stället föräldern som har åtaganden och skyldigheter gentemot barnet enligt svensk rätt, och dessa torde vara aktuella i samtliga fall där barnets och föräldrarnas intresse inte löper parallellt. I FB 6:1 står det att ett barn har rätt till bl.a. omsorg och en god fostran. I olika offentligt tryck har dessa begrepp utvecklats och definierats närmare. Denna rätt är inget som är förbehållet barn involverade i de rättsliga problem som regleras enbart av FB utan gäller även vid exempelvis LVU-mål. Dessa tillsammans med de rättigheter som barn tillerkänns i FN:s barnkommission kan inte

avtalas bort eller prioriteras bort utan ska alltid finnas aktuella i alla mål som rör barns rätt att få en fullvärdig barndom.

Således är frågan som uppsatsen belyser mycket mångfacetterad och en fråga som inte enbart är teknisk utan kanske snarare moralisk. För att lösa frågan på ett tillfredsställande och målriktigt vis krävs det att man väger olika etiska och moraliska värderingar mot varandra. Den viktigaste och svåraste uppgiften för rätten blir i dylika situationer att inte låta omständigheterna i målet samt de rådande rättsprinciperna överskuggas av rättens personliga känslor på vägen till avgörandet.

Frågan som enligt kapitel ett ska besvaras med hjälp av den rättsdogmatiska metoden är vad rätten tar hänsyn till i dylika mål och om detta kan ge som konsekvens att barnens rätt att vara barn bortprioriteras av föräldrarnas rätt att vara föräldrar. Enligt den rättsdogmatiska undersökningen finns det inte några direkta regler som reglerar just den aktuella situationen, utan frågan överlämnas nästan helt och hållet till rätten som sedan ska tillämpa de regler som finns. Vad som står klart är dock att rätten är skyldig att handla efter vissa principer, vilken av de mest centrala är principen om barnens bästa. Eftersom rättspraxis som rör frågan finns endast i en liten omfattning är det svårt att ge något säkert svar på denna fråga. Frågan är även av naturen problematisk eftersom det om man hårdrar det till stor del rör sig om en mycket diffus fråga. Den yttersta frågan är egentligen huruvida rätten påverkas av vissa människor utsatthet och stora önskan att vara föräldrar och låter detta påverka beslutet, och att detta beslut sedan blir till nackdel för barnet. Fallet RÅ 1995 ref. 64 är den senaste rättspraxis som finns inom området. Detta fall visar att rätten sätter sina krav för vad som ska anses vara bristande omsorg mycket högt. Denna mamma var uppenbart ur stånd att överhuvudtaget ta hand om sig själv, men ändå ansåg man att det var bättre att barnen bodde kvar hemma i stället för att vårda dem på ett familjehem och låta dem träffa sin mamma flera gånger i veckan. Socialnämnden i fallet påtalade även risken med att barnen växte upp under närmaste institutionsliknande förhållande på grund av all personal i hemmet. Nämnden menade att denna situation frångav hemmet dess karaktär av trygghet och vana eftersom det så ofta började jobba nya människor i familjens hem och eftersom mamman och barnen nästan aldrig fick vara ensamma med varandra och komma till ro. Rätten tillmätte dock inte dessa argument någon större betydelse. Med fallet signalerade Regeringsrätten att det krävs mycket stora brister i omsorgen samt att en förälder vägrar att samarbeta alls för att få till stånd ett tvångsomhändertagande. Att insatserna sedan fick sådan omfattning att vikten av vården i hemmet ändå förbisågs prioriterades framför att barnen skulle flyttas till ett ställe med två fosterföräldrar. Rätten värderar således barnens rätt att få vistats med sin mamma mycket högt. Barn *har* också en rätt att växa upp med sina föräldrar men denna rätt sträcker sig endast till den punkt som då barnen fortfarande inte tar skada av situationen. Anser man att ett barns grundläggande behov får stå åt sidan för barnens rätt att växa upp hos sina föräldrar bör barnen i stället flyttas till ett hem där deras behov kan tillgodoses på ett fullgott sätt. Rätten har dock i fallet gjort bedömningen att barnen inte skadades i hälsa eller utveckling av att växa upp i mammans hem. Om man bedömer att rätten satte toleransnivån för

högt upp i fallet är det ändå svårt att avgöra om detta berodde på mammans förståndshandikapp och för att rätten kände med henne. För att ge ett säkert svar på detta skulle man behöva studera ett annat fall som var mycket likt RÅ 1995 ref. 64 och se om det fick en annan utgång eller om rätten resonerade på samma sätt i domskälen. Med det aktuella fallet kan man endast dra slutsatsen att rätten ställer kraven för bristerna av omsorg väldigt högt. Om detta fall ska vara representativt för hur kommande liknande mål i underinstanserna bör bedömas kan man dock dra slutsatsen att en förståndshandikappad förälder ska brista i omsorgen på ett grovt sätt samt vägra ta emot hjälpinsatser. Att föräldern ställer villkor på insatsernas typ och omfattning är inte att räkna som ett bristande samtycke enligt Regeringsrätten. Går situationen att lösa på frivillig väg ska detta göras mycket långtgående. Detta resultat stämmer även överens med de allmänna råd socialstyrelsen yttrat i frågan.

7.2 Resultat och analys av undersökningen av länsrättsdomar

7.2.1 Domarnas uppbyggnad och drag

Inledningsvis bör sägas att samtliga domar var skrivna i ett och samma mönster och domskälen påminde mycket om varandra. De två första styckena var identiska i samtliga av fallen. I nio av de tio fallen fann rätten att brister i omsorgen förelåg i tillräcklig grad och att tvångsomhändertagande var den bästa lösningen för att barnen skulle få tillfälle att åtnjuta den vård som bristerna hade orsakat samt för att barnen skulle skyddas mot framtida skador.

Samtliga domskäl börjar med att rätten redogör för förutsättningarna för tvångsomhändertagande enligt LVU. Rätten nämnder inledningsvis att insatser inom socialtjänsten ska till så stor del som är möjligt göras i samförstånd med barn och dennes vårdnadshavare. I vissa fall kan dock inte insatserna genomföras på frivillig väg trots att barnet behöver vården eftersom föräldrarna motsätter sig den av olika anledningar, och ett dylikt läge blir upptakten till att barnet måste vårdas med stöd av LVU i stället. Vidare nämner rätten i vilka fall vård enligt LVU kan komma i fråga, nämligen misshandel, otillbörligt utnyttjande samt brister i omsorgen och tillägger dessutom att även andra förhållanden som kan leda till att den unges hälsa eller utveckling riskerar att skadas kan föranleda vård enligt LVU. I domskälen hänvisas löpande till aktuella lagrum, d.v.s. 1 § LVU samt 2 § LVU. I samband med denna redovisning av gällande regler nämndes i två av tio fall något om andan och principen som ska styra beslutet. Det som då nämndes var att insatserna är ingripande och ska präglas av respekt för barnets människovärde samt av integritet. Dessutom underströk man att vad som är bäst för den unge är det som ska vara vägledande vid beslutet och hänvisade i samband med detta till 1 § LVU.

Efter denna obligatoriska genomgång av gällande rätt görs även i ungefär en tredjedel av fallen en kortare genomgång av de delar ur

förarbetena som är aktuella. Dessa genomgångar fokuserade på två olika begrepp; bristande omsorgs-begreppet och risk-begreppet.

I vissa domskäl utvecklades begreppet ”bristande omsorg” utan hänvisning till förarbetena, och beskrevs allmänt som de situationer där den unges sociala utveckling och/eller fysiska eller psykiska hälsa skadas som en följd av bristande omvårdnad i hemmet, d.v.s. då barnet blivit vanvårdat. Andra domskäl behandlade ämnet närmre med hjälp av prop. 1989/90:28. Förutom vad ovan beskrivits om bristande omsorg rent allmänt, påtalades vidare att det kan vara fråga om antingen fysisk vanvård, psykisk vanvård eller en kombination av de båda typerna av vanvård. Den fysiska vanvården präglas av en materiellt bristande omsorg som till exempel misskötsel av mat-rutiner, hygien och sådana fall där barnet utsätts för risker eller då barnets fysiska hälsa äventyras eftersom barnet inte får erforderlig behandling för en sjukdom eller ett hälsoproblem. Psykisk vanvård beskrevs som de situationer då barnet försummas känslomässigt eller då barnet inte behandlas åldersadekvat. Även att inte stimulera sina barn tillräckligt är ett exempel på vanvård och detta kan enligt förarbetena vara en konsekvens av att föräldern lider av en psykisk störning av något slag. En sådan störning kan även ge som följd att barnet inte stöds eller uppmuntras tillräckligt mycket för att kunna utvecklas.

Det andra begreppet som utvecklades var risk-begreppet. I samtliga domar påtalades det att det ska föreligga en påtaglig risk för att den unge skadas vilket också föreskrivs i 2 § LVU. I en tredjedel av fallen utvecklades detta riskrekvisit efter hänvisande till prop. 1989/90:28. Rätten markerade med hjälp av detta förarbete att ett tvångsomhändertagande är en mycket allvarlig åtgärd som inte bör vidtas utan tungt vägande skäl. Därför är det mycket viktigt att risken inte är obetydlig eller oklar utan klar och konkret. En ringa risk för skada är inte tillräckligt. Dessutom ska risken inte vara tillfällig eller avlägsen. Eftersom det här är frågan om risk, krävs det inte att missförhållandena redan lett till en skada. En risk för ett i framtiden mycket tydligt vårdbehov fordras alltså för att ett omhändertagande ska vara berättigat.

Värt att uppmärksamma är att det är samma domar som utvecklar vanvård-begreppet som de som utvecklar risk-begreppet.

7.2.2 Reflektion över och utveckling av domarnas uppbyggnad och drag

Då rätten redogjort för gällande rätt och då vissa även utvecklat rekvisiten, följer den delen som diskuterar det individuella fallet mer i detalj. Vissa omständigheter förekom mer frekvent än andra i domskälen. Uppskattningsvis förekom diskussion om nedanstående punkter i åtminstone 2/3 av domskälen. De förhållanden som var allra mest frekvent föremål för diskussion i rättens domskäl var de om praktisk omvårdnad samt om förhållandet mellan barn och förälder. De sammantagna omständigheterna var följande:

- Barnets ålder
- Förhållandet mellan barn och förälder
- Barnets förståndshandikapp

- Barnets utsatthet för risker
- Barnets (brist på) stimulans
- Praktisk omvårdad och skötsel
- Tålmod och flexibilitet

Även andra omständigheter förekom i flera fall, dock inte i så stor utsträckning som ovan nämnda. Ett exempel på en sådan omständighet är det om barnets bristande sociala färdigheter.

Diskussion om vissa andra omständigheter som man efter att ha studerat doktrin hade förväntat sig skulle diskuteras var, lite förvånande, tvärtom frånvarande. Se nedan under 7.2.

Efter avsnittet som speglade barnets hälsa, utveckling och hemförhållande i samspel med föräldrarnas omsorgsförmåga, kom ett mer tekniskt avsnitt som ändock anpassades något efter det aktuella fallet. En förutsättning för att LVU ska vara tillämplig är att det inte är möjligt att vårda barnet i samråd med föräldrarna. Huvudregeln är att vården ska ske på frivillig väg enligt SoL. Endast då det bedöms som mycket svårt eller omöjligt att genomföra vården på ett tillräckligt sätt i samråd med föräldrarna, ska LVU kunna tillgripas som en nödlösning. För att utvärdera om detta rekvisit rörande samtycke var uppfyllt utreddes i samtliga fall frågan huruvida det förelåg ett samtycke eller inte från föräldrarnas sida. I den händelse att rätten skulle finna att föräldrarna på ett pålitligt sätt samtyckt till vården saknas skäl att omhänderta barnet enligt LVU och insatserna ska i stället ske enligt SoL. I undersökningen fann rätten i 9 fall av 10 att samtycke inte förelåg och vården därmed var avhängig LVU-beslutet.

Sist kom domslutet. Rätten beslutade att bistå socialnämndens talan i samtliga fall utom ett. Det fallet avslogs på grund av att rätten ansåg att samtycke förelåg. Inga fall avslogs således på grund av att tillräckliga brister i omsorgen inte kunde styrkas.

Att rätten alltid inleder domskälen med att redogöra för gällande rätt är inget normavvikande. I en tredjedel av fallen utvecklade rätten ett par av rekvisiten för aktuella lagrum. Varför detta gjordes i just de fallen är svårt att se. Det föreligger inga självklara skillnader mellan dessa fall i jämförelse med de övriga som endast redogör för rättsläget på ett högst allmänt sett. Det enda fall som avslogs av rätten finns i den mindre gruppen. Eftersom det aktuella fallet inte avslogs på grund av att omsorgsbrister inte förelåg, tvärtom fann rätten att det är utrett och obestritt att föräldrarna brister i sin omsorg och påtalade samtidigt vissa omständigheter som klart tydde på detta utan på grund av att samtycke ansågs föreligga, är det svårt att sammankoppla dessa två omständigheter på ett logiskt sätt. Antagligen har rättens fylliga utläggning av gällande rätt i början av domskälen inget att göra med avslaget i slutet av domen. Att se ett samband mellan den lilla gruppens fall låter sig inte göras på ett självklart sätt. Dessa tre fall har inget gemensamt mer än vad de skulle ha gemensamt med de resterande sju som inte utvecklar de aktuella begreppen. Barnens åldrar varierar mellan 1 och 14 år. I ett av fallen är föräldern mycket tydligt diagnostiserad som förståndshandikappad medan handikappen i de övriga två fallen snarare läses ut av de i övrigt föreliggande omständigheterna. Huvudorsakerna till den bristande omsorgen varierar också, det går inte att utläsa att vanvården

skulle ha någon gemensam specifik karaktär i just dessa aktuella fall. Två av fallen har haft samma domare. Denna domare har inte ingått i rätten i de resterande sju fallen. Inte heller domaren i det tredje av de fall som utvecklade rekvisiten mer väl har ingått i rätten i något av de sju övriga fallen.

Rätten övergick, efter att ha redogjort för gällande rätt, till att associera de aktuella omständigheterna i vardera fallen till regeln om bristande omsorg. Rätten fokuserade särskilt på vissa typer av föreliggande omständigheter. De omständigheter som förekom mest frekvent utvecklas nedan. Det är dessa omständigheter och förhållande som man får anta att rätten fäster särskilt stor uppmärksamhet vid då de fattar sitt beslut.

Barnets ålder: I flera domskäl nämns det att ett barns vårdbehov ska bedömas utifrån barnets ålder. Ju yngre barnet är desto större är beroendet av föräldern. I de fall som rörde spädbarn sades åldern vara en mycket tungt vägande faktor. Ett spädbarn är för sin överlevnad helt beroende av vuxna människor för att få behov av både fysisk och psykisk omsorg tillgodosedda. Eftersom ett så litet barns möjligheter att kunna meddela sig är mycket begränsade är det viktigt att kunna tyda barnets signaler. Nyfödda barn har ett stort behov av praktisk skötsel och denna skötsel går till viss del att lära in. Ett så litet barn har dock även ett emotionellt behov och det är mycket viktigt att inte eftersätta detta. Det är i denna ålder anknytning till föräldern skapas, i form av t.ex. ögonkontakt. Ett annat problem som rätten nämner i flera fall och som även det är hänförligt till barnets ålder men som är aktuellt för barn i alla åldrar, är vikten av att ett barn ska behandlas åldersadekvat. I ett fall hade rätten t.ex. tagit fasta på att mamman behandlade en femtonårig flicka på det sätt som man behandlar en mycket yngre flicka. Detta märktes på flera sätt, exempelvis genom flickans kläder, inredning på rummet och på mammans bemötande av flickan. Enligt SOU 1997:15 samt rättspraxis är oförmågan att behandla barnet åldersadekvat ett, visserligen ovanligt men ändå, exempel på bristande omsorg.

Barnens ålder blev även ofta föremål för diskussion i domskälen i samband med resonemang om riskmedvetande. (se nedan)

Förhållandet mellan barn och förälder: I nästan samtliga nämnda fall ansåg rätten att det var utrett att det förelåg en bristfällig anknytning mellan barn och förälder. Rätten gav som exempel på detta föräldrarnas oförmåga att läsa barnens signaler samt att barnet var distanslöst och kontaktsökande, vilket enligt sakkunniga är tecken på en defekt anknytning till sina föräldrar. Barnen beskrevs som rastlösa och frustrerade vilket kan vara en konsekvens av att de ger signaler som ingen i deras omgivning kan tyda. Några av föräldrarna vyssjade och höll om sitt barn ofta, såg på barnet men lyckades ändå inte att skapa en tillfredsställande kontakt. I ett fall syntes en pojke vara mycket fäst vid sin mamma, men vid djupare anblick upptäcktes att pojken var otrygg och höll sig nära sin mamma eftersom han inte litade på att hon inte skulle lämna honom samt på grund av att han inte litade på hennes förmåga att klara av vardagen. Denna anknytning var således en osund och oäkta anknytning. I de fall där barnen var tillräckligt gamla för att kunna uttala sig, vitsordades problemen hemma i samtliga fall. En flicka bad uttryckligen om att få flytta ifrån båda sina

föräldrar. Inte i något av fallen skriver rätten i domskälen att barnet förvisso verkar ha en bra anknytning eller ett stabilt och tryggt förhållande till sin förälder. Dock påtalade rätten ett par gånger att de är övertygade om att föräldern vill sitt barns bästa och är mycket fäst vid sitt barn. Detta hade dock inget samband med förmågan att ge sitt barn det bästa, ansåg rätten.

Barnet förståndshandikapp: I en överraskande stor del av fallen, i fyra av tio fall, så lider även barnet av ett förståndshandikapp i olika stor omfattning. I samtliga fall understryker också rätten att sådana problem medför att föräldrarna har ett särskilt stort ansvar. I flera av fallen ses barnets förståndshandikapp som ett tungt vägande skäl för att barnet ska tvångsomhändertas för att få den vård som krävs, t.ex. tillräcklig stimulans och en stabil uppmärksamhet. Det framkom inte i domskälen huruvida det var utrett att barnens förståndshandikapp förvärrats p.g.a. bristen på stimulans och föräldrarnas oförmåga att inse handikappet, men socialnämnden påtalade detta samband i flera av fallen. Även några av föräldrarna menade att barnen hade särskilda behov som krävde mera arbete av föräldrarna. Det är svårt att dra någon slutsats om huruvida barnen hade blivit omhändertagna trots att de inte hade lidit av något förståndshandikapp. Det fanns i samtliga fall flera brister i omvårdnaden utöver detta, men om bristerna ensamma hade varit tillräckliga för ett omhändertagande är vanskligt att avgöra. Det förhållandet att neka sjuka eller handikappade barn erforderlig medicinsk hjälp och omsorg utgjorde ett exempel i regeringens prop. 1989/90:29 på vad ”bristande omsorg” betyder.

Föräldrarnas riskmedvetande: En av de absolut vanligaste omständigheterna som rätten nämnde och diskuterade i domskälen var föräldrarnas brist på riskmedvetande. Vikten av föräldrarnas bristande riskmedvetenhet är proportionell med barnets ålder eftersom små barn behöver mer uppsikt och har lägre instinktiv och intellektuell kännedom om vad som kan skada dem. Barnen utsattes för risker på två sätt. Dels var det de sätt som var ”osynliga” för föräldrarna. Dessa kännetecknades av att föräldrarna faktiskt hade den teoretiska kunskapen om att det förelåg vissa risker för barn, men hade svårt att tillämpa den. Ett exempel på detta var en familj där föräldrarna aldrig städade och det låg således väldigt mycket små saker på golvet. Föräldrarna kunde inte se sambandet mellan att låta bli att städa och att deras ettåriga barn kröp omkring på golvet och stoppade saker i munnen, lekte med farliga föremål osv.. Denna oförmåga att se att saker som inte alls var farligt för dem själva kunde vara livsfarliga för mindre barn, förekom i nästan samtliga fall. Dels fanns det också de fall, där föräldrarna visste att något var farligt, men struntade i detta om det uppstod i en pressad situation, om de var arga, om de var trötta etcetera. En pappa förmådde inte sätta gränser för sitt barn, trots att han visste att detta medförde faror, eftersom han inte orkade med någon konflikt med barnet.

Barnets (brist på) stimulans: Diskussion om vikten av att barnet blev tillräckligt stimulerat förekom i samtliga domskäl. Ämnet togs ofta upp i samband med barnets ålder. Att barnen led brist på stimulans både intellektuellt, socialt och emotionellt syntes tydligt. Därför hänger frågan om stimulans intimt ihop med frågan om anknytning och förhållandet mellan barn och förälder. Rätten verkade dock huvudsakligen ta fasta på intellektuell stimulans då ämnet diskuterades i domskälen. Barnen hade i

flera fall ett underutvecklat språk trots att de var normalbegåvade. De hade svårt att uttrycka sig och hade problem med att ta egna initiativ till exempel i samband med lek. I ett par fall var effekten den motsatta, barnen var mycket dominanta och hade svårt att samarbeta. Även de fall där barnen själva led av ett förståndshandikapp, bedömdes barnen ändå som understimulerade vilket hade försvårat deras handikapp. Socialnämnden rapporterade i utredningen i majoriteten av fallen att oavsett om barnet själv var svagbegåvat eller inte hade det visat stora framsteg efter endast en kortare tid på utredningshem. Där hade barnet blivit tränat och fått en annan typ av uppmärksamhet än vanligt. För de äldre barnen, som inte var i språkutvecklingsstadiet längre, såg rätten främst ett problem med att dessa barn aldrig skulle få möjlighet att få hjälp av sina föräldrar med sina läxor. I flera av fallen uppmuntrade föräldrarna heller inte barnen att gå i skolan och struntade rentav i om de stannade hemma i stället. Därför var ett par av barnens intellekt kraftigt eftersatta. Rätten påtalade i flera fall, framförallt i de fall där barnen var yngre, att trots att stimulansen fungerar hyfsat för tillfället är det frågan om ett problem som kommer att växa tillsammans med barnet, eftersom då barnet blir äldre ställs det också högre krav på föräldrarnas intellektuella förmåga.

Praktisk omvårdnad och skötsel: I socialnämndens utredning förekom i samtliga fall beskrivningar på brister i den praktiska omsorgen och exempel på vanvård. Rätten tog också fasta på dessa omständigheter, dock ändå i relativt rutinartade ordalag utan att utveckla eller ge exempel. I stället sammanfattade rätten missförhållandena med meningar som ”brister i förmåga och kapacitet att ge barnet den omsorg det behöver”, ”saknar insikt i vad som krävs av en förälder” eller helt enkelt att ”den omsorg som är av praktisk karaktär brister”. Klart var dock, att trots att rätten yttrade sig knapphändigt om området så var det i samtliga fall en av hörnpelarna som rätten grundade sitt beslut på. På så sätt måste det ändå ses som en mycket viktig och avgörande faktor. I målens utredningar exemplifierades förhållandena på flera sätt. De vanligaste var: dåliga matrutiner (och som konsekvens av detta dålig viktuppgång), dåliga sömnrutiner, försummelse av sjukdomar och hälsoproblem (astma, förståndshandikapp, kraftig övervikt samt åkommor som inte nämndes vid namn), trasiga kläder i fel storlek eller i fel tjocklek samt dålig hygien och hälsoproblem till följd av detta (exempelvis vid försummelse av tvättning eller blöjbyten).

Tålamod och flexibilitet: Rätten nämnde i majoriteten av domskälen att föräldrarna led brist på egenskaperna tålamod och flexibilitet. Vad gäller bristen på tålamod så blev föräldrarna lätt rastlösa och tappade intresset både när de skulle lära sig något om den praktiska skötseln eller då de skulle tillämpa sina kunskaper. Föräldrarna ville gärna lära sig praktiska sysslor för att bättre kunna sköta sitt barn, men tröttnade snabbt och blev väldigt otåliga, i synnerhet om det var komplicerat. Framför allt mindre barn behöver god tid på sig då de t.ex. ska äta eller lära sig något. Ofta var uthålligheten så svag att de avbröt det de höll på med. Bristen på flexibilitet var också något som tydligt visade sig vara något som rätten bedömde som riskfyllt. Liksom vid oförmågan att inse risker, var föräldrarna ofta medvetna om hur något genomfördes rent praktiskt eftersom de lärt sig det

och övat på det tillsammans med en terapeut, men då någon yttre eller inre omständighet förändrades så föll kunskapen eller förmågan bort. På detta sätt kunde föräldrarna ofta visa upp exempelvis ett blöjbyte i mer ordnade sammanhang men så fort de befann sig på en annan plats eller det var natt, blev föräldrarna handlingsförlamade och glömde bort allt de tidigare lärt sig.

Det fanns också omständigheter i utredningen som absolut kan ses som relevanta, men som mycket sällan eller aldrig togs upp i domskälen. Anledningen till detta är oklar, men den naturligaste förklaringen torde väl vara att rätten helt enkelt inte ansåg omständigheten vara relevant för frågan i målet. De omständigheter som var frånvarande i domskälen trots att de mer eller mindre frekvent uppträdde i utredningen av målet var:

Förälderns och/eller föräldrarnas förståndshandikapp: I ungefär hälften av fallen nämndes förälderns diagnos tydligt i utredningen. I de resterande fallen nämndes diagnosen inte direkt men socialnämnden använde vissa ord och förklaringar som gjorde att man förstod att föräldern var förståndshandikappad. Det är anmärkningsvärt att frågan aldrig ens nämns och ännu mindre diskuteras i domskälen. En mamma hade en mental ålder på fyra år. Rätten fäste ingen uppmärksamhet vid just detta i domskälen utan argumenterade utifrån att mamman för tillfället inte hade tillräcklig förmåga att sköta sin nyfödde sons omsorg. I fallet rådde dock inget tvivel om att barnet var i behov av vård. Det enda fall som berörde förälderns handikapp berörde endast ämnet mycket lätt. Det var där fråga om en mamma som hade en mental ålder på högst åtta år och som dessutom var döv. Rätten sa här att mamman har en oförmåga som hon inte inser själv och som inte är av övergående karaktär men som riskerar att skada hennes barn allvarligt. Olyckligtvis sammanföll förståndshandikappet med ett fysiskt handikapp, dövhet, och det är därför svårt att se uteslutande vilket handikapp rätten egentligen syftade på; förståndshandikappet, dövheten eller eventuellt båda två. Det går att finna flera troliga anledningar till att rätten väljer att inte fokusera så mycket på förälderns förståndshandikapp som sådant. Den första anledningen är den att det är tydligt uttalat i förarbeten att en förälders förståndshandikapp aldrig i sig utgör grunden till ett tvångsomhändertagande enligt LVU. Därför försöker rätten i stället uppmärksamma de delar som visar att lagen är tillämplig, exempelvis då de pekar på brister i omsorgen. Detta för att förebygga missuppfattningar om varför rekvisiten är uppfyllda i fallet. En annan anledning kan vara att föräldern inte fått någon diagnos. Diagnoser av förståndshandikapp har blivit vanligare först på senare år och det är därför inte omöjligt att det faktiskt inte går att säga varför föräldern brister i sin kapacitet –bara att kapaciteten brister. En tredje anledning rör tabun kring att tala om förståndshandikapp och motviljan att ”peka ut” någon. Det blir mer och mer accepterat att säga att vissa människor lider av ett förståndshandikapp, men samtidigt tenderar handikappets existens att undvikas i många sammanhang. Det kan därför vara så att rätten finner det alltför komplext och obekvämt att skriva mer uttalat och direkt om förälderns förståndshandikapp i domskälen och därför föredrar att uttrycka sig annorlunda i förhoppning att inte kränka någon. För enkelhetens skull finns det dock fördelar med att diagnoser dryftas mer öppet även i domskälen. Då man jämför föreliggande fall med

andra fall, exempelvis brottmål eller socialförsäkringsmål brukar rätten inte vara restriktiv med att tillgripa läkarutlåtanden och skriva om diagnoser. Detta gäller dock oftast fysiska åkommor.

Insatser i hemmet: Frågan huruvida problemen med bristande omsorg kunde lösas med fler insatser i hemmet diskuterades i mycket liten utsträckning. Vi har ovan i rättspraxis sett exempel på familjer som fått mycket omfattande stödåtgärder, så omfattande att frågan om huruvida barnen kunde ta skada av denna stora omfattning stödåtgärder väcktes.¹¹² Familjerna som representerade fallen i denna undersökning innehar stödåtgärder i skiftande grad. I flera av fallen står det ingenting om förekomst eller omfattning av stödåtgärder och i de fall det går att utläsa förekomsten skyntar det mestadels förbi. Det hade varit mycket intressant att se hur stora försök med frivilliga insatser i hemmet som gjorts och varför behovet av hjälp inte kan anses bli tillfredsställt med ökande dylika insatser. Eventuellt är det som i fallet 1995 ref. 69, att omfattningarna av åtgärder redan är mycket stora och att det därför inte är lämpligt att öka dessa. Det kan också vara så att man har bedömt att missförhållandena skulle fortgå oavsett mer hjälp. En tredje förklaring är att avvägningen är en kostnadsfråga, eftersom det är mycket dyrt att ha flera personer anställda dygnet runt i en familj. En klarare propagering till varför tvångsomhändertagande är att föredra framför fler insatser i hemmet i dessa fall skulle vara önskvärt.

Förekomst av syskon: I flera av fallen nämndes äldre syskon som bodde i familjen. Att rätten inte tagit ledning av syskonens nuvarande hälsa och utveckling vid bedömningen om hur stor risken för framtida skador är, förefaller märkligt. Genom att studera syskonen och deras relation med både barnet i fråga och sina föräldrar hade rätten fått en vägledning i sitt beslut.

Föräldrarnas insikt i sitt förståndshandikapp: Enligt forskare som studerat förståndshandikappade människor står en förståndshandikappad människas förmåga i stor proportion till om personen har insikt i sitt handikapp och om person accepterat handikappet. Förståndshandikappet medför svårigheter att se en skillnad mellan sin egen förmåga och andras förmåga eftersom möjligheten att tänka abstrakt är kraftigt reducerad. Därför har vissa förståndshandikappade föräldrar ingen aning om att de är förståndshandikappade och därmed brister i olika förmågor. Det var svårt att utläsa hur många av föräldrarna som visste om att de var förståndshandikappade men tydligt var att mycket få av dem hade en insikt i att deras handikapp gick ut över deras barn. En mamma hade fått en tillsägelse av socialnämnden att hon städade dåligt och att detta kunde skada hennes barn. Mamman städade då själv samt tackade ja till stödinsatser som skulle hjälpa henne med just städningen och trodde att hon på så vis skulle få hem sitt barn igen. Ett annat par motsatte sig vård och anförde att de varken var kriminella eller hade drogproblem men älskade sitt barn och att de därför inte alls kunde förstå varför deras föräldraförmåga ifrågasattes. En fråga som tangerar föräldrarnas insikt i sitt eget handikapp är huruvida de accepterar sitt handikapp eller förnekar det. Eftersom det är

¹¹² RÅ 1995 ref. 64.

vanligt att förståndshandikappade personer förnekar sitt handikapp är det svårt att dra en gräns mellan de som inte förstår att de har ett förståndshandikapp och de som förstår detta men låtsas att de är som alla andra eftersom de vägrar acceptera det. En mamma som utöver sitt förståndshandikapp även var döv tenderade att till viss del inse sina begränsningar som döv mamma men vägrade samtidigt att inse att hennes andra handikapp också påverkade hennes föräldraförmåga. I ett av fallen stod det uttryckligen att den ena föräldern förnekade sitt handikapp och hävdade att hans föräldraförmåga var god trots att han antagligen hade insikt i sitt tillstånd. Det var också det enda fallet där rätten överhuvudtaget nämnde huruvida insikt och acceptans av handikappet förelåg. Fallen i undersökningen förefaller stämma väl med det som skrevs under kap. 5.1.4 om ämnet, d.v.s. att många vuxna har svårt att förstå sitt handikapp och ännu fler har svårt att till fullo acceptera det och inse sina begränsningar. Det är mycket lättare att lösa dylika problem om föräldern vet om och accepterar att den måste hämta hjälp utifrån för barnets skull.¹¹³ Eftersom föräldrarnas egen inställning till sitt förståndshandikapp är av så stor vikt för barnet finner jag det anmärkningsvärt att rätten inte behandlat denna fråga djupare i domskälen. En förälder som bestämt sig för att arbeta med sitt handikapp och accepterar sina begränsningar skulle kunna höja sin föräldraförmåga i jämförelse med dem som inte har möjlighet att inse sitt förståndshandikapp. Även om rätten inte ansåg fallen vara av sådant slag att frivilliga insatser hade kunnat öka föräldraförmågan och undvika ett tvångsomhändertagande hade det ändå varit intressant att läsa vad rätten hade för synpunkter kring en sådan lösning och varför de ansåg att lösningen inte var aktuell. Det är nu oklart om frågan alls har väckts.

Förekomsten av föräldrarnas samtycke till vården och huruvida detta i så fall bedömdes som ett pålitligt sådant, behandlades i samtliga fall sist i domskälen. Att samtycke inte föreligger är en förutsättning för att vård enligt LVU ska komma till stånd eftersom LVU endast ska tillgripas då alla försök till att vårda barnet på frivillig väg blivit blockerade. I de flesta fall konstaterade rätten endast helt kort att något samtycke inte förelåg och att vård därför måste ges med stöd av LVU. Rätten beskrev inte vidare om anledningen till att föräldrarna hade motsatt sig vård eller vilka åtgärder de blivit erbjudna men inte mottagit. Information om detta hade bidragit till ökad insikt och förståelse för beslutet. I vissa fall ansågs samtycket vara opålitligt. Rätten bedömde exempelvis ett samtycke som opålitligt då föräldrarna hastigt och mycket tvärt ändrade sin åsikt om barnets vårdbehov och hur detta skulle genomföras, då frågan om tvångsomhändertagande blev aktuell. I ett annat fall hade en mamma tidigare fått flera chanser att tillmötesgå socialnämndens förslag och mottaga hjälpen, men aldrig genomfört åtgärderna fullt ut eftersom hon tröttnat på träning och hjälpinsatser. Att som föräldern sätta upp villkor för på vilket sätt vården ska genomföras och sedan neka till vårdinsatser som skiljer sig från detta räknas inte som ett godkänt samtycke. Ett sådant samtycke som ställer krav barnets vårdplan

¹¹³ Se bl.a. Pipping, L *Kärlek och stålull; att växa upp med en utvecklingsstörd mamma*, s. 196.

anses som villkorat och därför kan rätten oavsett ett sådant samtycke anse att rekvisiten är uppfyllda. Rätten fann att i ett av de tio fallen kunde man inte utesluta att vården faktiskt skulle kunna ges på frivillig väg i samråd med föräldrarna. I detta fall avslogs socialnämndens ansökan om vård enligt LVU. Föräldrarna i fallet var ense med socialnämnden om att flickan hade behov av att bli placerad på ett familjehem eftersom föräldrarna själva inte ansåg sig ha förmåga att vårda flickan. Rätten ansåg det dock inte utrett att socialnämnden verkligen hade gjort på vad den ankommer enligt SoL för att försöka finna en lösning för dottern som båda parter kunde gå med på. Tydligen så ansåg alltså rätten att det fanns vägar kvar att testa innan staten tillgrip något så inträngande som tvångsvård.

Sistnämnda fall var även det enda fallet i undersökningen där rätten avslog socialnämndens begäran. Inget fall avslogs på grund av att rätten ansåg att rekvisitet om bristande omsorg inte var uppfyllt. I inget fall övervägde rätten heller att avslå en begäran eftersom de var tveksamma till huruvida vanvård eller andra brister i omsorgen förelåg. Det är därför omöjligt att med hjälp av undersökningen utröna hur mycket brister i omsorgen som krävs för att ett barn ska bli föremål för LVU.

7.2.3 Slutsats av undersökningen

För att man ska kunna dra någon slutsats av undersökningen av länsrättsdomarna får man börja med att konstatera att omfattningen av praxis på det aktuella rättsområdet är oerhört mager. I de tre fall som ovan under 5.2.2.1 presenterats avslås två av dem medan det tredje leder till ett tvångsomhändertagande. Om man med hjälp av dessa fall ens kan dra någon slutsats, skulle det i så fall vara att kraven för vad som är brister i omsorgen är förhållandevis högt ställda av Regeringsrätten. Bland de domar som studerades i undersökningen av länsrättsdomar avslogs inget av fallen på grund av att rätten inte ansåg att tillräckliga brister i omsorgen förelåg. Det finns inget uppenbart svar på hur det kan komma sig att undersökningen och praxis gav så helt olika utfall i jämförelse. En förklaring kan vara att praxis de senaste åren har hunnit ändrats. Det senaste fallet där ämnet blivit behandlat i regeringsrätten är ifrån 1995 och en hel del kan ha hänt i rättsutvecklingen på tio år, inte minst då fallen rör ett ämne som på sistone varit föremål för större diskussion och massmedial uppmärksamhet. En annan förklaring kan vara att Länsrätter överlag tenderar att ha lägre krav på vad som ska benämnas som brister i omsorgen. Två av tre av fallen i rättspraxisavsnittet bifölls i Länsrätten trots att det ena senare skulle avslås i Regeringsrätten.

Det får anses vara utrett att rätten i undersökningen hade en tydlig rutin på dylika fall och att de fanns omständigheter som det lades extra vikt vid under diskussionerna i domskälen (exempelvis barnets ålder, huruvida anknytning till föräldern förelåg etcetera.) Dessa företeelser och förhållanden återfinns även i praxis och kan utöver det associeras till de förhållanden och omständigheter som är viktiga för barn enligt kap. 2. Rätten förefaller alltså veta vad som är viktigt för ett barn och vad som kan innebära risker för ett barn och kopplar ihop dessa fakta med barnen i målen. Ur den synvinkeln medverkar rätten till att målet blir utrett angående

om vad som är det bästa för barnet. Genom att sätta barnets behov i centrum fullföljer också rätten sitt ansvar att prioritera barnens behov framför föräldrarnas. I praxis tenderade rätten i större mån behandla huruvida det var möjligt för föräldrarna att vårda sina barn i hemmet än huruvida det faktiskt var barnens bästa eller inte att få bo kvar hemma hos sina föräldrar. För utförligare analys av praxis se ovan.

Efter att ha studerat rättspraxis, förståndshandikappet samt vad ett barn behöver och vad förälderns roll är, saknades dock vissa perspektiv i domskälen (exempelvis förälderns insikt om sitt eget handikapp samt förekomsten av syskon). Dessa perspektiv skulle kunna vara viktiga i vissa av fallen. Om föräldern har insikt i sitt handikapp och hade accepterat detta, hamnar man på ett helt annat utgångsläge vad gäller chanserna att lyckas lära en förälder det som krävs för att bli en fullgod förälder, jämfört med en förälder som inte hyser någon förståelse för att den skulle lida av ett handikapp. En förklaring till avsaknaden av sådana resonemang torde vara att rätten helt enkelt har dålig kunskap och insikt i dels ett barns behov men också dels i hur en förståndshandikappad människa fungerar. I de aktuella fallen fick denna avsaknad ingen konsekvens, men det är tänkbart att det skulle kunna uppkomma situationer där det hade varit meningsfullt att reflektera över dylika resonemang inför avgörandet.

Genomgående så var domarna i undersökningen förhållandevis välmotiverade. Det måste anses vara fastställt att rätten verkade för att utreda barnens situation och därefter diskutera hur situationen kunde lösas på bästa sätt för barnet. Någon diskussion om föräldrarnas rätt eller vilja att vårda sitt barn hemma kan inte sägas förekomma i hög grad.

8 Diskussion

Genom den rättsdogmatiska undersökningen har det visat sig att uppsatsens huvudfråga är berörd i relativt liten omfattning både i offentligt tryck och doktrin och oftast i mer allmänna ordalag. Det har varit svårt att få fram tydliga fakta om dylika mål om hur man juridiskt sett ser på frågan. Detta kan bero på att man anser att frågan inte behöver regleras på något tydligare sätt eftersom rättsfrågan sällan vållar några problem i praktiken. Men det kan också bero på att frågan delvis är tabu. Jag hade gärna sett att det kom ytterligare praxis på området som kommenterades och diskuterades. Detta för att klargöra toleransnivån för omfattningen av insatser i hemmet och dessutom mer allmänt om huruvida man ser på denna typ av LVU-fall som delvis separata från andra LVU-fall eller om man inte alls anser att dessa skiljer sig från övriga LVU-fall. Som det är nu är jag inte säker på om rätten överhuvudtaget tar med i sitt beslut att föräldrarna är förståndshandikappade, och om de gör det, hur de använder denna omständighet i sitt beslut. I de fall rätten behandlar omständigheten vid sitt beslut, är detta då till barnets fördel eller är det till föräldrarnas? Eftersom dessa frågor inte har kunnat besvaras med stor säkerhet är det också svårt att bedöma om rättens beslut ibland sker till förmån för föräldrarna och om detta samtidigt blir till nackdel för barnen.

Trots att området är sparsamt reglerat just med fokus på att barnen har förståndshandikappade föräldrar, tycker jag inte att området kräver en särreglering för att kunna tillgodose barnens behov fullt ut. Däremot behövs det mer information om rättsområdet som hjälper rätten att fatta välmotiverade och riktiga beslut i frågan. Domskalen i fallen i undersökningen var tämligen rutinartade i många fall. I syfte att motverka detta i framtiden hade ytterligare råd från till exempel Socialstyrelsen varit användbara. Dessa skulle utformas gemensamt av sakkunniga och jurister. Ny rättspraxis där rätten mycket väl motiverar sina beslut hade också behövts. I fallet borde rätten klargöra att det rör sig om ett fall där föräldern är förståndshandikappad och vad man bör vara extra vaksam runt på grund av denna situation. Framförallt borde problemet behandlas mer i juridisk doktrin och där i skilja dessa fall från övriga LVU-fall, eftersom dessa fall kräver en ytterligare kunskap, nämligen den om förståndshandikappets konsekvenser i föräldraskapet.

Rätten förefaller ha en stark åsikt att det är bra för barn att växa upp med sina föräldrar i ett gemensamt hem. Den åsikten delar jag med rätten, men det får inte ske på bekostnad av barnens behov. I fallet RÅ 1995 ref. 64 var det ytterst tveksamt om rätten verkligen såg till barnens behov enbart, och inte även till mammans vilja att ha barnen hemma hos sig. Rätten bedömde att någon risk inte förelåg för barnen, men uppföljningen av fallet visar att barnen tvärtom råkade illa ut båda två, och att man hade förebyggt ytterligare skador om man tagit vidare hänsyn till de varningssignaler som fanns redan innan avgörandet. Jag tycker att rätten här hade för hög nivå på hur stor och uppenbar risken skulle vara för skada. Eftersom praxisen på området är skral får man utgå från att detta fall utgör

normen för hur dylika fall bör tacklas. Detta är enligt mig en smula oroväckande, eftersom det starkt kan ifrågasättas om inte flera av barnens grundläggande rättigheter försumrades ur vissa perspektiv.

En annan fråga, som är svår att besvara, är hur mycket sakkunskap rätten egentligen har inom området. Rätten måste inte bara ha sakkunskap om förståndshandikappades förmågor, utan även om till exempel utvecklingspsykologi för att kunna bedöma vad eventuella beslut kommer att få för konsekvenser för barnen, med mera. Vad som är bäst för ett barn är heller inget som är konstant utan förändras både med anledning av barnets ålder, erfarenhet och personlighet. Därför är det underligt att sakkunnigutlåtanden inte är obligatoriska och inte ges större utrymme i LVU-förhandlingar som handlar om bristande omsorg.

I Sverige är normen att man ska vara väldigt öppen och politisk korrekt. Denna kultur är oftast väldigt bra, men jag tror att det ibland kan gå till överdrift och göra mer skada än nytta. Svenskarna tycks stundtals gömma sig bakom sin politiska korrekthet för att slippa sticka ut hakan och hamna i blåsväder. Att bli betraktad som dömande är något som för de flesta svenskar är mycket kränkande och som man aktar sig för. Att ha fördomar är också något som bedöms vara ett fult drag. Jag tycker att detta synsätt ibland kan uppmuntra till fördomar snarare än att stävja dem. Eftersom frågan blir känslig och laddad är det få som vågar diskutera den i öppet ljus. De gånger det händer exploderar debatten av alla undertryckta åsikter och känslor. I dessa sammanhang visar det sig ofta att många människor går runt med helt felaktiga uppfattningar på området, och dessa felaktiga uppfattningar tenderar att skada mer än de hjälper. Frågan huruvida barn har rätt att ha föräldrar som inte har ett förståndshandikapp kom upp till ytan år 2003. Efter ett granskningsprogram på tv där tv-teamet hade ifrågasatt en länsrättsdom genom vilken man hade fråntagit två förståndshandikappade föräldrar omsorgen om sitt barn enligt LVU, hamnade frågan i media och debatten rasade häftigt. Uppenbarligen så förde dilemmat med sig många upprörda känslor och flera personer trädde själva personligen fram i debatten som ett levande bevis för sin ståndpunkt. Bland dessa människor fanns både förståndshandikappade föräldrar samt vuxna som hade vuxit upp hos sina förståndshandikappade föräldrar. Det tv-teamets granskning och sedermera kritik gick ut på, var att de anklagade rätten för att kategoriskt ha fattat sitt beslut enkom på det fakta att föräldrarna var förståndshandikappade. Delar av målet lästes upp i tv liksom delar av socialnämnden utredning. Tv-teamets reporter drog sedan själv slutsatsen av rättens avgörande; rätten hade ansett att föräldrarna var för dumma för att ha barn, oavsett sina föräldraförmågor. Flera kända människor som uppfattas som respektingivande och auktoritära i vårt samhälle slöt upp bakom kampanjen som skulle få den svenska rättens syn på förståndshandikappade föräldrar att ändras. Ett tag kunde man läsa krönikor och nyhetsartiklar dagligen som behandlade ämnet. Att en rättsfråga, framförallt av så känslig karaktär som den aktuella frågan, debatteras och beskådas från fler perspektiv är alltid nyttigt ur samhällsperspektiv. Den kritik som dock hade kunnat föras mot debatten som följde, var att hela debatten liksom hamnade vid sidan av den verkliga frågan; vilken är barnets roll i det hela? Stora sympatier växte med

föräldrarna som förtvivlat ställde upp i reportagen, men deras barn då? Återigen vill jag hänvisa till den felaktiga tolkningen av moraliskt rätt och fel som tyvärr är väldigt lätt att göra; bara för att man gör sitt bästa och inte misshandlar sina barn eller använder droger, betyder det inte att man har rätten på sin sida. Hur grymt det än kan vara så finns det situationer där man trots att man gör sitt bästa inte räcker till. Ett barns rätt att växa och utvecklas under goda hemförhållanden kan inte under några omständigheter åsidosättas för att föräldrarna inte kan rå för sin oförmåga. Visst är det väldigt orättvist då man jämför dessa välvilliga föräldrar med dem som verkligen inte ens försöker sköta sin föräldraroll, men om man även sätter in barnen själva i jämförelsen, vad är då mest rättvist? Jag tycker att det är sorgligt att barn som grupp kan hamna så vid sidan av debatten i ett land som Sverige som i andra sammanhang så stolt vurmar för barns rättigheter och intressen. Denna lilla grupp barn har inga föräldrar som talar för dem, och debatten som rasade sympatiserade mestadels med föräldrarna. Vem ska tillvarata barnens rättigheter åt barnen? Detta är givetvis rättens uppgift. Debatten tycktes påskina att föräldrarna hade någon slags rättighet att vara förälder som inte försvann bara för att de var förståndshandikappade föräldrar. Denna uppfattning är fullkomligt felaktig. Varken förståndshandikappade föräldrar eller övriga föräldrar har någon som helst rättighet att få vara föräldrar under alla förhållanden. Däremot har *alla* barn enligt svensk rätt en rätt att få vara barn och växa upp med sina grundläggande behov tillfredsställda. Ytterligare en upprörande aspekt och något som alltid medför en stor risk i liknande sammanhang var att lekmän som vanligtvis inte sysslade vare sig med juridik, psykologi eller socialt arbete, stiftade opinionen. Opinionsskaparna läste delar av domskälen delvis tagna ur sitt sammanhang och hade sedan synpunkter på utlåtanden om barnet och föräldrarna som gjort av sakkunniga på området. Utan att överdriva kan man dra slutsatserna att sådana handlingar alltid är vanskliga och kraftigt ökar risken av att ge situationen en skev bild.

Samtidigt som jag menar att debatter av känsliga och ömma rättsfrågor är bra, så förkastar jag den jag nyss skrivit om. Hur går detta ihop? Självklart ska debatterna fortgå. Jag önskar dock att debatten i stället fokuserar på hur vi ska lösa situationen för bästa sätt för barnen och hur man härefter kan gå vidare och hjälpa föräldrarna. Problemet ligger inte i att rätten tror att förståndshandikappade människor medvetet vansköter sina barn eftersom de är elaka människor. Ingen tvivlar på att förståndshandikappade föräldrar gör sitt bästa och älskar sina barn. Debatten bör handla om vad ett barn behöver och hur de bäst tillförsäkras detta. Rangordna behoven så gott det går! Barnets behov av att träffa sina föräldrar och känna sitt ursprung ska givetvis få en stor del i vården men den ska inte inkräkta på någon ännu viktigare del av vården. Utgå från barnen i både debatten och beslutet så kommer avgörandet att falla sig naturligt även om avgörandet kan innebära övriga obekväma delar.

Det verkar som om ämnet ”förståndshandikappade människor” fortfarande till stor del är tabubelagt. Man vill inte trampa någon på tårna och att kalla någon ”förståndshandikappad”, ”utvecklingsstörd” eller ”lågbegåvad” kan av många ses som en kränkning och diagnoserna kan uppfattas som skällsord. Detta är synd, inte minst för de

förståndshandikappade personerna själva. Jag hade tyckt att det skulle kännas mer ärligt och respektfullt om man erkänt förståndshandikappet på ett annat sätt. Sluta se förståndshandikappet som något fel och obekvämt. Att inte tala om det eller tuga om problemen det för med sig är en långt större förolämpning mot både förståndshandikappade föräldrar och deras barn än att behandla problematiken naturligt och självklart. Förhoppningsvis kommer öppenheten att leda till större insikt och en förändrad inställning hos gemene man. Denna insikt kommer sedan att hjälpa de förståndshandikappade att bli bättre föräldrar. Om denna förbättrade förmåga sedan kommer att innebära att föräldrarna får bättre hjälp att öva upp sin föräldraförmåga, eller att de får hjälp med att kunna acceptera insikten om att de inte har tillräcklig kapacitet för att ta hand om ett barn, kommer att vara individuellt. Kanske kommer denna förändring även att leda till att uppsatsens huvudfråga inte alls längre är aktuellt i framtiden.

9 Avslutning

När det blev dags att välja ämne till mitt examensarbete hade jag en del krav på valet av ämne. Jag ville först och främst att ämnet skulle vara teoretiskt intressant ur juridisk synpunkt. ”Intressant” är för mig ett ämne som inte är helt utforskat utan fortfarande lämnar vissa delar åt författaren att undersöka och diskutera. Ett andra krav jag hade var att ämnet skulle visa på svårigheter som man kan ställas inför som jurist, och som inte enbart ligger på det teoretiska planet. Ett ämne som tydligt pekade på att en jurist ibland – för att inte säga ofta – måste anstränga sig för att inte blanda ihop hjärna och hjärta och ibland tvingas ta beslut som är väldigt obekväma. Mitt tredje krav var att ämnet inte skulle vara strikt juridiskt utan även tangera andra vetenskapliga områden. Jag anser att juridiken så gott som alltid berör andra vetenskapliga områden eftersom att en insikt i dessa ofta är en förutsättning för att kunna fatta rättvisa och objektiva beslut. Till sist ville jag ha ett ämne som berör, både mig som ska skriva om det i 20 veckor och alla andra människor i samhället. Det är lättare att skriva om ett ämne som väcker mycket känslor. Jag tycker att mitt uppsatsämne väl svarade mot de krav och förväntningar som jag hade vid inledningsskedet.

En insikt som väcktes väldigt snabbt var den otroliga vikten av att inte se på juridiken som *ett* område utan som ett område som finns i alla vetenskapliga områden. Alla vetenskapliga områden har två sidor, en ämnesdominant och en juridisk. Likaså har alla juridiska områden två sidor, dels den juridiska och dels den mer praktiska sidan som ger konsekvenser i samhället utan att man tvunget tänker på att källan är juridisk. Sidorna är beroende av varandra och således måste man tänka på det juridiska problemet som ett större problem som finns ”i samhället” och endast kan lösas genom att juridiken involverar ickejuridiska delar.

Jag blev förbluffad, under skrivandets gång, över hur mina värderingar delvis omformulerades och inte längre var lika självklara. Min huvudsakliga ståndpunkt har inte förändrats, men vägen som leder till ståndpunkten är mycket krokigare och full av omvägar än vad jag kunde ana. Antagligen har jag fått ett smakprov på något som jag senare i mitt yrke kommer att uppleva gång på gång, nämligen att gråzonen är oändlig och att väldigt lite på jorden är svart eller vitt. Detta, förutom alla teoretiska kunskaper inom juridiken, är den största behållningen som examensarbetet har gett mig.

Det är problematiskt att göra en utredning som ska syfta till att besvara uppsatsens frågeställning. Visst kan man ta del av rättens resonemang men det är i de flesta fall omöjligt att utröna om rätten behandlar frågan annorlunda eftersom föräldern är förståndshandikappad eftersom man inte har ett för övrigt identiskt fall att jämföra med. Rätten berör sällan just förståndshandikappet direkt i sina domskäl och därför är det svårt att skilja dessa fall mot övriga LVU-fall. För att få ett korrekt svar på frågan skulle en metod som gick ut på att intervjua domare vara tillräddig.

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

Prop. 1979/80:2 A

Prop. 1981/82:168

Prop. 1984/85:2

Prop. 1989/90:28

Prop. 2001/02:89

SOU 1979:63

SOU 1990:52

SOU 1996:15

SOU 1997:15

SOU 1997:116

SOU 2005:43

Socialstyrelsens allmänna råd 1981:2

Socialstyrelsens allmänna råd 1997:15

Socialstyrelsen: *Barnet i rättsprocessen. LVU-mål i Kammarrätten: beslutsunderlag och domar, 1995*

Socialstyrelsen: *Det viktiga är hur man är mot sitt barn. Artikelnummer 2002-124-1*

Litteratur

- Clevesköld; Lars Thunved, Anders *Sociallagarna i praktisk tillämpning*, 1 uppl., Göteborg, 1994
- Détrick, Sharon *The United Nations Convention on the rights of the child – a guide to the travaux préparatoires* 1 uppl., Martinus Nijhoffpublishers, 1992
- Ek, Liljeblad, Winberg *Bokslut –de tio första åren med barnkonventionen*, 1 uppl., Stockholm, Rädda Barnen, 1999
- Grunewald, Karl Bakk, Ann *Omsorgsboken*, 3 uppl., Liber, Stockholm, 1998
- Grunewald, Karl Leczinsky, Carl *Handikappslagen LSS*, 3 uppl., Norstedts juridik, Stockholm, 1999
- Hindberg, Barbro *Barn till föräldrar med utvecklingsstörning*, 1 uppl., Gothia, Kristianstad, 2003
- Killén, Kari *Barndomen varar i generationer; om förebyggande arbete med utsatta familjer*, 1 uppl., Wahlström & Widstrand, Stockholm, 2002
- Killén, Kari *Svikna barn; om bristande omsorg och vårt ansvar för de svikna barnen*, 2 uppl., Wahlström & Widstrand, Stockholm, 1999
- Kollberg, Evy *Omstridda mödrar, en studie av mödrar som betecknas förståndshandikappade*, Nordiska hälsovårdshögskolan 1989
- Mattsson, Titti *Barnet och rättsprocessen*, 1 uppl., Juristförlaget i Lund, Lund 2002
- Norström, Carl Thunved, Anders *Nya sociallagarna, med kommentarer*, 12 uppl., Norstedts juridik, Stockholm, 1999

- Pape, Kari *Social kompetens i skolan –att bygga broar mellan teori och praktik*, 1 uppl., Liber, Stockholm 2001
- Pipping, Lisbeth *Kärlek och stålull; att växa upp med en utvecklingsstörd mamma*, 1 uppl., Gothia, Stockholm, 2004
- Saldeen, Åke *Barn- och föräldrarätt*, 5 uppl., Iustus förlag, Uppsala, 2005
- Strömberg Håkan *Allmän förvaltningsrätt*, 22 uppl., Liber AB, Lund, 2003
- Wennergren, Bertil *Förvaltningsprocesslagen m.m. En kommentar*, 4 uppl., Norstedts Juridik AB, Stockholm, 2001

Rättsfall

- NJA II 1983:22
- NJA 1995:727
- RÅ 1985 2:46
- RÅ 1986 not 67
- RÅ 1987 ref. 160
- RÅ 1992 ref. 6
- RÅ 1995 ref. 39
- RÅ 1995 ref. 46
- RÅ 1995 ref. 64
- RÅ 1996 ref. 91

Tidskriftsartiklar

Ryrstedt, E *Den genetiska utvecklingens familjerättsliga komplikationer*, Svensk juristtidning 2003, s. 554.

Internet

http://www.manskligarattigheter.gov.se/extra/document/?instance=1&action_show_document.66.=1 6/3 2006, 16:03